

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ
ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

<https://doi.org/10.46630/bs.1.2024>

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој

Година XI, број 1

Главни и одговорни уредник
Љубиша Митровић, професор емеритус

Уредници

Ема Миљковић Бојанић (историја и култура)
Милорад Божић (регионални развој и сарадња)
Драган Тодоровић (друштвена питања и социологија)

Секретар редакције
Ивана Божић Миљковић

Редакција

Зоран Арачки, Ненад Благојевић, Вихрен Бузов (Бугарска), Данијела Гавриловић, Зоран Димић, Златко Жоглев (Македонија), Ана Коцић, Александар Лучинеску (Румунија), Јордана Марковић, Божо Милошевић, Весна Милтојевић, Борис Попиванов (Бугарска), Данијела Поповић, Иван Цветановић, Урош Шуваковић

Савет

Председник: Горан Максимовић

Чланови: Невил С. Арачиге Дон (САД), Јован Базић, Никола Божиловић, Вјекослав Бутиган, Зоран Видојевић, Срђан Вукадиновић (Црна Гора), Владимир Вулетић, Николај Генов (Немачка), Петре Георгиевски (Македонија), Драгољуб Б. Ђорђевић, Драган Жунић, Ђокица Јовановић, Вјеран Катунарић (Хрватска), Јонут Којокару (Румунија), Брацо Ковачевић (Босна и Херцеговина), Мирјана Крстовић, Тодор Куљић, Горан Максимовић (председник Савета), Љубинко Милосављевић, Петар-Емил Митев (Бугарска), Љубиша Митровић, Павел Ољхов (Русија), Думитру Отовеску (Румунија), Миливоје Павловић, Васил Проданов (Бугарска), Александар Растовић, Предраг Симић, Драгана Стјепановић Захаријевић, Дарко Танасковић, Синиша Таталовић (Хрватска), Абидин Темизер (Турска), Сергеј Флере, Хараламбос Цекерис (Грчка), Иван Цвитковић (Босна и Херцеговина), Валентин Шаленко (Русија)

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНА ПИТАЊА, КУЛТУРУ
И РЕГИОНАЛНИ РАЗВОЈ

Година XI/1

Ниш 2024.

УДК 3+94

ISSN 2406 - 1190

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Vol. XI, Number 1

Editor-in-Chief

Ljubiša Mitrović, Professor Emeritus

Editors

Ema Miljković Bojanić (history and culture)

Milorad Božić (regional development and cooperation)

Dragan Todorović (social issues and sociology)

Technical Secretary

Ivana Božić Miljković

Editorial Staff

Zoran Aracki, Nenad Blagojević, Vihren Bouzov (Bulgaria), Danijela Gavrilović, Zoran Dimić, Zlatko Žoglev (Makedonija), Ana Kocić, Alexandar Luchinescu (Romania), Jordana Marković, Božo Milošević, Vesna Miltojević, Boris Popivanov (Bulgaria), Danijela Popović, Ivan Cvetanović, Uroš Šuvaković

Council

President: Goran Maksimović

Members: Neville S. Arachchige Don (USA), Jovan Bazić, Nikola Božilović, Vjekoslav Butigan, Zoran Vidojević, Srđan Vukadinović (Montenegro), Vladimir Vuletić, Nikolai Genov (Germany), Petre Georgievski (Macedonia), Dragoljub B. Đorđević, Dragan Žunić, Đokica Jovanović, Vjeran Katunarić (Croatia), Ionut Cojocar (Romania), Braco Kovačević (Bosnia and Herzegovina), Mirjana Kristović, Todor Kuljić, Goran Maksimović (President of Council), Ljubinko Milosavljević, Petar-Emil Mitev (Bulgaria), Ljubiša Mitrović, Pavel Olhov (Russia), Dumitru Otovescu (Romania), Milivoje Pavlović, Vasil Prodanov (Bulgaria), Aleksandar Rastović, Predrag Simić, Dragana Stjepanović Zaharijevski, Darko Tanasković, Siniša Tatalović (Croatia), Abidin Temizer (Turkey), Sergej Flere (Slovenia), Charalambos Tzekeris (Grčka), Ivan Cvitković (Bosnia and Herzegovina), Valentin Shalenko (Russia)

Niš 2024.

University of Niš
Faculty of Philosophy

BALKAN SYNTHESSES

JOURNAL FOR SOCIAL ISSUES, CULTURE
AND REGIONAL DEVELOPMENT

Vol. XI, Number 1

Niš 2024.

САДРЖАЈ

Вјекослав Бутиган ИСКУШЕЊА ПОЛИТИЧКОГ УМА У РУСКО- УКРАЈИНСКОМ РАТУ	9
Slobodan Cvetanović, Samir Ljajić, Lena Despotović DIGITALNA EKONOMIJA I DIGITALIZACIJA MEDIJA	25
Milan Dojčinović i Nikola Dojčinović ONLAJN JAVNA SFERA – KARAKTERISTIKE I POTENCIJAL	37
Ђуња Величковић ИНТЕРНЕТ ГЕНЕРАЦИЈА КАО АКТЕР ДИГИТАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ И УМРЕЖЕНОГ ДРУШТВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ФРИЛЕНСЕРЕ	49
Алекса Поповић ПРЕВОДИ АКТА ВИДИНСКОМ И НИШКОМ ПАШИ О СПРОВОЂЕЊУ КАПИТУЛАЦИЈА СУЛТАНА АХМЕДА III ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ИЗ 1724. ГОДИНЕ	63
Драгана Милић СКАДАРСКИ СТАТУТ КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА СРЕДЊОВЕКОВНОГ СКАДРА	71
ПРИКАЗИ	
Биљана Продовић Милојковић КОМПРОМИСОМ КА РАЗУМЕВАЊУ ИДЕНТИТЕТА	83
IN MEMORIAM ПЕТАР-ЕМИЛ МИТЕВ	89

ИСКУШЕЊА ПОЛИТИЧКОГ УМА У РУСКО-УКРАЈИНСКОМ РАТУ

Резиме

У раду се се приказују две империјалистичке политике Запада и Русије које су игнорисале међународну правду, право и културу мира у међународној политичкој култури, усвојеним у Организацији Уједињених Нација. Либерална међународна политика Запада замењена је утилитарном и егоистичком.

Хегемонистичка политика Запада и наметнути неолиберални међународни поредак провоцирали су хибридни рат у Украјини који је требало да Русију баци на колена, ставе је под контролу и омогуће Западу да приграби њене природне ресурсе. У том циљу користи војну помоћ Украјини, економски рат путем санкција, психо-пропагандни и културни рат (cancel culture) на које присиљава све друге државе, посебно Србију.

Рат у Украјини има велики негативни утицај на међународни положај Србије, са замрзнутим конфликтом на Косову и Метохији и прокламованом војном неутралношћу, које Запад жели да реши на штету Србије. Без новог мултиполарног, уравнотеженог и праведног међународног поретка не може да буде мира у свету.

Кључне речи: рату у Украјини, практични ум, политички ум, мултиполарни поредак, култура мира, међународна политичка култура.

Крхка култура мира успостављена после ужаса изазваних Другим светским ратом, флуидних страхова током хладног рата и локалних ратова широм планете, поново је доведена у питање, после изнуђеног оружаног напада Руске Федерације на Украјину 22. фебруара 2022. године и и дуготрајног хибридног рата „колективног запада” против Руске Федерације. Логика силе и насиља помрачила је умове светске државне елите, најмоћнијих западноевропских земаља, у тежњи да одбране дубоко неправедан, насилан и експлоататорски досадашњи светски монополарни међународни поредак, успостављен према потребама и интересима одржавања мегакапитала Сједињених Америчких Држава и њених западних савезника. А и умове политичке елите Руске Федерације која је недовољно спремна за вођење краткотрајног рата упала у припремљену замку исцрпљивања свих људских и економских ресурса Русије како би Руска Федерација потпала под власт западног капитала и капиталиста. Више од деценије Запад је припремао Украјину за ослобађање отцепљених република у Домба-

¹ butigan.pi@sbb.rs

су, под заштитом Руске Федерације, и Крима који је Русија вратила под своју јурисдикцију (Јанковић, 2023).

Политички ум конципиран у филозофији политике, политикологији, политичкој антропологији и социологији политике, вековима критички промишља политичку праксу са становишта организације најбоље политичке заједнице у којој људи могу да живе и раде слободно, безбедно, у једнакости и равноправности у задовољавању основних људских потреба и интереса. Он је део ума као укупности интелектуалних (сазнајних) и духовних способности људи да стварају синтетичке и целовите идеације стварности у којој живе, откривају смисао индивидуалног и друштвеног живота и формулишу принципе живљења, да креирају вредности, правила и друштвену праксу у складу са хуманим идејама развоја човека и његових ужих и ширих заједница. Кант је дошао до сазнања да Ум ретко долази до изражаја у конкуренцији са разумом, ирационалним моћима инстиката, воље, емоција и осећања, са веровањима и здраворазумским схватањима, илузијама, предрасудама, обманама и самообманама. Слично је и са политичким умом који је скрајнут под пресијом политичких, економских, културних и фрагментарних друштвених интереса (друштвених класа, слојева и група). Зато политички ум као знање о суштини политике као друштвене моћи и њене употребе у стварању праведног друштвеног уређења, хармоничних друштвених односа и друштвених интерес, недовољно утиче на политичку праксу.

Парцијални и егоистички политички ум Запада по мери мегакапитала, глобализма, империјалних и хегемонистичких интереса, изазвао је политички ум Истока и Југа да траже уважавање општин интереса народа и држава по мерилима универзалне правде и морала плуралистичког међународног поретка и опште културе мира. И све док се међународне супротности, противречности и конфликти не сагледавају и не решавају са становишта културе мира и политичке правде као општег добра (Rawis, 1998), а не са позиције силе и насиља права јачег, опстанак појединих народа и планетарног друштва биће угрожен. Без остварења социјалне правде у друштву и између друштава не може се остварити култура мира нити одржив мир. И док правда не постане универзална фундаментална вредност за појединце, друштвене групе, народе, државе, регионе и планетарно човечанство.

Џон Ролс (John Rawis) је конципирао либералну теорију правде у оквиру које разликује идеју правде као продукт практичног ума од начела правде која настају у конструктивистичкој процедури. Конструктивистички приступ правди Ролс види у стварању принципа правде за све објекте потпуно разумно, са различитим формулацијама, али међусобно конзистентним и повезаним са ауторитетом бога, људског разума или поретка, независно од моралних вредности, чиме се обезбеђује њихова објективност.

Либерална политичка култура, по схватању Ролса, укорењена је у контрактуализму о благостању и природи правде. У томе види могућност да теорија правде, правичност и првобитни положај људи као разумних мислећих бића, могу да схвате правду као универзалну у свом домету

зато што структура контрактуализма (филозофска норма практичног реципроцитета индивидуалног и јавног добра) остаје константна а њен садржај се спецификује према објекту прилагођавања начелима правде. Формална правда се састоји у примени непристрасних правила једнаких за све чланове друштвене заједнице или народе планетарног друштва.

Политичко схватање правде као правичности Ролс дефинише као систем правила за одређивање исправне равнотеже међу конкретним захтевима за приступ добрима у основној структури друштва и „консензуса путем подударанја различитих моралних перспектива”. Она има два аспекта. Један се односи на остварење правде унутар једног друштва као, као унутрашње правде у политичким институцијама демократских друштава и у правима и дужностима грађана. Други се испољава као спољашња правда која се остварује између друштава, политичких односа између „политичких друштава”.

Уместо практичног ума који проналази категоричке заповести универзалног важења за формирање општеприхваћеног друштвеног поретка на делу је инструментални ум у служби парцијалних интереса монополисаних друштвених моћи.

У ТРАГАЊУ ЗА УМНИМ ПОЛИТИЧКИМ ПОРЕТКОМ

Под друштвеним поретком разуме се уређено друштво према договореним друштвеним вредностима и правилима обавезним за све, процедурама за праћење остварења тих правила и санкције за непоштовање тих правила. Неуређено друштво налази се у аномiji, ентропији, између хаоса и покушаја сакупљања друштвене енергије за њено превазилажење. У томе одлучујућу улогу има култура са својим креативним моћима. У противном, хаос се повећава а друштво иде ка уништењу. Уместо синтагме “друштвени поредак” у социологији и политикологији се користи и израз друштвени систем у теоријама Талкота Парсонса (Talcontt, Parsons), Никласа Лумана (Niklas Luhmann), Емануела Волерштајна (Immanuel Worerstein).

После тридесетогодишњих верских ратова у Европи склопљен је Вестфалски мир и успостављен међународни поредак 1648. године по коме је настало десетак нових држава у Европи. Тај поредак гарантовао је независност сваке државе без ратова, уз Наполеоново нарушавање тог договора. Одржао се до Првог светског рата. Други међународни поредак успоставиле су победнице у Првом светском рату стварањем *Друштва народа*. Трећи међународни поредак створиле су фашистичке земље који је доживео крах у Другом светском рату уз највеће људске жртве и материјална разарања. Четврти међународни поредак створен је са оснивањем ОУН 1945. године.

У последња скоро четири века неолиберални поредак, створен крајем 20. века, пети је по реду међународни поредак који су успоставиле САД у облику монополарног неолибералног глобализованог капитализма. Његови идеолошки творци су Фридрих Хајек и Милтон Фридман у Чикашкој економској школи, а познат је као *Вашигтонски консензус* (назван тако од економисте Џона Вилијамса) а који су са-

чинили ММФ, СТО, службе безбедности и Министарство финансија САД 1989. године. Тај систем био је заснован на новим униполарним правилима глобалне хегемонистичке моћи Сједињених Америчких Држава, после распада Совјетског Савеза. Сједињене Америчке Државе су у складу са тим системом дале себи право да уведе санкције другим државама које су се супротстављале њеној светској доминацији и да натерају друге државе да их примењују ратовима или меком моћи. Нису поштовале одлуке Међународног суда правде у споровима са другим државама.

Одмах су га подржали Роналд Реган и Маргарет Тачер а потом сви западни властодршци да би уништили левичарске, социјалдемократске покрете, радника и студената, који су тражили праведније друштвене односе. Овај договор пројектовао је неолиберални економски систем заснован на принципима: стабилизације, приватизације и либерализације. Стабилизација захтева стабилан курс валута према америчком долару као светској валути, приватизација продају државне и друштвене имовине у бесцење, либерализација се састојала у дерегулацији тржишта и потпуној слободи трговања без правних норми и надзора државе, укидање царина, такси за слободан проток роба, услуга, капитала и радне снаге. Али пре свега, за продор капитала западних међунационалних компаније на сва национална тржишта. Затим је насилном политичком културом, милом или силом, уз претње санкцијама и оружаним интервенцијама увођен тај систем у друге државе Европе, посебно постсоцијалистичке земље. Такав систем одржавао је САД преко међународних финансијских организација, глобализације, обојених револуција, невладиних организација, агресивне дипломатије, пропаганде, културне индустрије и културних ратова, ЕУ, НАТО алијансе, 800-1000 војних база широм планете и оружаних ратова.

Распадом Совјетског Савеза нарушен је дотадашњи систем безбедности МАД (Осигурано узајамно уништавање) одлукама Била Клинтона (William Clinton), Џорџа Буша (George Bush) Млађег и Доналда Трампа (Donald Trump) о напуштању режима контроле наоружања у свету. Бил Клинтон је обелоданио нову доктрину своје администрације о Сједињеним Америчким Државама као револуционарне силе у светској политици која је заменила дипломатску доктрину о разумевању и уважавању интереса и мотива противника и спремности да прихвате разумне компромисе. Клинтонова доктрина прогласила је да је легитимни циљ Сједињених Америчких Држава у међународној политици остварење њених државних интереса и одбацавање свих претходно прихваћених међународних аранжмана, ако нису у интересу, идеала и вредности Сједињених Америчких Држава. Оне треба да буду спремне да примене силу, мултилатерално ако је могуће, једнострано ако мора, како би обезбедиле своје виталне интересе: за несметан приступ најважнијим тржиштима, залихама енергије и стратешким ресурсима (Чомски, Chommsky, Интервју, 2023). Буш (Bush) Млађи је раскинуо Споразум о распоређивању балистичких ракета у близини граница противника. То је допринело стварању услова за на-

станак рата између Руске Федерације и Украјине у којој је те ракете требало инсталирати.

Овај међународни систем је био крајње двоструко неправедан и сегментизован, хоризонтално и вертикално. Хоризонтално на привилегован и доминантан капиталистички центар најбогатијих држава, које су се непрестано богатиле и сиромашну полупериферију и периферију дивљег капитализма првобитне акумулације капитала. Вертикално класно хијерархијски уређен међународни систем између богатих и сиромашних држава и владајућих и потчињених друштвених класа и слојева које су све више сиромашиле. За опстанак таквог система створене су насилне структуре у виду меке и тврде моћи, финансирања компрадорских структура и невладиних организација у свим државама, обојених револуција, смена „неподобних режима” пучевима и државним ударима, изазивањем националних и верских сукоба, терористичких обрачуна, специјалних, пропагандних, хибридних, „проху” и оружаних ратова. Први „проху” рат у Европи извео је НАТО против СР Југославије на захтев САД 1999. под изговором да спречи геноцид над Албанцима на Косову, а био је усмерен против Руске Федерације као опомене да ће тако проћи ако се супротставља НАТО-у. Независни истраживачи доказали су да геноцида није било, а САД-у је била потребна војна база на Балкану, и то на Косову. (Херман Петерсон, *Политика геноцида*, 2010).

Такав систем доживео је финансијски колапс 2007. и 2008, а политички 2022. године, остављајући хаос у међународним односима. Он је изазвао јачање национализма, расизма и екстремизма, тероризам и локалне ратове крајем двадесетог и почетком 21. века. Рат у Украјини има структурне и системске узроке. Структурни узроци налазе се у неуравнотеженој расподели друштвене моћи успостављене експлоатацијом и доминацијом моћних над немоћним државама, народима, етносима, класама и слојевима. После Другог светског рата Совјетски Савез и социјалистичке земље под контролом Совјетског савеза и антиколонијалне борбе угрозиле су апсолутну светску моћ западних земаља и оне су започеле хладни рат за заустављање те моћи. Победом Запада у том хладном рату Запад је хтео да искористи за освајање новонасталих држава, насталих из Совјетског савеза, различитим средствима: економским, пропагандним, политичким, обојеним револуцијама како би се домогле огромних ресурса на тим просторима.

На седници руководства НАТО-а у Будимпешти 2008. године одлучено је да започне укључивање Украјине и Грузије у НАТО, супротно обећањима Џорџа Буша старијег, дата Горбачову приликом уједињења Западне и Источне Немачке, да се НАТО неће приближавати границама Совјетског Савеза.

Традиционални нацишовинистички однос великог дела украјинског становништва према Русима који су живели у Украјини, Русији и Руском народу уопште и систематски развијена мржња према њима, од унутрашњих и спољашњих подстрекача, искоришћени су као темпирна бомба за уништење Руске федерације. Све оружане снаге НАТО-а, економске, политичке, и психолошко-пропагандне моћи Европске

уније ангажоване су на страни Украјине за „победу над Руском Федерацијом”. Али, Руска Федерација је нуклеарна сила која је спремна да у својој одбрани користи сва оружана средства, укључујући и нуклеарно оружје. Увела је тоталне санкције Руској Федерацији (7.017) и пружила Украјини економску, финансијску, оружану, командну, логистичку и електронско извиђачко-наводилачку подршку за ракете усмерене према Руској Федерацији, за уништавање њене живе силе и становника, борбених средстава, опреме, објеката и других циљева. Обучавањем украјинских војника за рат и слањем плаћеника у борбу против Руске Федерације, колективни Запад може да изазове оружани Трећи светски рат који би уз употребу нуклеарног оружја уништио живот на земаљској кугли. Да се то не би десило Руска Федерација и Народна Република Кина, уз помоћ земаља БРИКСА, Евроазијске уније, Организације за колективну евроазијску безбедност и више заинтересованих земаља Африке, Азије и Јужне Америке, формулишу правила шестог мултиполарног светског поретка.

Од принципа Повеље ОУН: очувању мира, мирољубивог решавања сукоба, поштовања територијалног интегритета и суверенитета свих држава, немешање у унутрашње ствари других земаља, у пракси западних великих сила није остало ништа.

Нацистичка прошлост и садашњост бандероваца и њихов анти-руски шовинизам развијан у Украјини, прихваћени су од Сједињених Америчких Држава и чланица Европске уније као оружје за сламање моћи Руске Федерације, чиме је разорен мит о либерално-демократској међународној политици ових држава.

Најагресивнији заступници европских држава, који су допринели настанку и настављању рата у Украјини, међу којима су и потписници Минских споразума 2014. и 2015. Франсоа Оланд (François Hollande), Председник Француске 2012-2017. и Ангела Мерке (Angela Merkel), некадашња канцеларка Немачке, децембра 2022. године, обеоданили су да су саботирање Минских споразума, којим је требало да се на миран начин реши положај угрожене руске мањине у Украјини и већине у отцепљеној републици Доњецк, искоришћени у циљу боље припреме Украјине за рат. (Александар Павић, 2023). Британски некадашњи премијер Борис Џонсон (Boris Johnson) одбацивао је било какве преговоре између зараћених страна и подстицао ратовање.

Оваквим понашањем западноевропских политичара нарушено је тешко стицано политичко поверење између западноевропских држава и Руске Федерације али и других држава које се противе непоштовању међународних споразума. Криза поверења у свету изазвана светском финансијском кризом према финансијским установама 2007. и 2009. пандемијом Ковид-19, 2020. године и пленидбом финансијских средстава појединих држава у међународним и државним финансијским институцијама, продубљена је и овим политичким неповерењем које ће се тешко ускоро обновити. Георг Зимел је у својој филозофији вредности третирао поверење као вредност по себи и тврдио да би се друштво без минимума поверења распало. Према томе, и међународни поредак оптерећен неповерењем не може да опстане. Имануел

Кант је у свом спису „Ка вечитом миру” писао да зараћене државе мора да воде рачуна да се не наруши поверење између њих које је неопходно за будућу изградња мира (Кант, 1965). А вечног мира не може да буде док људско друштво из природног стања не доспе до грађанског стања а потом и свеграђанског стања и гаранцијом трајним уговором о миру у политици и моралу.

Осам година су западне земље радиле на припреми Украјине за рат против Руске Федерације за враћање отцепљених република и Крима у састав Украјине. Не због Украјине, већ због жеље да униште Руску Федерацију и да се докопају руских ресурса који им недостају у енергетици, рудном богатству, производњи хране, изворима пијаће воде.

Стратегију хибридног рата Сједињених Држава у Украјини обелоданио је Мит Ромни (Mit Romney), сенатор и некадашњи републикански кандидат за председника Сједињених држава 2012. године, изјавом да је одлична стратегија рата Сједињених Америчких Држава у Украјини, „... ратујемо против Русије, а уместо нас гину Украјинци” (Ромни, 2023). У председничкој кампањи он је Русију означио као “геополитичког непријатеља број један.” Он рат у Украјини види као веома успешан бизнис јер само 5% војног буџета, који Сједињене Државе дају као помоћ Украјини за вођење рата, најбоља је инвестиција икада за националну одбрану. За мали новац уништиће се руска војска и обезбедити пораз Русије у Украјини, тврдио је Ромини.

Са забринутошћу мислећи људи виде гажење културе мира у Европи, заборав мира као универзалне вредности и трагични највећи братоубилачки рат у Европи, после Другог светског рата. Може се разумети, али не и оправдати, изнуђени очајнички покушај Руске Федерације да се превентивним ратом заштити од претњи НАТО пакта по њену безбедност. Он је изазвао веома тешке последице по хумани капитал, економију, екологију, међународну политику и обуздавање све дубље полиморфне друштвене кризе у Европи и свету. Било је потребно мало више уважавања интереса Руске Федерације од Запада, повлачење НАТО снага са граница Украјине, одрицање од ширења НАТО на Исток, и рата не би било. Али Западу је био потребан овај рат, као наручен за трајно добијање Украјине као мостобрана са кога би ракете НАТО-а за најкраће време стизале до Москве и других градова Руске Федерације и јефтино “украјинско топовско месо” у борби против Руске Федерације, како су изјављивали амерички званичници.

Рат у Украјини Сједињене Америчке Државе користе за остваривање неколико стратешких циљева: 1. осуда Руске Федерације од светске јавности као агресора, „ничим изазваним” и прекршиоца међународног права која због трога треба да буде кажњена; 2. оправдање тоталног рата који већ дуже води колективни Запад против Руске Федерације којим треба да се уништи његова економија и сваки утицај у свету да би се створили услови за обојену револуцију, или да се лако сломи њена оружана сила; 3. да се понизи Руска Федерација и искључи као велика сила из борбе за место у биполарном или мултиполарном свету; 4. још више распали антируски шовинизам код Украјинаца и да се стекне њихова лојалност за њихово даље коришћење

у борби против Руске Федерације и још више интензивира антируска хистерија у Европи и свету и 5. да се даљом сатанизацијом Русије спречи руски економски, политички и културни утицај у европским и ваневропским земаљама.

Сједињене Државе и њени европски савезници нису могли да се помире са губитком свог положаја у монополарном свету, јачањем Руске Федерације и Народне Републике Кине и успостављањем биполарног светског поретка па су отпочеле идеолошко-политички а потом психолошко-пропагандни рат против ових земаља због наведеног кршења људских права у њима, недостатка демократије и штетног “малигног” утицаја на поједине државе и регионе. Последња обојена револуција у Белорусији, режирана од западних земаља није успела, па је Украјина постала једино средство за дубљи продор Запада на Исток и освајање њених ресурса за потребе изгладнелог западног капитала.

Присаједињење Крима Руској федерацији послужио је као повод да западноевропске државе, предвођене Сједињеним Америчким Државама, почну да примењују економске санкције против Русије, заправо економски рат за уништавање економске, војне и политичке моћи Руске Федерације.

Недавно је угледни економски аналитичар Небојша Катић приказао Европску унију у економском хаосу и економској кризи, са падом привредног раста, великом инфлацијом, повећаном незапосленосту и да би јој рат у Украјини могао бити од помоћи да прикрије ту кризу. Том приликом је констатовао: “Свет је у рукама психопата-сви сценарији су могући”. Али не подједнако вероватни. Сила и насиље владају у савременом планетарном друштву, у функцији транснационалне капиталистичке класе која на тај начин жели да одржи структурне, економске, геополитичке, технолошке, информационе и културне ресурсе за себе, кроз глобализовани неолиберални капитализам који непрестано производе друштвене кризе великих размера: економске, енергетске, социјалне, еколошке, политичке, културне, ратне, правне, моралне. Ову класу чине најбогатији људи у свим државама, добро организованим, са огромном економском, финансијском и медијском моћи. Она чини „дубоку државу” која из дубине, скривена, из сенке, утиче на видљиву државу са њеним институцијама да делују у складу са њеним интересима. Пандемија Ковид-19 још више је продубила економску кризу на Западу. Ова светска капиталистичка класа тежи да одржи неодрживо стање све већег друштвеног расцепа између богатих и сиромашних па јој је потребан рат за отимање економских ресурса и оплодњу умртвљеног капитала уложеног у индустрију наоружања и за производњу страха од још веће беде и уништења код потлачених грађана.

Студија Расу корпорације, на коју се позива Чомски (Chomsky), показала је да је у неолибералној ери 50 трилиона долара богатства пренето од радника и средњих слојева најбогатијој класи. Томислав Пикети (Tomu Picketty) и Емануел Саезис истичу да због тога постоји велико незадовољство осиромашених радника. Све је више уплаше-

них и бесних људи који презиру постојеће институције због тога што су у служби богатих па не верују у њих. То егзактно потврђује давно познату констатацију да богати постају још богатији, а сиромашни још сиромашнији. То је резултат неолибералног класног рата најбогатијих компанија, великог бизниса и држава против радника, средњих слојева и њихових синдиката како би се отклонила “велика невоља” на исти начин на који су угушени протести 1960-их, за који се залагао Меморандум Луја Гаљилова.

НАТО је створен да омогући ширење и оплодњу транснационалног мега капитала без граница. Постојање нуклеарног оружја и на Истоку и на Западу и могућност његове злоупотребе одржавао је до сада равнотежу страха од опште катастрофе без победника, па је то умањивало могућност избијања трећег светског рата, све док има и мало политичког ума. Џозеф Бајден (Joseph Biden) се потрудио да својим уплашеним поданицима у Сједињеним Америчким Државама каже да не треба да се плаше нуклеарног рата, њега неће бити. Али, међународна политика Сједињених Америчких Држава и инсталирање нуклеарног оружја у Европи све више воде ка нуклеарном сукобу. С правом је мудри Ноам Чомски констатовао да свет никад није био ближи Трећем светском рату са употребом нуклеарног оружја (Чомски, Chomsky, Интервју, 2023). С друге стране званичници Руске федерације изјављују да ће у одбрани Руске Федерације бити употребљена сва средства, укључујући и нуклеарно оружје. Руској Федерацији није потребна војна помоћ других држава. Њу може да угрози само дуго трајање ратног сукоба, за који је Запад заинтересован и зато непрестано шаље наоружање Украјинцима, поопштрава свеобухватне санкције према Руској Федерацији (економске, психолошко-пропагандне, културне, техничко технолошке, узурпацијом финансијских и материјалних добара). Могуће су ескалације ратних жаришта у Азербејџану и Молдавији. Запад указује на могуће ратне сукобе на Балкану.

Председник Путин је циљеве рата у Украјини објашњавао заштитом угрожених права припадника руске националности у Украјини, посебно у отцепљеним деловима Украјине, Луганску и Доњецку, у чијем становништву неколико хиљада има и руско држављанство. На територији Украјине од више од 40 милиона становника, петина становника је руске националности а трећина Украјинаца говори руским језиком. Руска национална мањина била је изложена дискриминацији, нарочито после новембра 2013. и 2014. године када је државним ударом и мајданском, крвавом обојеном револуцијом, режираном од стране Сједињених Америчких Држава, оборена проруски оријентисана власт на челу са Виктором Јануковичем и успостављена суверенистичка, украјинско-нацистичка компрадорска власт, пронатовски оријентисана. Компрадорску власт чине корумпиране националне економске, политичке, финансијске, медијске и културне елите које за рачун страних налогодаваца испуњавају њихове захтеве у држави и омогућавају остваривање стране меке моћи. Уз помоћ те власти поједини делови НАТО-а ушли су у безбедносне и војне структуре Украјине и унето је доста оружја и обуке украјинских војника за борбу против Русије.

Потлачени припадници руске националности подигли су побуне у више делова источне и јужне Украјине које су уз велике жртве угушене. Једино су становници Луганска и Доњецка успели оружаном борбом да се отцепе од Украјине и прогласе се као самосталне народне републике. Минским споразумима 1. и 2, 2014. и 2015. Украјина се обавезала на федерализацију државе да би руско становништво добило неке облике аутономије и да остане војно неутрална. То није испоштовала под утицајем Сједињених Америчких Држава а повремено је гранатирала становнике и објекте у отцепљеним републикама. Зато је Руска Федерација предузела „Специјалну војну операцију” за остварење три циља: денацификацију, демилитаризацију и неутралан међународни статус. Демилитаризација би се састојала у уклањању војних објеката НАТО-а на тлу Украјине. Неутралност се захтева пре свега да Украјина буде војно неутрална, чиме би се спречио улазак Украјине у НАТО, како би се НАТО удаљио од граница Руске Федерације. Поред тога, од Украјине се тражи денацификација, одбацавање јавног истицања и слављења нацистичке прошлости, оживљавање нацистичке идеологије и политике, укидање нацистичких паравојних организација.

До настанка Совјетског Савеза садашња територија Украјине се називала Кијевска Русија, Малорусија и Новорусија с обзиром да су се етничке групе на њој називале малорусима, белорусима, новорусима. Украјинска нација је конструкт који је следио политику потпуног одвајања становника Украјине од руске традиције и културе, па делимично и од православних Словена.

Децембра 2021. године Руска Федерација је упутила захтев Сједињеним Америчким Државама, после неуспелих преговора Путина и Бајдена, да се Бајден изјасни да ли даје гаранције да се НАТО неће даље ширити према Руској Федерацији. Добила је одговор да може гарантовати да Украјина неће бити примљена у НАТО само за годину дана и нема више потребе да води било какве преговоре о томе. Тиме је било јасно да се мирним путем не може постићи удаљавање НАТО-а од границе Русије и да је једино преостала примена силе за постизање одбрамбене безбедности Руске Федерације.

Западно-европске земље, предвођене Сједињеним Америчким Државама, слањем оружја у Украјину “гасе ватру бензином” и само повећавају уништавање људских живота и материјалних добара у Украјини, ради “обуздавања” Русије да шири свој утицај у Европи, али и да омогући остварење екстрапрофита својим произвођачима и лифрантима оружја, подстакне своје посустале привреде. Оне не предлажу мирно компромисно решење ратног сукоба, нити препуштају сукобљеним странама да саме реше тај сукоб. Оне ће настојати да из тог оружаног сукоба извуку што већу корист. Коришћење Украјине као средства за остварење геостратешких, економских и политичких циљева колективног Запада није усмерено само на дискредитацију Путина, као шефа државе, већ Руске Федерације као велике економске, енергетске, културне и војне силе којој се оспорава право да учествује у успостављању и јачању праведнијег међународног поретка, без

доминације Сједињених Америчких Држава, као светског полицајца, тужиоца и судије.

Обадве земље у оружаном сукобу имају несагледиве штетне последице што непосредно по људским и материјалним губицима, али и због уведених економских санкција против Руске Федерације које се као бумеранг враћају свим чланицама НАТО-а и другим државама. Западне европске земље тешко ће решити енергетску кризу без руских енергетских извора. Искључивање Руске Федерације из финансијских институција, економских тржишта, међународних институција, телекомуникационо-транспортних система, из технолошко-техничке, научне и културне размене, и спортских такмичења негативно ће се одразити на укупни европски и светски развој. Обелодањено је да су до сада чланице Европске уније изгубиле 200 милијарди евра због рата у Украјини. Западноевропске компаније које су напустиле руско тржиште на почетку рата у Украјини изгубиле су 100 милијарде долара. (Политика, 18. 12. 2023.) У финансијским институцијама Европске уније замрзнуте су 300 милијарде евра Централне банке Руске Федерације о чијој се намени воде разговори. Г-7 најразвијенијих западних држава тражи конфискацију тог новца или прихода од њега за финансирање рата у Украјини.

Резултати мартовских избора 2024. за председника Руске федерације показују висок број гласова које је добио Владимир Путин, 87,29% при излазности бирача од 77,44%, чиме је потврђен лидерски имиџ Владимира Путина у Руској Федерацији, поверење грађана Русије у његове лидерске способности за даље економско, политичко, културно и војно јачање Руске Федерације у непријатељском окружењу у Европи. Сада Путин ужива подршку руских олигарха и народа, супротно очекивањима колективног Запада.

Парламентарни избори чланица Европске уније и председнички избори у Сједињеним Америчким Државама показаће да ли политичке елите Запада имају подршку бирача за ратну политику коју воде према Руској федерацији и њеним савезницима.

Европска унија и њено везивно ткиво НАТО показали су до сада неспособност конструктивног деловања посебно у кризним ситуацијама: ратова у Ираку, Либији, Авганистану, Сирији, некадашњој Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији, избегличким кризама, енергетским и епидемијским кризама. Рат у Украјини ујединио је чланице Европске уније у јединственој осуди Руске агресије и увођењу свеобухватних санкција Руској Федерацији. То јединство зависиће од спремности чланица Уније да солидарно поднесу последице које ће санкције изазвати по њих у наредном периоду.

Западне земље знају да Руска Федерација чини оно што су оне чиниле другим народима и државама. Сједињене Америчке Државе су 1962. године, после откривања Совјетских нуклеарних ракета на тлу Кубе, прогласиле опасност по њену националну безбедност и тражиле да се оне одмах повуку. Кубанска криза, која је претила избијању трећег светског рата, уз примену нуклеарног оружја, решена је уклањањем тих ракета под условом да Сједињене Државе не нападну

Кубу. Тај модел мирољубивог решења сукоба није примењен на захтев Руске Федерације.

Руска Федерација у Украјини примењује амерички сценарио примењен у рату западноевропских земаља против Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и касније Савезне републике Југославије. Оне су прво признале отцепљене републике као самосталне државе, затим су их наоружале и подстакле да се њени грађани међусобно убијају, стајући на страну западних република у борби против Срба у Хрватској и Босни и Херцеговини и допуштајући протеривање Срба из Хрватске. Да би спречиле победничку офанзиву Срба у Босни и Херцеговини на муслиманске снаге, НАТО је бомбардовао српске оружане снаге. Затим су у постдејтонској БИХ преко свог високог представника смањивале надлежности Републике Српске, утврђене Дејтонским споразумом, у корист Бошњачко-хрватске федерације у којој доминирају муслиманско-бошњачки политичари. Сада примењују санкције према политичарима који желе да врате те надлежност Републици Српској.

Скоро све земље Европе, изузев Србије, чине антируски блок, а са друге стране Руска Федерација је са азијским савезницима у оквиру економске уније БРИК-а, одбранбеног савеза и Кином. Швајцарска је привремено напустила стоседамдесетогодишњу неутралност да би се придружила санкцијама, замрзавањем депозита Руске федерације у банкама.

Европске земље су под великим политичким и војним (одбрамбеним) туторством Сједињених Америчких Држава. Оне ће подносити то туторство све док буду у конфронтацији са Руском Федерацијом. Оног тренутка када почну да сnose неповољне последице својих санкција према Русији, лишавајући се њених енергената, сировина, производа и тржишта, и када им Сједињене Америчке Државе испоставе рачуне за високе трошкове стационирања америчких снага на тлу европских земаља почеће да се ослобађају тог туторства.

Земље које су биле жртве америчке и НАТО агресије одржавају добре односе са Руском Федерацијом, тражећи од ње заштиту од будућих агресија. Сирија је јавно изнела подршку нападу Руске Федерације на Украјину.

Некадашње несврстане земље одржавају само церемонијалне скупове на којима се износе сећања на велику улогу коју је Покрет несврстаних имао у прошлости у очувању мира у свету и супротстављању војнополитичким савезима да доминирају светом, али без иницијатива за његовим организованим деловањем. Логично би било да прерастање хладног рата између појединих земаља у оружане ратове подстакне оживљавање тог покрета, који је савременом свету неопходан.

Дмитриј П. Трењин је констатовао да слабљење америчке моћи и утицаја све више изазивају конфликте у Источној Европи, на Блиском истоку и Далеком истоку и имају исти узрок: неспособност да успоставе равнотежу светске моћи, каква је постојала после Другог светског рата., Урођена ароганција њених елита, њихово потпуно не-

поштовање интереса других и неограничена самоувереност у власти-ту предност постепено су поткопали њихову, некад неспорну, позицију моћи и поштовање и добру вољу које су многе друге земље у почетку имале према њима.” (Трењин, 2023). Рат између Израела и Хамаса на Западној обали то потврђује.

РАТУ У УКРАЈИНИ И МЕЂУНАРОДНИ ПОЛОЖАЈ СРБИЈЕ

Србија је као кандидат за пријем у Европску унију била под велим притиском и уценама да се придружи осуди агресије Руске Федерације на Украјину и у увођењу санкција, то јест, информативно-пропагандном, економском, политичком и културном рату против ње. Руковођена интересима Србије, као жртве агресије западноевропских земаља на Свезну Републику Југославију 1999. године и отимање 15% територије Србије на Косову и Метохији, Србија се изјаснила за очување територијалног интегритета Украјине, осудила агресије Руске Федерације на Украјину и навела принципијелни став да, као жртва тоталних санкција 1992. године, сматра да их не треба уводити ни једној држави. Навела је постојање традиционалног пријатељства две земље и залагање Руске Федерације за очување територијалног интегритета Србије. Наравно, она је то саопштила дипломатским језиком, без навођења НАТО алијансе и Европске уније као субјекте војне агресије и економског рата који му је претходио и без навођења година непочинства, да не би разгневила чланице Европске уније. То није задовољило Европску унију, што се види из њене Резолуције о агресији на Украјину, и већ се јављају њени поједини политичари који предлажу да се Србији онемогући пријем у Европску унију. Србија ће због овог става према рату у Украјини имати велике негативне последице. Стизаће и претње и забране инвестирања у Србији, приступ европским тржиштима и друге мере за гушење привреде, друштвеног и културног развој Србије. Оне нису безазлене с обзиром да је је Србија полуколонијална земља са великим уделом западног капитала у привреди и да је банкарски систем Србије у рукама западно-европских банака. Србија је окружена чланицама НАТО пакта. У тим околностима не може да се одржи политичка неутралност у вези са ратом у Украјини, уколико Запад затражи ултимативно придруживање Србије санкцијама против Руске Федерације и запрети санкцијама. Оне се руководе у овом случају логиком аутократских режима и принципом “Ко није са нама, он је против нас” и зато га треба казнити.

Неопходно је подсетити светско јавно мњење, које сада осуђује повреду међународног права у Украјини, а не и оног којег је повређено приликом агресије на суверене државе: Југославију, Ирак, Авганистан, Либију, Сирију, јер они то добро знају, да је НАТО водио нелегалан рат против Србије 1999. године, да је прекршио Кумановски споразум о враћању војно-безбедносних снага Савезне Републике Југославије на Косово и Метохију и да су Западно-европске земље погизале Резолуцију Савета безбедности ОУН 1244, признањем Косова као независне државе, без сагласности Србије као сукцесора Савезне

Републике Југославије, јер је у складу са том Резолуцијом Косово и Метохија интегрални део Савезне Републике Југославије, али и привремени протекторат Организације уједињених нација.

Поред великих људских и материјалних жртава за време бомбардовања, и данас људи у Србији масовно оболевају и умиру од малигних болести, које су последице НАТО бомбардовања бомбама са осиромашеним уранијумом, забрањеним по међународном праву. Такође треба подсетити да су због тоталних санкција западноевропских земаља предвођене Сједињеним Америчким Државама грађани Србије били осуђени на смрзавање, глад, недостатак електричне и друге енергије и лекова због чега су многи умрли.

Пред очима припадника НАТО-а са Косова и Метохије протерано је 250.000 људи који се до данас нису могли да врате у своје домове и на своје поседе. Дугачак би списак био свих злочинстава и гажења људских права грађана Србије од стране агресора.

Подсећање на ове чињенице служи апелу за буђење савести грађана западноевропских земаља који су све то мирно посматрали као што и сада посматрају како њихове владе доприносе ширењу светског зла у виду подстицања психолошко-пропагандних, економских, културних, информативних и оружаних ратова против појединих држава под изговором да шире демократију по свету.

Срби на Косову и Метохији су изложени сталном насиљу, економском, психичком, вербалном, физичком, правном и полицијском, од припадника албанске националности, без адекватне заштите, са циљем да се што више њих исели и остави своју имовину Албанцима. То КФОР, ЕУЛЕКС и западна дипломатија прећутно одобрава, у намери да по сваку цену створе велику Албанију као противтежу Србији.

Србија се Бриселским споразумима одрекла од свог присуства на граничним прелазима у Аутономну покрајину Косова и Метохије, безбедносних снага у српским општинама, цивилне заштите, правосудних органа, локалне самоуправе а одузета јој је мимо тога и имовина (Газиводе, Електродистрибуција, Електрични преносни систем, Телеком, Треча, рудна богатства...да би албанска страна формирала заједницу српских општина, што она одбија 11 година, без икаквих последица.

Званичници Запада, предвођени Сједињеним Америчким Државама, понављају флоскулу “да се преговори између Србије и Косова што пре заврше међусобним признањем”, без повратка прогнаних становника са Косова и Метохије и враћања њихове узурпирани имовине, без обезбеђења њихове сигурности и потпуне правне заштите од бесних силеција, без остварење права на државну имовину Србије, извршавања судских пресуда о враћању црквене имовине и многих других. Привремени органи Косова, уз помоћ западних ментора, систематски раде на припајању Косова Албанији. Рецеп Таип Ердоган је у Приштини изнео предлог за пријем Косова у НАТО и обећао даље лобирање за признавање Косова. Западу се жури да се што пре реши замрзнути конфликт између Србије и отцепљеног Косова на штету Србије да би оправдао своју агресију на Југославију и спречио полити-

чаре Руске Федерације да оправдавају агресију на Украјину указујући на противправну агресију НАТО-а на Савезну Републику Југославију и отимање од ње 15 одсто њене територије на Косову и Метохији, са свим њеним ресурсима веома важним за Србију.

До сада је Запад повлађивао Албанцима у споровима са Србијом а после рата у Украјини то чини још више, да казни Србију због одбијања да уведе санкције Руској Федерацији.

Рат у Украјини разоткрио је да су велике силе у складу са интересима власника мегакапитала, још једном нарушиле основне принципе културе мира, формулисаним у документима Организације уједињених нација и прибегле ратној контракултури: насиља, санкција, диверзија, терора, национализма, шовинизма, црне пропаганде, обмана, лажи и уништавања ненадокнадивих многих људских живота, природних, економских и људских ресурса. Последице овог рата не носе само зарађене стране већ највећи број држава и осиромашени народи који у њима живи.

Западноевропске земље уместо либерално-демократске теорије правде примењују утилитарну теорију правде у међународним и међудржавним односима, према којој је праведно оно што њима користи и то подупиру свим средствима, укључујући и оружана. То се данас види и у ангажовању Запада у рату у Украјини. „Украјински рат је докрајчио европски либерално-демократски мит”, (Ханс, 2023).

И док политички ум чами у кабинетима интелектуалаца, политичке страсти политичких елита, уз подршку владара из сенке, шире мржњу према свему руском, шаљу оружје и муницију Украјини да за њихове интересе ратује, производе страхове од нуклеарног рата да би гнев осиромашених држали под контролом, траже од свих држава да их у томе следе. Господари војно-индустријског комплекса убиру екстрапрофите док је већина радног света егзистенцијално угрожена и вапи за социјалном правдом.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Јанковић, Слободан. *Жаришта светског рата*. Београд: Катена Мунди и Институт за међународну политику и привреду, 2023.

Кант, Имануел. *Вечити мир*. Београд и Ваљево: Гутенбергова галаксија, 1995.

Куднани, Ханс. „Украјински рат докрајчио европски либерално-демократски мит“. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 8. августа 2023).

Павић, Александар. „Сједињене Америчке Државе обмањују Кину као што су обмањивале Русију и Србију“. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 3. 9. 2023).

Полихрониоу, К. Ј. „Интервју са Чомским“. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 28. 8. 2023).

Ролс, Џон. *Теорија правде*. Београд и Подгорица: Службени лист и ЦИД, 1998.

Ромни, Мит. „Одлична стратегија, ратујемо против Русије а уместо нас гину Украјинци“. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 29. 8. 2023).

„Њујорк тајмс“: Западне компаније изгубиле 100 милијарди долара због одласка из Русије. *Политика* 18. децембар 2023.

Трењин, Дмитриј П. „Ратови у Украјини и појасу Газе разоткрили су не само из границе америчке моћи и утицаја, већ и очигледног дефицита државничког духа“. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 17. 11. 2023).

ЦИК Русије: Одзив бирача на председничким изборима без преседана - 77,44%. Владимир Путин освојио 87,29 одсто гласова и нови, пети мандат на тој функцији у трајању од шест година. Доступно на: www.nspm.rs (приступљено 19. 3. 2024).

TRIALS OF THE POLITICAL MIND IN THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Summary

The paper shows the two imperialist policies of the West and Russia, which ignore international justice, law and the culture of peace in the international political culture adopted in the United Nations Organization. The liberal international policy of the West has been replaced by a utilitarian and egoistic one.

The hegemonic policy of the West and the imposed neoliberal international order provoked a hybrid war in Ukraine that was supposed to bring Russia to its knees, put it under control and for the West to seize its natural resources. In this, he uses military aid to Ukraine, economic war through sanctions, psycho-propaganda and cultural war, which he forces all other countries to do, especially Serbia.

The war in Ukraine has a major negative impact on the international position of Serbia with the frozen conflict in Kosovo and Metohija and the proclaimed military neutrality that the West wants to resolve at the expense of Serbia. Without a new multipolar, balanced and just international order, there can be no peace in the world. Instead of a practical mind that finds categorical commandments of universal validity for the formation of a generally accepted social order and political mind for establishing permanent peace is at work an instrumental mind (technical mind) in the service of partial interests of monopolized social powers.

Key words: War in Ukraine, practical mind, political mind, multipolar order, culture of peace, international political culture.

DIGITALNA EKONOMIJA I DIGITALIZACIJA MEDIJA

Rezime

Digitalna tehnologija je u ovom veku korenito redizajnirala noseće oblike poslovanja, sisteme obrazovanja, rasonode, kao i načine pružanja javnih usluga. Promene su sve očiglednije i radikalnije na nivou pojedinaca, organizacija bez izuzetaka i društva u celini.

U radu je najpre učinjen pokušaj eksplikacije sadržajne obuhvanosti fenomena digitalizacije, posebno sa aspekta različitih opsega digitalne ekonomije kao nove razvojne paradigme. Potom je fenomen digitalizacije posmatran u svojstvu pokretača savremenog društvenog i ekonomskog razvoja. Detaljno je prezentovana strukturu Indeksa digitalne ekonomije i društva kao pokazatelja dostignutog nivoa digitalizacije zemalja EU. Najzad, istaknute su posebnosti procesa digitalizacije u medijskim organizacijama.

Cljučne reči: digitalizacija, digitalne tehnologije, digitalna ekonomija, indeks digitalne ekonomije i društva, digitalizacija medija.

UVOD

Era digitalne ekonomije predstavlja primenu digitalnih mogućnosti na procese, proizvode i sredstva sa ciljem unapređenja efikasnosti, povećanja vrednosti za kupce, upravljanja rizikom i otkrivanja novih mogućnosti monetizacije.

Za napredno čovečanstvo život postaje jednostavno nezamisliv bez prisustva digitalnih tehnologija. One su postale sastavni deo svakodnevnog života ljudi i nastojanja za promenama, uspešnog pozicioniranja države, organizacija i pojedinaca od globalnog do lokalnog nivoa. Danas se uspeh pojedinih zemalja pripisuje procesima najšire digitalizacije koji savremenom društvu pružaju različite mogućnosti bržeg razvoja

Da bi u digitalnoj ekonomiji kompanije postale konkurentne moraju da poseduju sposobnost korišćenja benefita koje pruža tehnologija kako bi dostigle ključne dimenzije trgovine digitalnog doba: neposrednost, ponovno posredovanje, znanje i inovacije, internet umrežavanje i virtuelizaciju.

U radu je dat osvrt na: a) sadržajnu obuhvanost i različite opsege digitalne ekonomije, b) digitalizaciju u svojstvu pokretača društvenog i eko-

---

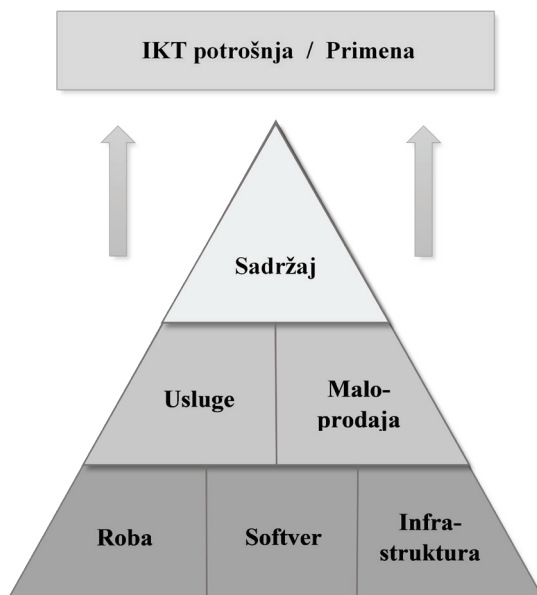
² pof.cvet@gmail.com

nomskog razvoja, c) strukturu Indeksa digitalne ekonomije i društva (*The Digital Economy and Society Index – DESI*) kao pokazatelja dostignutog nivoa digitalizacije zemalja EU i d) specifičnosti digitalizacije medija.

ERA DIGITALNE EKONOMIJE

Digitalna ekonomija je u širem društvu predstavljena 1990-ih, kada se još bavila usvajanjem interneta. Uglavnom se razmišljalo o uticaju interneta na ekonomiju, ali je njegova uloga bila potcenjivana nekoliko godina. Definicija digitalne ekonomije se od tada stalno menja i širi. Iako se pojavljuju određene konture, još uvek je veoma teško proceniti kada će opšteprihvaćena definicija uspeti da ugleda svetlost dana. Ta činjenica se delom može pripisati izraženom intenzitetu i promenljivoj prirodi IK tehnologija. Na slici 1 data ilustracija je subsektorske tipologije IKT sektora (slika 1).

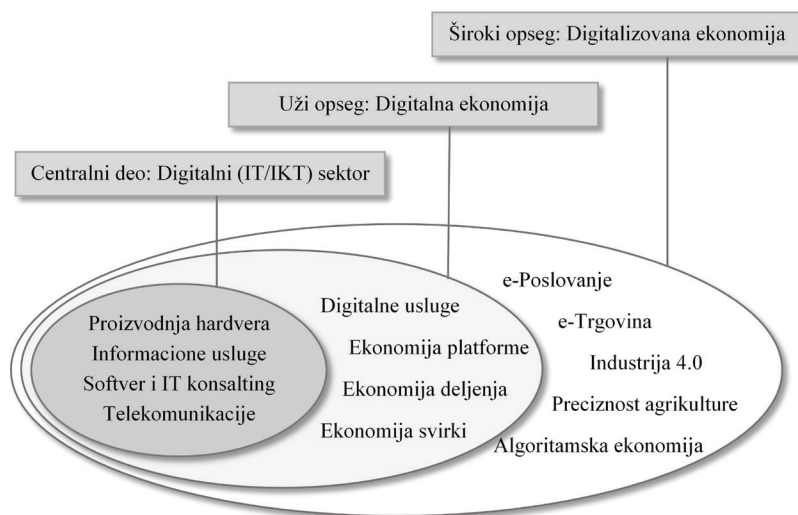
Slika 1. Struktura IKT sektora

Izvor: Bukht & Heeks, 2017.

Jedan broj istraživača ukazuje da potrebu razlikovanja tri nivoa sadržajne obuhvatnosti kategorije digitalne ekonomije; širi opseg (digitalizovana ekonomija), uži opseg (digitalna ekonomija) i centralni deo – IKT sektor (slika 2).

Slika 2: Obuhvatnost koncepta digitalne ekonomije

Izvor: Bukht & Heeks, 2017.

Digitalna ekonomija označava novu razvojnu paradigmu kojom se objašnjava niz privrednih, društvenih i kulturnih promena koje sa sobom donose digitalne tehnologije u okviru kojih vodeća uloga pripada Internetu (Vidas Bubanja, M., & Popovčić Avrić, 2018: 783). Snaga digitalne ekonomije se bazira na znanju kao ključnom razvojnom resursu, efikasnom prenosu znanja, fokusu na tražnji, uspostavljanju poslovnih odnosa (tabela 1).

Tabela 1: Ključne osobine tradicionalne i digitalne ekonomije

Digitalna ekonomija	Tradicionalna ekonomija
Znanje predstavlja ključni razvojni resurs	Dominantan značaj fizičkih resursa
Niske barijere ulaska na tržište	Visoke barijere ulaska na tržište
Samoposluživanje potrošača	Pomoć kupcima od strane prodajnog osoblja
Moć ima onaj ko prenosi znanje	Moć ima onaj ko poseduje znanje
Ekonomija brzine fokusirana na tražnju	Ekonomija obima fokusirana na ponudu
Fokus na uspostavljanje poslovnih odnosa	Fokus na realizaciju poslovnih aktivnosti

Pilagođeno prema: Vidas Bubanja & Popovčić Avrić, 2018: 783.

Za razvoj digitalne ekonomije neophodno je imati ravnomerno razvijene sledeće infrastrukturne segmente: fizičko-tehnološke, normativne i institucionalne, edukativne, bezbednosne, poslovne i preduzetničke (Lazović, & Đuričković, 2018: 91). Kao i kod svake substrukture, tako i kod digitalne ekonomije, ukoliko jedan od preduslova nije ispunjen, ili zaostaje u razvoju nije moguće ostvariti puni efekat celokupnog sistema. Mnoge zemlje i sistemi prošli su neprijatna iskustva zapostavljajući neke od ovih preduslova i onda se ulaganja u razvoj digitalne ekonomije ne mogu u potpunosti valorizovati. Zato je u cilju uspešne implementacije digitalizacije

neophodna osmišljena i dobro upravljana strategija, kako celovitog razvoja digitalne ekonomije, tako i razvoja svakog od pojedinačnih preduslova.

Digitalne tehnologije predstavljaju moćan alat za oslobađanje kreativnog potencijala i znanja koje se nalazi u ljudima. Međutim, sa stanovišta sagledavanja potencijalnih učinaka digitalnih tehnologija na kvalitet ključnih ekonomskih performansi daleko je značajniji njihov multiplikativni efekat na rast proizvodnje. Zbog toga je sve očiglednije da spremnost pojedinih zemalja da razvijaju i koriste digitaizaciju istovremeno u značajnom stepenu govori i o kvalitetu njenih ekonomskih performansi.

Za napredno čovečanstvo život postaje jednostavno nezamisliv bez prisustva digitalnih tehnologija. Informacioni biznis postao je dominantan globalni trend. Na Forbesovoj listi najbogatijih pojedinaca u 2022. u prvih 10 nalazi se čak 6 iz sfere IT odnosno, informacionog biznisa (tabela 2).

Tabela 2: Najbogatiji pojedinci na svetu prema Forbesovoj listi u 2022. godini

Rang	Ime	\$ Milijarde	Zemlja	Korporacija	Industrija
1	Elon Mask	219	SAD	Tesla SpaceX	Automobili
2	Džef Bezos	171	SAD	Amazon	Tehnologija
3	Bernard Arnault I familija	158	Francuska	LVMH	Moda i maloprodaja
4	Bil Gejts	129	SAD	Microsoft	Tehnologija
5	Varen Bafet	118	SAD	Berkshire Hathaway	Finansije & Investicije
6	Lari Pejdz	111	SAD	Google	Tehnologija
7	Sergej Brin	107	SAD	Google	Tehnologija
8	Lari Elison	106	SAD	software	Tehnologija
9	Stiv Balmi	91,4	SAD	Microsoft	Tehnologija
10	Mukeš Ambani	84	Indija	diversified	Diversifikovana proizvodnja

Izvor: Source: Forbes Magazine, n.d.

DIGITALIZACIJA KAO POKRETAČKA SNAGA DRUŠTVENOG I EKONOMSKOG RAZVOJA

Znanje je u ovom veku postalo glavna pokretačka snaga ekonomskog i društvenog razvoja zemalja. Rezultati većeg broja istraživanja pokazuju da upotreba digitalnih tehnologija podstiče unapređenje konkurentnosti ekonomskih subjekata i zemalja (Ollo-López & Aramendía-Muneta, 2012). Može se reći da se savremena privreda nalazi usred duboke transformacije, podržane snažnim razvojem digitalizacije u svim sferama društva (Nedić et al., 2014). Sveobuhvatna digitalizacija privrede i društva menja životni stil i oblasti interesovanja ljudi redefinišući istovremeno ključne principe poslovanja kompanija (Carayannis et al., 2006). „Digitalna transformacija u poslu čini integraciju digitalnih tehnologija u sve sfere poslovanja koje donose promene i poboljšanja u istom, samo i samo ako se sprovodi u pravo vreme, sa potpuno obrazovanim ljudima” (Đoković et al., 2021: 10).

Proces digitalizacije privrede i društva ima nesporan značaj za ekonomski rast. Međutim, kvantifikacija istog se veoma razlikuje u empirij-

skim istraživanjima pojedinih autora. Pritom su brojne studije nedvosmisleno potvrdile da manje investicije u razvoj i primenu digitalnih tehnologija *per se* znače sporiju putanju zemlje prema ekonomiji znanja i nižu stopu njene inovativnosti sa pratećim negativnim posledicama ne samo po kvalitet ekonomskih performansi preduzeća i zemalja već i po intenzitet poželjnih društvenih transformacija (Atkinson & Ezell, 2012).

Ekonomisti ukazuju na činjenicu da na rast prosečne produktivnosti rada ključni uticaj imaju istraživački i tehnološki intenzivni sektori proizvodnje (Brynjolfsson, & Hit, 2000). Na makro planu, ekonomski uticaj digitalnih tehnologija se ogleda u stimulisanju unapređenja inovativnosti i konkurentnosti, kao i realizaciji koncepta održivosti.

Razvoj digitalnog sektora, a posebno Interneta, revolucionarno menja tehniku odvijanja međunarodne trgovine mnogih novih, ali i postojećih proizvoda i usluga. U mreženost radikalno povećava količinu i vrednost informacija dostupnih pojedincima, preduzećima i državama, omogućujući im pri tom ostvarivanje superiornijih ekonomskih performansi (Mann, & Rosen, 2001.) Transformišući okruženje, digitalne tehnologije su obezbedile ambijent koji pogoduje unapređenju inovativnosti i rastu produktivnosti, kreiranju brojnih mogućnosti koje su u funkciji povećanja životnog standarda ljudi (Atkinson, 2004; 2007).

Efektivna upotreba digitalnih tehnologija podrazumeva visoko obrazovanu i dobro osposobljenu radnu snagu. Digitalizacija privrede i društva omogućava nove radne aranžmane (rad kod kuće, rad sa skraćenim i fleksibilnim radnim vremenom), uvećano kodifikovanje znanja i smanjivanje troškova difuzije znanja. Pored toga, digitalne tehnologije su glavni materijalni oslonac savremenog načina života. Masovno se koriste na poslu, u svakodnevnom životu, kulturi, zabavi, slobodnom vremenu. Gotovo da ne postoji sfera ljudske delatnosti u kojoj se ne oseća njihov uticaj (Lazović, & Đuričković, 2018).

Među ekonomskim analitičarima postoji široko rasprostranjen konsenzus da je ekonomski rast najvećim delom funkcija inovacija. Inovacije u oblasti digitalnih tehnologija omogućavaju veću ekonomsku efikasnost, širu paletu dostupnih roba i usluga po nižim cenama što, skupa deluje na rast blagostanja ljudi (Bryce, 2014). Naravno, samo zato što istorijski dokazi koji povezuju inovacije i dugoročni rast otkrivaju nedvosmislen i neporeciv pozitivan odnos, kratkoročni poremećaji uzrokovani tehnološkim promenama neće biti nešto što će pojedinci, poslovni subjekti ili kreatori javnih politika moći da prenebregnu. Zbog toga su stavovi prema inovacijama i preduzetništvu od izuzetnog značaja u vremenu sveopšte digitalizacije privrede i društva. Politika orijentisana na najširu komercijalnu valorizaciju inovacija u digitalnoj sveri podrazumeva otvorenost za stalne promene i „kreativnu destrukciju“, fenomena o kome je gotovo sa ushićenjem četrdesetih godina prethodnog veka pisao austrijski ekonomista Jozef Šumpeter objašnjavajući prirodu cikličnih talasa kontinuiranih promena (Šumpeter, 2012).

Šumpeterova paradigma predstavlja podesan okvir za razumevanje prirode inovacija u današnjem digitalnom svetu. Šumpeterov model objašnjava zašto neke visoko tehnološke kompanije mogu brzo da se uzdignu,

a potom i da nestanu sa tržišta jednakom brzinom. Proizvođači i inovatori u današnjoj digitalnoj ekonomiji donose seizmičke društvene promene. Šumpeterov model takođe objašnjava zašto inovacije u oblastima digitalnih tehnologija mogu izazivati u određene otpore preduzetnika, posebno u kratkom roku (Pokrajac, 2015).

Primena digitalnih tehnologija omogućuje ostvarivanje komercijalizaciju efekata u preduzećima i šire u mnogim industrijama koji se teško mogu precizno kvantifikovati. Ovo posebno imajući u vidu njihove ukupne društvene koristi. Visoka stopa društvenog prinosa implicira efikasnu upotrebu resursa posmatrane zemlje u stvaranju ekonomskih vrednosti. Osnovni razlog zbog koga država na razne načine ulaže u razvoj i primenu digitalnih tehnologija nalazi se u činjenici da se njihova upotreba odlikuju stopom društvenog prinosa koja značajno premašuje stopu privatnih prinosa.

Ulaganja usmerena na istraživanje i komercijalnu primenu proizvoda u oblasti digitalnih tehnologija su od presudne važnosti za ekonomski rast. Preduzeća u industriji obezbeđuju oko dve trećine iznosa ukupnih izdataka aktivnosti istraživanja i razvoja, dok ostatak predstavljaju sredstva države. Industrija finansira istraživanja koja za rezultat imaju lansiranje novih proizvoda, dok država iskazuje brigu o nesmetanom odvijanju fundamentalnih istraživanja. Iako veliki deo državnih ulaganja u istraživanje i razvoj odlazi na projekte usmerene na specifične potrebe javnog karaktera, javno finansiranje istraživanja i tehnološkog razvoja je od izuzetnog značaja za ekonomski rast. Ovo tim pre što je opšte poznata činjenica da preduzeća nedovoljno investiraju u istraživanje i razvoj gledano iz društvene perspektive.

Fokusiranje menadžera i investicionih bankara na ostvarenje novčanih prinosa u što kraćem roku često je u velikoj suprotnosti sa inovacionim uspesima u industriji. Još pre više od osam decenija Kejns je sa pravom ukazao da spekulativno finansiranje predstavlja pretnju poslovanju industrijskih preduzeća.

Finansijske institucije predstavljaju jedan od elemenata svakog nacionalnog inovacionog sistema, jer omogućavaju pristup visoko rizičnom kapitalu preduzećima koja su zainteresovana za razvoj i korišćenje novih tehnologija: od industrije digitalnih tehnologija, nanotehnologije, „zelenih” tehnologija (Mazzucato & Semieniuk, 2017). Oblik finansiranja zavisi u velikoj meri od izvora, bilo da se radi o privatnom ili javnom sektoru, i takođe, od ponašanja velikog broja različitih javnih i privatnih finansijskih učesnika. U tom pogledu, brojna istraživanja su ukazala na pojavu svojevrsnog povlačenja privatnih kompanija iz finansiranja proizvodnih aktivnosti, usmeravajući poslovne aktivnosti na trgovinu vrednosnim papirima. Finansijska sredstva kompanija usmerena na ove poslovne poduhvate uveliko nadmašuju ulaganja u unapređenje ljudskog kapitala i ulaganja u aktivnosti istraživanja i razvoja (Mazzucato & Semieniuk, 2017).

Jedan od glavnih razloga relativnog smanjenja ulaganja u istraživanje novih tehnologija je njegovo usmeravanje na kratkoročno investiranje. Ovo iz osnovnog razloga što korporativne upravljačke strukture najčešće daju prioritet kvartalnom povraćaju sredstava. Njima takođe odgovaraju makroekonomski uslovi tokom poslednjih godina, kao što su niske kamatne stope, koje čine aktivnosti otkupa sopstvenih akcija profitabilnijim po-

slovnim poduhvatima u odnosu na dugoročne rizične poslove. Pritisak za maksimizacijom vrednosti akcionara se razlikuje od zemlje do zemlje u zavisnosti od „tipa kapitalizma“ koji je u njima razvijen (na primer, velika je razlika između Japana i SAD-a). Takođe, i firme unutar pojedinih sektora često različito reaguju na pritisak akcionara u zavisnosti od stila korporativnog upravljanja. Na primer, u sektoru telekomunikacija koji čini važan materijalni stub razvoja digitalne ekonomije, kompanije *Huawei* i *Ericsson* reinvestiraju ostvareni profit u proizvodnju, dok kompanija *Cisco* u velikoj meri investicione aktivnosti finansira stranim izvorima (Mazzucato, & Semieniuk, 2017).

KVANTIFIKACIJA NAPRETKA ZEMALJA EVROPE U DIGITALNOJ KONKURENTNOSTI

Digitalizacija može da pruži ogromnu korist čovečanstvu, ali takođe može doneti dublju kontrolu vlasti ili čak nove oblike totalitarizma. Treba biti svestan činjenice da brzina promena otežava integraciju, pa društvo mora da pronađe nove načine da efikasnije prati napredak u oblasti digitalizacije privrede i društva.

Počev od 2014. godine Evropska komisija prati napredak u digitalizaciji zemalja članica objavljujući godišnje izveštaje Indeksa digitalne ekonomije i društva (DESI). Svake godine izveštaji uključuju profile zemalja, koji pomažu državama članicama da identifikuju oblasti za prioritetne akcije na nivou EU u ključnim oblastima digitalne politike.

DESI je razvila Evropska komisija u svrhu ocenjivanja razvoja zemalja članica u smeru digitalizacije privrede i društva. Njegovu kompoziciju čine paketi relevantnih pokazatelja strukturiranih u četiri dimenzije: ljudski kapital, povezivanje, integracija digitalne tehnologije i digitalni javni srvisi. DESI indeks može iznositi između 0 i 1. Što je vrednost veća, to je država uspešnija na polju digitalizacije (tabela 3).

Tabela 3: Struktura DESI indeksa

<i>Dimenzija</i>	<i>Poddimenzija</i>	<i>Indikator</i>
1. Ljudski kapital	1a Veštine korisnika Interneta	1a1 Osnovne digitalne veštine
		1a2 Iznad osnovnih digitalnih veština
		1a3 Najmanje osnovne softverske veštine
	1b Napredne veštine i razvoj	1b1 IKT specijalisti
		1b2 Žene IKT specijalisti
		1b3 Preduzeća koja pružaju IKT obuku
		1b4 IKT diplomci

2. Povezivanje	2a Fiksni širokopojasni pristup	2a1 Sveukupno prihvatanje fiksnog širokopojasnog pristupa
		2a2 Najmanje 100 Mbps fiksnog širokopojasnog preuzimanja
		2a3 Najmanje 1 Gbps preuzimanje
	2b Fiksna širokopojasna pokrivenost	2b1 Brza širokopojasna (NGA) pokrivenost
		2b2 Pokrivenost fiksnom mrežom veoma velikog kapaciteta (VHCN).
	2c Mobilna širokopojasna mreža	2c1 4G pokrivenost
		2c2 5G spremnost
2c3 5G pokrivenost		
2c4 Pristup mobilnoj široko pojasnoj mreži		
2d Cene širokopojasnog pristupa	2d1 Indeks cena širokopojasnog pristupa	
3. Integracija digitalne tehnologije	3a Digitalni intenzitet	3a1 MSP sa najmanje osnovnim nivoom digitalnog intenziteta
		3b Digitalne tehnologije za preduzeća
	3b Digitalne tehnologije za preduzeća	3b1 Elektronska razmena informacija
		3b2 Društveni mediji
		3b3 Veliki podaci
		3b4 Oblak
		3b5 AI
3c e-Trgovina	3b6 IKT za održivost životne sredine	
	3b7 e-Fakture	
	3c1 MSP koja prodaju on lajn	
4. Digitalni javni servisi	4a e-Uprava	3c2 Promete-Trgovine
		3c3 Prekogranična prodaja na mreži
		4a1 Korisnicie-Uprave
		4a2 Popunjeni obrasci
		4a3 Digitalni javni servisi za građane
		4a4 Digitalni javni servisi za preduzeća
4a5 Otvoreni podaci		

Izvor: *The Digital Economy and Society Index (DESI) 2021.*

Izvor podaka na bazi kojih je tračunat DESI indeks su uglavnom su relevantni organi zemalja članica prikupljeni od strane Evropske komisije (Generalni direktorat za komunikacione mreže, sadržaj i tehnologiju kao i Eurostat) i iz ad hoc studija koje je pokrenula Komisija.

Sve dimenzije učestvuju sa po 25% u ukupnoj vrednosti DESI indeksa (tabela 4).

Tabela 4: Učešće pojedinih dimenzija u strukturi DESI indeksa

Dimenzija	Težina
1. Ljudski kapital	25%
2. Povezivanje	25%
3. Integracija digitalne tehnologije	25%
4. Digitalni javni servisi	25%

Izvor: *The Digital Economy and Society Index (DESI) 2021.*

Vrednost pojedinih indikatora četiri dimenzije DESI indeksa data je u tabeli 5.

Tabela 5: Indikatori četiri dimenzije DESI indeksa

<i>Poddimensija</i>		<i>Težina</i>
1. Ljudski kapital		
1a	Veštine korisnika Interneta	50%
1b	Napredne veštine i razvoj	50%
2. Povezivanje		
2a	Fiksni širokopojasni pristup	25%
2b	Fiksna širokopojasna pokrivenost	25%
2c	Mobilna širokopojasna mreža	40%
2d	Cene širokopojasnog pristupa	10%
3. Integracija digitalne tehnologije		
3a	Digitalni intenzitet	15%
3b	Digitalne tehnologije za preduzeća	70%
3c	e-Trgovina	15%
4. Digitalni javni servisi		
4a	e-Uprava	100%

Izvor: The Digital Economy and Society Index (DESI) 2021.

DIGITALIZACIJA MEDIJA

Za neke istraživače, početak digitalizacije i digitalne revolucije je povezan sa pronalaskom mikroprocesora 1973. godine i njegovim masovnom korišćenjem. Drugi, pak, zastupaju mišljenje da je sveopšta digitalizacija brojnih društvenih i ekonomskih aktivnosti započela 1990-ih izumom interneta. U svakom slučaju, proces digitalizacije je identifikovan kao najznačajniji tehnološki trend koji korenito transformiše društvo i sve ekonomske aktivnosti bez izuzetaka (Fitzgerald, 2018).

U današnje vreme, firme ključujući medijske organizacije su pod kontinuiranom i vrlo izraženom presijom digitalizacije i imperativa prilagođavanja vlastitih poslovnih modela novoj stvarnosti. Međutim, uvek treba imati u vidu činjenicu da proces digitalizacije medija sobom nosi mnogostruke pogodnosti, ali da isti uvek podrazumeva visoka finansijska ulaganja.

Danas se mediji dominantno doživljavaju kao prezenteri već i stvaraoci slike društvenih događaja. Drugim rečima, savremeno društvo je hiperdigitalizovano, a da često nije toga ni svesno. Naime, digitalni mediji su prenosilac informacija ali su oni istovremeno i aktivni creator kulturnih sadržaja i celokupnog sistema društvenih vrednosti. Zahvaljujući potencijalu savremenih komunikaciono-informacionih tehnologija, sadržaji poput slike, teksta, audio i video zapisa, digitalni mediji mogu preneti na veoma udaljene lokacije gotovo u realnom vremenu. Danas je ispoljen ekspanzivan trend razvoja mrežne povezanost tekstualnih, zvučnih, slikovnih i digitalnih komunikacija što za rezultat ima izraženu konvergenciju pojedinačne i masovne komunikacije.

Digitalizacija medija je omogućila interaktivnost, razmenu teksta, slika, video i audio sadržaja kao različitih formi mrežnog povezivanja velikog broja ljudi omogućivši im time krajnje jednostavnu interaktivnu

komunikaciju. Zahvaljujući multiplikovanim kanalima prenosa, digitalizacija medija je učinila mogućim dvosmernu komunikaciju informacija, kao novi kvalitet u medijatzaciji prostora.

Digitalni mediji pojednostavljuju neposrednu komunikaciju, ali se istovremeno smanjuje mogućnost kontrolisanja sadržaja i načina korišćenja poslate poruke. Digitalizacija je medijskim organizacijama nametnula neophodnost redizajniranja egzistirajućih poslovnih modela u cilju njihovog prilagođavanja novim zahtevima društva i promenama koje se svakodnevno dešavaju.

Proces složenih i u mnogim aspektima izraženo protivurečnih prmenastrukture društva i kulture je dobrim delom determinisan fenomenom tzv. medijske logike, odnosno uticaja medija na brojne podsisteme društva. Pritom, ni jednog momenta se ne sme izgubiti iz vida činjenica da se u epicentru funkcionisanja većine digitalnih medija nalazi komercijalna logika i stav da profitabilnost medijskih organizacija predstavlja osnovni kriterijum njihovog efikasnog tržišnog funkcionisanja. Gotovo da i nije potrebno isticati da je kriterijum maksimizacije profita ne retko u neposrednoj vezi sa sve izraženijom tabloidizacijom i senzacionalizacijom digitalnih medija.

ZAKLJUČAK

Digitalna tehnologija je u ovom veku korenito redizajnirala noseće oblike poslovanja, sisteme obrazovanja, rasonode, načine pružanja javnih usluga. Promene su sve očiglednije i radikalnije na nivou pojedinaca, organizacija bez izuzetaka i društva u celini. Sa aspekta sadržajne obuhvatnosti, moguće je razlikovati tri nivoa opsega sadržajne obuhvatnosti digitalne ekonomije: a) centralni deo – IKT sektor, b) užii opseg – digitalna ekonomija, i c) široki opseg – digitalizovana ekonomija.

Digitalizacija ekonomije se može označiti jednim od ključnih pokretača ne samo ekonomskog već i društvenog razvoja. Kao svojevrsna ilustracija važnosti razvoja digitalne ekonomije može da posluži kreiranje kompozitnog iindikatora Indeksa digitalne ekonomije i društva kao pokazatelja dostignutog nivoa digitalizacije zemalja EU, pomoću koga Evropska komisija počev od 2014. prati napredak zemalja članica u oblasti digitalizacije privrede društva.

Digitalizacija medija je omogućila interaktivnost, razmenu teksta, slika, video i audio sadržaja kao različitih oblika i mogućnost umrežavanja velikog broja ljudi. Ona je korisnicima omogućila veoma jednostavnu interaktivnu komunikaciju.

LITERATURA

- Atkinson, R. D. *The past and future of America's economy: long waves of innovation that power cycles of growth*. Edward Elgar Publishing, 2004.
- Atkinson, Robert D. "Boosting European prosperity through the widespread use of ICT". *Information Technology and Innovation Foundation* (2007): 1–2.
- Atkinson, Robert and Stephen, Ezell. "Innovation economics: the race for global advantage". In *Practicing sustainability*, 123–126. New York, NY: Springer New York, 2012.

- Bryce R. "Smaller faster lighter denser cheaper: How innovation keeps proving the catastrophists wrong?". *Public Affairs*, 2014.
- Bukht, Rumana, and Richard Heeks. "Defining, conceptualising and measuring the digital economy". *Development Informatics working paper* 68 (2017).
- Carayannis, Elias G. et al. "Technological learning for entrepreneurial development (TL4ED) in the knowledge economy (KE): Case studies and lessons learned". *Technovation* 26, 4 (2006): 419–443.
- Czarnitzki, Dirk, and Kornelius Kraft. "Spillovers of innovation activities and their profitability". *Oxford Economic Papers* 64, 2 (2012): 302–322.
- Đoković, Goran, Pušara, Aleksandra and Aleksandra Pavićević. „Nove tehnologije u cilju povećanja kvaliteta tržišta rada“. *Editor* 7, 2 (2021): 7–21.
- Fitzgerald, Michael, et al. "Embracing digital technology: A new strategic imperative". *MIT sloan management review* 55, 2 (2014): 1.
- Forbes Magazine. Forbes billionaires 2023: The richest people in the world. [Internet]. [cited 2023]. Available from: <https://www.forbes.com/billionaires/>
- Heeks, Richard. "Researching ICT-based enterprise in developing countries: Analytical tools and models". *Development Informatics Working Paper* 30 (2008).
- Lazović, Vujica, and Tamara Đuričković. *Digitalna ekonomija*. Cetinje: Autorsko izdanje. 2018.
- Mann L. and D. Rosen. *APEC and the New Economy*. APEC Secretariat, 2001.
- Mazzucato, Mariana, and Gregor, Semieniuk. "Public financing of innovation: new questions". *Oxford Review of Economic Policy* 33, 1 (2017): 24–48.
- Nedić, Vladimir, Slobodan Cvetanović, and Danijela Despotović. "ICT as a Component of Knowledge Economy Development of Western Balkan Countries". *Industrija* 42, 4 (2014): 55–77.
- Olló-López, Andrea, and M. Elena Aramendía-Muneta. "ICT impact on competitiveness, innovation and environment". *Telematics and Informatics* 29, 2 (2012): 204–210.
- Pokrajac, Slobodan. *Menadžment*. Beograd: Mašinski fakultet univerziteta u Beogradu, 2015.
- Schwab, Klaus. "The global competitiveness report 2018". *World Economic Forum*, 2018.
- Šumpeter Joseph. *Teorija privrednog razvoja*. Beograd: Službeni glasnik, 2012.
- The Digital Economy and Society index (DESI)*. Shaping Europe's digital future. (n.d.). [Internet]. [cited 2023]. Available from: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/desi>
- Vidas-Bubanja, Marijana, and Snežana Popovčić-Avrić. "Izazovi digitalne transformacije privrede Srbije / The Challenges of Digital Transformation of the Serbian Economy". U *How to Cope With Disrupted Times*, 782. (2018).

DIGITAL ECONOMY AND DIGITALIZATION OF THE MEDIA

Summary

In this century, digital technology has radically redesigned the main forms of business, systems of education, entertainment, and ways of providing public services. Changes are increasingly obvious and radical at the level of individuals, organizations without exception and society as a whole.

In the paper, first of all, an attempt was made to explain the content coverage of the digitalization phenomenon, especially from the aspect of different ranges of the digital economy as a new development paradigm. Then, the digitalization phenomenon was observed as a driver of modern social and economic development. The structure of the Digital Economy and Society Index is presented in detail as an indicator of the achieved level of digitization of the EU countries. Finally, the peculiarities of digitization in media organizations were highlighted.

Key words: digitization, digital technologies, digital economy, index of digital economy and society, digitization of media

ONLAJN JAVNA SFERA – KARAKTERISTIKE I POTENCIJAL

Rezime

Nove društvene i medijske epohe zahtevaju i nova razmatranja transformacije javne sfere kakvu smo do sad poznavali. Onlajn društvenost i medijska sveprisutnost u digitalnom dobu zahtevaju reviziju i smeštanje u novi medijski i sociološki kontekst pojam javne sfere. Sveprisutnost internet medija i digitalna „uslovljenost” funkcionisanja savremenog društva teraju na razmišljanje o konstituisanju digitalne javne sfere i preoblikovanih medijskih paradigmi. U predmetnom radu dat je pregled karakteristika i potencijalnog razvoja javne sfere u okviru društvenih mreža i internet prostora. Autori u društvenim mrežama vide mogućnost proširene javne sfere, koja sve više postaje primarna javna sfera, trujumfujući nad onom tradicionalnom, koja je bila ostvariva u okviru tradicionalnih medija. Nova medijska epoha razdoblje je onlajn javne sfere u kojoj se ostvaruju društveni, politički, persuzivni, propagandni interesi i ciljevi.

Ključne reči: javna sfera, društvene mreže, mediji, digitalna javna sfera, javno mnjenje

UVODNA RAZMATRANJA

Razvoj novih tehnologija u XX veku uticao je na transformaciju načina komunikacije i funkcionisanja društva. Ključne promene su se dogodile u drugoj polovini XX veka otkrićem mikroprocesora i servisa WWW (World Wide Web), koje su odredile pravac kretanja društva i dalji tok razvoja tehnologija u XXI veku. Petrović prema Kastelsu (Manuel Castells) navodi kako je razvoj mikroelektronike i informaciono komunikacionih tehnologija nakon 70-ih godina XX veka, zajedno sa procesima poput restrukturiranja kapitalizma i razvojem društvenih pokreta, doveo do značajnih promena ljudskog društva na globalnom nivou, gradeći umreženo društvo (Castells prema Petrović, 2007: 171). Uticaj umreženog društva raste sa pojavom društvenih mreža u XXI veku koje su omogućile premrežavanje neograničenog broja korisnika bez prostorno-vremenskog ograničenja. Danas je moguće govoriti i o pojavi umrežene javne sfere o kojoj piše autor Benkler (Yochai Benkler). U okviru umrežene javne sfere,⁴ Benkler ističe moguć-

³ milan.dojchinovic@gmail.com

⁴ „Javna sfera predstavlja mesto u kojem privatni građani praktikuju „javnu upotrebu razuma” (Kant); infrastrukturu društvene integracije kroz (masovno posredovan) javni diskurs, nasuprot političkoj moći u sferi politike i tržišnim mehanizmima u sferi ekonomije, koji predstavljaju specifične oblike društvene integracije kroz takmičenje” (Splichal, 2014: 8).

nost efikasnog komuniciranja koje omogućava pojedincima da se preorjentišu sa pasivnih čitalaca i slušalaca na potencijalne govornike i učesnike u razgovoru. Autor navodi dalje da mreža omogućava svim građanima da promene svoj odnos prema javnoj sferi, kao i to da oni više ne moraju da budu pasivni posmatrači već mogu postati stvaraoci i primarni subjekti. U tom smislu, internet demokratizuje (Benkler prema Fuchs, 2014). Jedna od osnovnih karakteristika interneta i prednosti društvenih mreža i digitalnih platformi u odnosu na tradicionalne medije je demokratičnost. Posredstvom društvenih mreža i njihovih alata omogućena je dvosmerna komunikacija u kojoj publika ima mogućnost fidbeka (engl. feedback) ili povratnog odgovora, za razliku od jednosmerne komunikacije koja je karakteristična za tradicionalne medije, a koja se odvija na relaciji medij-publika. U tom smislu, Zizi Papakarisi (Zizi Papacharissi) opisuje pojavu „virtuelne sfere 2.0“ u kojoj građani učestvuju i izražavaju neslaganje sa javnom agendom, izražavanjem političkog mišljenja na blogovima, gledanjem ili objavljivanjem sadržaja na Jutjubu (engl. Youtube) ili objavljivanjem komentara u onlajn diskusionim grupama (Papacharissi prema Fuchs, 2014). Pored autorke Papakarisi, Kastels, Burges (Jean Burgess) i Grin (Joshua Green) takođe pišu o onlajn javnoj sferi. Kastels najpre govori o izgradnji nove javne sfere u mrežnom društvu koja nastavlja sa izgradnjom novih protokola u raznim komunikacionim procesima, dok Burges i Grin tvrde da Jutjub predstavlja „kulturnu javnu sferu“ iz razloga što omogućava susrete sa kulturnim razlikama (Castells prema Fuchs, 2014; Burgess i Green prema Fuchs, 2014).

Može se reći da u onlajn javnoj sferi korisnici interneta i društvenih mreža imaju znatno više mogućnosti kako za participaciju u javnim raspravama, tako i za sticanje raznih znanja iz željenih oblasti. Jedna od osnovnih funkcija društvenih mreža je komunikacijska i ona se šire može podeliti na privatnu i javnu komunikaciju posredstvom mreža. U okviru javne komunikacije može se klasifikovati, npr: politička komunikacija,⁵ komunikacija u funkciji ostvarivanja ekonomskih ciljeva (marketing na društvenim mrežama), komunikacija u svrhu prikupljanja humanitarne pomoći... Prednost onlajn sfere je u mogućnosti građana da upravo u javnoj komunikaciji postanu aktivni učesnici odgovarajući na stavove političara, medija ili javnih ličnosti. Na taj način se društvene mreže mogu odrediti i kao alati koji omogućuju svim građanima podjednako učešće u javnoj sferi, čime i zatvorena komunikacija slabi. Autor Fuks (Fuchs) navodi da su društvene mreže postale popularne od 2000-ih⁶ na dalje, a kao najpopularnije navodi sledeće: Facebook, Twitter, YouTube, Wikipedia, LinkedIn, VKontakte, Blogspot, Weibo, Wordpress, Tumblr, Pinterest, Instagram. Trebalo bi napomenuti da je od skora veoma popularna i društvena mreža TikTok.

⁵ Npr. razvijena polemika između građana kroz komentare na političke vesti određenih medija; ili direktan odgovor građana, kroz komentar, na stavove aktuelnih političara objavljenih na njihovim zvaničnim profilima.

⁶ Prema Bojdu i Elisonu prva društvena mreža je Siks Digris (SixDegrees), pokrenuta 1997. godine (Boyd, Ellison prema Grgić, Mučnjak, 2015: 233).

Diskusije o digitalizaciji javne sfere započete su devedesetih godina XX veka, prema rečima autora Pavlovića – „onda kada je postalo jasno da su inovacije u oblasti informacionih tehnologija pokrenule ubrzani i ireverzibilni process preobražaja arene u okviru koje se odvija javna debata” (Pavlović, 2017: 52). Period druge polovine XX veka, otkriće mikroprocesora i World Wide Web-a, predstavljao je temelj tehnološkog razvoja i osnovu za nastanak onlajn javne sfere. Zatim je, otkrićem društvenih mreža, blogova i web-sajtova za komunikaciju, kao i njihovim postepenim razvojem u XXI veku, došlo do uspona onlajn javne sfere. Autor Fuks je, analizirajući period od 2002. do 2013. godine, došao do rezultata prema kojima je jasno vidljiv napredak u onlajn sferi. Fuks navodi da je u 2002. godini bilo 20 informativnih, 13 komunikacijskih i jedna kooperativna funkcija na 20 najpoznatijih web stranica, dok je u 2013. godini bilo 20 informativnih, 15 komunikacijskih i 5 kooperativnih funkcija⁷ na 20 najpoznatijih web stranica. Kvantitativno povećanje kooperativnih karakteristika sa 1 na 5 ima veze sa usponom Facebook-a, Google+, Wikipedie i LinkedIn-a. Fuks dalje ističe da je vidljiv sve veći značaj društvenosti i zajedništva razvojem društvenih mreža, međutim, pored njih, navodi kao važne činioce i pojavu blogova (Wordpress, Blogger/Blogpost, Huffington Post), zatim pojavu „mikroblogova“ na Tviteru, kao i Youtube-a kao servisa za razmenu datoteka. Takođe, autor navodi kao veoma važnu posledicu uspona onlajn javne sfere i Google koji je širio svoje funkcije. Najpre se Google pojavio kao čist pretraživač (1999.), zatim je uveo komunikacione karakteristike 2007. godine posredstvom „G-mail“ servisa, kao i sopstvenu platformu za društveno umrežavanje „Google+“ u junu 2011. godine (Fuchs, 2014). Međutim, uspon onlajn javne sfere je naročito vidljiv i od 2013. godine na dalje. Društvene mreže poput Fejsbuka i Instagrama inovirane su brojnim alatima za društveno umrežavanje poput opcije „Facebook live streaming“ ili „Instagram Story“. Takođe, i Google je nastavio sa inoviranjem pa je 2017. godine pokrenut „Google Meet“, na osnovu kojeg je, u uslovima krize prouzrokovane pandemijom Covid-19, postignuto funkcionisanje obrazovnog sistema i rada iz različitih oblasti širom sveta. Pored Google-a, i društvene mreže su odigrale veoma značajnu ulogu u cilju održanja komunikacije i funkcionalnosti mnogih oblasti. Tako je, na primer, alat „Facebook Messenger Room“, koji ima identičnu funkciju kao „Google Meet“, takođe bio veoma zastupljen u korišćenju među korisnicima širom sveta. Na zvaničnom web sajtu Mesendžera, navedeno je tumačenje prema kome su se građani okrenuli tehnološkim platformama poput Mesendžera za ostvarivanje komunikacije. Prema podacima od marta 2020. godine, kada je Covid-19 pandemija počela, navedeno je kako je 70% više ljudi širom sveta, u uslovima pandemije, koristilo Mesendžer za ostaviranje komunikacije posredstvom grupnih video poziva.⁸

⁷ Pod kooperativnom funkcijom, autor Fuks podrazumeva proizvodnju informacija i izgradnju zajednica posredstvom društvenih mreža.

⁸ Videti više na: <https://messengernews.fb.com/2020/03/25/stay-home-but-stay-in-touch-5-tips-for-staying-better-connected-with-loved-ones-on-messenger>

Ne treba zaboraviti ni sekciju komentarisanja dnevnih aktuelnosti na onlajn portalima, na osnovu koje je moguće izraziti javno mišljenje, ali i u određenoj meri saznati javno mišljenje o određenoj temi ili problematici.

Značajno je napomenuti i zapažanje autora Dalgrena (Dahlgren) koji ističe da internet najočiglednije doprinosi javnoj sferi time što postoji na hiljade veb lokacija koje se bave političkom sferom kako na lokalnom, tako i na nacionalnom i globalnom nivou. Zatim se mogu pronaći diskusione grupe, čet (engl. chat) sobe, alternativno novinarstvo, građanske organizacije, NVO... Internet je omogućio proširenje u smislu dostupnosti komunikativnih prostora. Strukturno, navodi Dalgren, ova pluralizacija ne samo da proširuje, već i raspršuje grupisanu javnu sferu masovnih medija (Dahlgren, 2005).

Zatim, kada su svi uslovi bili ispunjeni u tehnološkom smislu, što je rezultiralo pojavom digitalnih platformi, dolazi i do značajne promene iz „pasivne“ u „aktivnu publiku“. U tom smislu Kastels govori o masovnoj samokomunikaciji: „Prešli smo sa masovne komunikacije usmerene na publiku do aktivne publike koja definiše svoje značenje tako što poredi sopstveno iskustvo s jednodimenzionalnim protokom informacija koje dobija. Tako primećujemo porast interaktivne produkcije značenja. To nazivam *kreativnom publikom, izvorom preuređene kulture koja karakteriše svet masovne samokomunikacije*“ (Castells, 2014: 169).

KARAKTERISTIKE ONLAJN JAVNE SFERE

O digitalnoj javnoj sferi govorimo u sklopu digitalne kulture, koja predstavlja zajedništvo ponašanja, navika, izražavanja stavova i interaktivnosti u onlajn prostoru. Prema autorki Rotar:

„Digitalna kultura spaja sve vrste umetnosti i predstavlja specifičan način konzumacije kao i proizvodnje kulturnih sadržaja. Digitalna kultura, kao i elitna, takođe pretpostavlja specifičnu vrstu obrazovanja. Građani bez potrebne edukacije, kao i kod elitne kulture, ne mogu ostvariti pravo sudelovanje u procesima nove digitalne kulturne scene. Neki od pojmova koji određuju digitalnu kulturu su: virtualnost, mobilnost, konvergencija, interaktivnost, digitalizacija, nova publika, novi mediji, medijska industrija, medijska revolucija“ (Rotar, 2017: 60).

U okviru onlajn javne sfere mogu se razlikovati posebne karakteristike koje su određene i prirodom medija unutar nje. Fuks pravi razliku između *kapitalističkih medija, javnih medija i medija civilnog društva*. Pod kapitalističkim medijima ovaj autor podrazumeva kompanije koje su u privatnom vlasništvu pojedinaca i deo su kapitalističke ekonomije, te je njihov osnovni cilj kapitalna dobit. Javni mediji se finansiraju uz pomoć države, podrazumevaju javne servise koji imaju ulogu pružanja političkih, obrazovnih i zabavnih sadržaja, i predstavljaju organizacije koje se nalaze

u državnom sistemu. Mediji civilnog društva,⁹ kako Fuks tvrdi, predstavljaju puni deo javne sfere. Ekonomski su povezani sa državom, ukoliko primaju subvencije, i u antagonističkom su odnosu prema kapitalističkom sistemu. Predstavljaju alternativne medije čiji cilj nije ostvarivanje profita i komercijalna logika, već imaju tendenciju da izraze alternativna gledišta u odnosu na vladina. Mediji civilnog društva su mediji koje poseduju, vode i kontrolišu građani u okviru zajedničkih projekata (Fuchs, 2017).

Društvene mreže predstavljaju medije civilnog društva. Umrežavanjem korisnika na njihovim platformama stvaraju se zajednice ljudi okupljenih oko sličnih interesovanja, sa ciljem da se ukaže na određeni društveni problem i reši. Cilj okupljanja korisnika nije finansijska dobit niti demonstracija moći, već razrešenje problema ili širenje građanske svesti o važnim pitanjima u društvenoj zajednici. Kao primer takvih okupljanja i zajedničkog realizovanja akcija možemo navesti brojne ekološke pokrete ili humanitarne organizacije koje su pokrenute posredstvom alata „stranica“ na Fejsbuku. Kao jedan od konkretnih primera možemo izdvojiti Fejsbuk stranicu pod nazivom „Eko straža“ koja na lokalnom nivou grada Niša okuplja sto hiljada pratilaca.¹⁰ Navedena stranica je otvorena sa ciljem širenja svesti o važnosti ekologije i na njoj se, npr. apeluje na nadležne o stvaranju divljih deponija ili organizuju predavanja o ekologiji.

Autor Dalgren (Peter Dahlgren) navodi tri konstitutivne dimenzije onlajn javne sfere: *strukturalnu* dimenziju, dimenziju *reprezentacije* i *interakcije*. Pod strukturalnom dimenzijom, Dalgren podrazumeva formalno institucionalne karakteristike koje se odnose na medijske organizacije i njihova onlajn izdanja, a tiču se vlasništva, kontrole, regulacije, slobode i ograničenja komunikacije, kao i pitanje finansiranja. Prema autoru, strukturalna dimenzija je usmerena na klasična demokratska pitanja kao što su sloboda govora, pristup i dinamika uključivanja/isključivanja. Takođe, strukturalna dimenzija interneta podrazumeva komunikativni prostor koji je relevantan za demokratiju (Dahlgren, 2005). Onlajn medije i društvene mreže karakteriše decentralizacija, pa je time i sloboda izražavanja na onlajn platformama veća. Društvene mreže nude podjednako svakom građaninu mogućnost kreiranja personalnog naloga i slobodu umrežavanja i komuniciranja sa željenim korisnicima. Najpopularnije društvene mreže poput Fejsbuka, Tvitera ili Instagrama, nude mnoge komunikacijske alate koje stalno ažuriraju ili inoviraju mreže novim alatima. Posredstvom njih je omogućeno slobodno izražavanje u različitim vidovima, pisanim putem ili u vidu multimedijalnih sadržaja (fotografija, audio snimak, video snimak). Na taj način građani doprinose da budu vidljivi događaji ili teme o kojima npr. tradicionalni mediji ne izveštavaju, a koje su društveno relevantne i zaslužuju da budu javno prikazane. To doprinosi strukturalnoj dimenziji javne sfere koja je usmerena na pitanje demokratičnosti i slobode govora.

⁹„Civilno društvo označava čitavo polje građanskih inicijativa koje, u svom zalaganju za opšte dobro i u granicama osnovnih prava čoveka, dopunjavaju i kontrolišu funkcionisanje političkog sistema predstavničke demokratije, kao i postojećih mehanizama inkorporacije ključnih grupa građanskog društva u državu“ (Molnar, 2003: 17).

¹⁰ Podatak je od februara 2024. godine.

Autor Dalgren objašnjava reprezentativnu dimenziju pod kojom podrazumeva slabljenje funkcije masovnih medija fokusiranih na određene grupe, npr. u političkim kampanjama. Sa druge strane, autor napominje sve veću „masovizaciju“ komunikacije na internetu koja postaje relevantna u onlajn javnoj sferi. Na taj način, medijska reprezentacija¹¹ slabi, a u okviru onlajn sfere se pronalazi pluralizam pogleda (Dahlgren, 2005). Tako je u onlajn javnoj sferi omogućeno korisnicima da iskazuju svoje stavove, ideje, mišljenja čime je omogućena sloboda izražavanja i pluralizam shvatanja ili pogleda. Upravo u tome je i osnova demokratskog društva – u mogućnosti svakog pojedinca da ravnopravno učestvuje u raspravama i pitanjima koja se odnose na zajednicu u kojoj žive.

Prilikom objašnjavanja treće dimenzije (interakcijske) Dalgren najpre polazi od Habermasovog (Jürgen Habermas) tumačenja prema kome „javnost“ ne treba svesti isključivo na medijsku publiku koja konzumira medijske sadržaje u svojim domovima. Javnost, dakle, postoji u okviru diskurzivnih interakcijskih procesa koje čine pojedinci. Dalgren dalje navodi da se sa pojavom industrije javnog mnjenja fokus premešta na pojedinačne stavove. Značajna je uključenost građana u razgovore jedni sa drugima i to je imperativ u održanju demokratije. Dalgren navodi i dva aspekta interakcije – prvi se sastoji u odnosu građana i medija i podrazumeva komunikativni proces u smislu davanja smisla i tumačenja medijskih sadržaja od strane publike, dok drugi aspekt podrazumeva interakciju između samih građana koja polazi od razgovora dve osobe do organizovanja velikih sastanaka. Dalgren u ovom delu zaključuje da je sa pojavom interneta učinjen veliki istorijski korak u pogledu građanske interakcije, kao i to da ove tri dimenzije – *strukturalna*, *reprezentativna* i *interakcijska* pružaju polaznu tačku analiziranja doprinosa komunikacione tehnologije za javnu sferu (Dahlgren, 2005).

I u mnogim drugim istraživanjima je dokazano da je interaktivnost jedna od značajnih prednosti interneta. Pored interaktivnosti, najčešće istraživane prednosti koje donosi internet za medije na mreži su i multi-medijalnost i hipertekstualnost (Deuze, 2001; Domingo, 2006; Paulussen, 2004; Jankowski & Van Selm, 2000; Steensen, 2011, prema Mihajlov Prokopović, 2017). Autorka navodi i da su ove karakteristike interneta za mnoge teoretičare predstavljale značajnu mogućnost za veliku promenu novinarstva i ostvarivanje punih komunikacionih mogućnosti, zbog čega ih je Dejvid Domingo (David Domingo, 2006) nazvao „utopije onlajn novinarstva“ (Mihajlov Prokopović, 2017).

¹¹ Stjuart Hol (Stuart Hall) ističe da medijska reprezentacija podrazumeva aktivan rad selekcije i prezentovanja, struktuiranja i oblikovanja. To ne podrazumeva prenošenje već postojećeg značenja, već aktivan rad da se proizvede novo značenje. Autor upućuje da je to moć medija i da je potrebno shvatiti je ozbiljno (Hall, 2005).

ULOGA DRUŠTVENIH MREŽA U JAVNOJ SFERI

U okviru onlajn javne sfere može se uočiti veliki doprinos društvenih mreža kada su u pitanju prethodno navedene prednosti interneta. U XXI veku, društvene mreže predstavljaju najizraženije alate za prezentaciju stavova, mišljenja ili ideja, kao i za javnu diskusiju. Može se reći da su društvene mreže postale nezaobilazni alat svakog pojedinca koji želi da učestvuje u javnoj sferi. Realizovanje ciljeva u „*offline životu*“ često zavisi i od načina predstavljanja upravo na društvenim mrežama. U prilog prethodnoj konstataciji može se izdvojiti činjenica prema kojoj je za uspešno poslovanje gotovo svakog poslovnog objekta u današnjici potreban i adekvatan marketnig na društvenim mrežama. Sa druge strane, svedoci smo toga i da uspeh političkih kampanja na globalnom nivou velikim delom zavisi od promocije na društvenim mrežama. Kao upečatljiv primer na svetskom nivou možemo izdvojiti političku kampanju, iz 2016. godine, bivšeg predsednika SAD-a Donalda Trampa (Donald Trump). Poznato je da je Tramp u velikoj meri koristio društvene mreže (najpre Tviter i Fejsbuk) za propagiranje svoje političke ideologije u kampanji. Značaj društvenih mreža za Trampov uspeh na izborima za predsednika SAD-a 2016. godine ilustrovaćemo njegovim izjavama. Autori Klark i Griv (Clarke, Grieve) navode da kada je Tramp ostvario neviđeni uspeh na izborima i postao 45. predsednik SAD-a mnoge studije su pokušale da objasne kako je to učinio bez podrške vodećih medija i donatora. Tramp je na Tviteru pripisao deo zasluga svom prisustvu na društvenim mrežama. Na pitanje „Kako se borite sa reklamama vrednim milione dolara koje koriste nepošteni političari?“, Tramp je odgovorio jednostavno: „Koristiću Fejsbuk i Tviter“ (Clarke i Grieve, 2019). Ilustrativna je i još jedna Trampova izjava: „Bez tvitova ja ne bih bio ovde“ (Redek i Godnov, 2018).

Sa druge strane, društvene mreže su u velikoj meri doprinele i razvoju onlajn novinarstva, ali su uticale i na transformaciju novinarstva. Autorka Bosio (Diana Bossio) pravi poređenje između toga kako se je nekada obavljao novinarski posao, a kako to izgleda godinama unazad. Naime, autorka piše da je 1997. godine tipičan radni dan novinara izgledao na sledeći način: novinar dolazi u redakciju, pozdravlja kolege iz novinarskog tima, prelistava dnevne novine, proverava da li ima poruka na svom fiksnom telefonu, razgovara sa šefom o dnevnim događajima i prisustvuje jutarnjem sastanku na kome se vrši podela obaveza. Danas, tipičan radni dan novinara počinje odmah nakon buđenja, i to pregledavanjem upravo društvenih mreža Fejsbuka, Tvitera, Instagrama i Snepčeta (Snapchat) na pametnom mobilnom telefonu. Novinar već u toku doručka pregledava sadržaje postavljene na društvenim mrežama od strane njegove novinarske organizacije i upoređuje ih sa ostalim, tragajući za trendovima (Bossio, 2017).

Pored onlajn profesionalnog novinarstva, čijem su razvoju doprinele društvene mreže, veliki doprinos društvenih mreža, u okviru onlajn javne sfere, može se pripisati i popularizovanju građanskog novinarstva.¹² Druš-

¹² „Građansko novinarstvo, koje se pojavljuje i pod terminima „javno“, „participativno“, „demokratsko“, ili „ulično novinarstvo“, jeste koncept u kojem građani i

tvne mreže su uveliko proširile prostor za realizaciju građanskog novinarstva, a time i osnovnih karakteristika i prednosti onlajn sfere – građanska interakcija, demokratičnost, sloboda govora... Na društvenim mrežama je moguće pronaći društveno relevantne sadržaje distribuirane od strane građana, a kojih nema na portalima profesionalnih medija. U tom smislu, građani imaju veoma važnu ulogu u podizanju društvene svesti o značajnim događajima i problemima, bilo na lokalnom ili globalnom nivou. Od 2004. godine osnivanjem društvene mreže Fejsbuk i od 2006. godine osnivanjem mreže Tvider, korisnici dobijaju mogućnost da u okviru umreženih zajednica dele sadržaje na ovim platformama javno ili sa svojim željenim kontaktima na mreži. U okviru alata društvenih mreža, ljudi se udružuju i sačinjavaju spisak prijatelja/pratilaca/kontaktata sa kojima dele sadržaje u različite svrhe, kao i spisak stranica koje određeni korisnik prati. Potom se formiraju uže grupe (npr. čet grupa, Fejsbuk grupa...) u okviru kojih se prezentuju informacije, stavovi i razvija diskusija. Prema istraživanjima „Pew Research Center“, ljudi su svoje poverenje preneli sa medija na lične mreže i svoje prijatelje koji sada postaju „urednici“ i „čuvari kapija“ (Ranine prema Mihajlov Prokopović i Jevtović, 2017: 137). Takođe, Kastels navodi niz istraživanja na osnovu kojih je internet izvršio transformaciju u komunikacionom smislu: „Kao što je to pokazala pozamašna količina dokaza, zahvaljujući raznolikom nizu aplikacija, internet predstavlja osnovno komunikaciono tkanje u našem životu, kada je reč o poslu, privatnim vezama, društvenom umrežavanju, informacijama, zabavi, javnim službama, politici i religiji“ (Katz, Rice, 2002; Wellman, Haythornthwaite, 2002; Center for the Digital Future, 2005, 2007, 2008; Cardoso, 2006; Castells, Tubella, 2007 prema Castells, 2014: 93). U tom smislu, može se označiti i jačanje uloge onlajn javne sfere posredstvom društvenih mreža, imajući u vidu činjenicu da se lične mreže konstituišu, održavaju i nadograđuju sve više posredstvom društvenih mreža. Na taj način pasivizirana javnost prelazi u angažovanu javnost koja aktivno učestvuje u javnim raspravama i značajnim pitanjima koja se odnose na društvenu zajednicu.

Medijski format koji zauzima sve više prostora na interentu i Jutjubu je podkast format, snimljeni audio ili video intervju sa kompetentnim sagovornikom na zadatu temu, nedefinisanog vremenskog opsega. Podkast format, pored Jutjub kanala i Vlogova (Video bloga), značajan je deo onlajn javne sfere budući da je pružio mogućnost šireg dosega do publike, ali i atomizovanu javnu sferu, odnosno tematski podeljenu publiku na digitalne mikro-sfere. Na taj način, podkast emisije okupljaju ljubitelje životinja, auto-moto sveta ili fitnesa. Podkast emisije primenu su našle i u visokom obrazovanju. Autori Nilsen, Andersen i Dau (Nielsen, Andersen, Dau) u okviru istraživanja o podkastu kao obrazovnom mediju, navode da su studenti bili bolje pripremljeni za radionice, da su lakše savladavali gradivo i da su bili motivisaniji za rad i učenje slušajući podkast lekcije (Nielsen i sar., 2018: 427).

---

medijska publika igraju aktivnu ulogu u procesu prikupljanja, izveštavanja, analize i širenja vesti i informacija“ (Bowman, Willis, 2003, prema Krstić, 2011: 98).

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Od početka XXI veka do danas, jasno je vidljiv napredak u onlajn javnoj sferi. Njenom razvoju su u velikoj meri doprinele društvene mreže koje su postale svakodnevni alati upotrebe širom sveta, u različite svrhe. Posebno važan period razvoja onlajn javne sfere zabeležen je između 2002. i 2013. godine, prema razmatranjima autora Fuksa. U tom periodu je došlo do otkrića najpopularnijih društvenih mreža poput Fejsbuka, Tvitera i Instagrama. Svedoci smo da se danas platforme društvenih mreža često unapređuju novim alatima i mogućnostima. Oni doprinose napretku onlajn komunikacije, odnosno stvaranju komunikativnih mreža u okviru kojih se umrežavaju ljudi sa sličnim interesovanjima.

Društvene mreže omogućavaju ispunjenje sve tri karakteristike, odnosno dimenzije onlajn javne sfere (strukturalna, reprezentacijska, interakcijska) koje navodi Dalgren. Društvene mreže predstavljaju slobodni prostor za izražavanje mišljenja, ideja ili stavova i u tom smislu doprinose ispunjenju strukturalne dimenzije koja je usmerena na klasična demokratska pitanja kao što je sloboda govora. U okviru reprezentativne dimenzije objašnjava se slabljenje funkcije masovnih medija pod uticajem sve intenzivnije komunikacije na internetu koja postaje relevantna u onlajn javnoj sferi. U tom kontekstu se može istaći pozitivna činjenica da, usled razvijene komunikacije na internetu i društvenim mrežama u okviru grupa, medijska reprezentacija slabi. Treća dimenzija ili karakteristika je interakcijska i predstavlja jednu od najznačajnijih karakteristika interneta i društvenih mreža. Ujedno je to i jedna od najizuzetnijih prednosti interneta u naučno stručnoj literaturi. Opravdano, mogućnost interakcije u okviru onlajn javne sfere omogućila je revolucionarnu promenu sa pasivne u aktivnu publiku. U XX veku publika je uglavnom bila pasivni „konzument“ medijskih sadržaja, bez mogućnosti povratnog odgovora medijima. Sa razvojem interneta i društvenih mreža publika je omogućeno da odgovore na medijski sadržaj i da svoj stav učine javno vidljivim ostalim korisnicima. Na taj način se podstiče građanstvo na razvoj diskusije, što omogućava i pluralizam pogleda. Dakle, u današnjem svetu se profesionalni mediji mogu odrediti i kao pokretači diskusije na određenu temu, dok publika kroz komentare, sugestije ili opovrgavanje ima mogućnost stvaranja novih značenja. U tom kontekstu je značajno istaći u zaključnim razmatranjima Habermasovo tumačenje prema kome „javnost“ ne treba svesti isključivo na medijsku publiku koja konzumira medijske sadržaje u svojim domovima, već, javnost postoji u okviru diskurzivnih interakcijskih procesa koje čine pojedinci. Ipak, bez razvoja onlajn sfere bi bilo otežano moguće sprovesti interakcijske procese koji se odvijaju na relaciji medij-publika-medij, kao i interakciju između građana. Ovdje bi trebalo istaći i činjenicu a je imperativ u održanju demokratije i uključenost građana u razgovore jedni sa drugima, a idealni alati za umreženu komunikaciju između građana su upravo društvene mreže.

Društvene mreže su doprinele i sprovođenju građanskog novinarstva u punom smislu. Građanima je omogućeno da kreiraju vesti i upućuju na važne teme, bilo u pisanom obliku ili izražavanjem u vidu multimedijalnih formata na društvenim mrežama. U tom smislu, građani imaju veoma važnu

ulogu u podizanju društvene svesti o značajnim događajima i problemima. Do sada je dovoljno pokazano na primerima da su društvene mreže veoma važan faktor uticaja na važna dešavanja, a kao jedan od primera – Tram-pov uspeh na izborima zahvaljujući velikim delom promociji na društvenim mrežama, izdvojen je u ovom radu. Na osnovu prethodno navedenih činjenica ali i mnogih naučnih istraživanja možemo se u potpunosti usaglasiti sa Dalgrenovim zaključkom da je sa pojavom interneta (kao i društvenih mreža) učinjen veliki korak u pogledu građanske interakcije, kao i da strukturalna, reprezentativna i interakcijska dimenzija pružaju polaznu tačku analiziranja doprinosa komunikacione tehnologije za javnu sferu.

LITERATURA

- Bossio, D. *Journalism and social media: Practitioners, organisations and institutions*. Springer, 2017.
- Castells, M. *Moć komunikacije*. Beograd: Clio, 2014.
- Clarke, I., Grieve, J. „Stylistic variation on the Donald Trump Twitter account: A linguistic analysis of tweets posted between 2009 and 2018“, *PloS on*, 14, 9 (2019), e0222062.
- Dahlgren, P. “The Internet, public spheres, and political communication: Dispersion and deliberation”. *Political communication* 22, 2 (2005): 147–162.
- Fuchs, C. “Social media and the public sphere. tripleC: Communication, Capitalism & Critique”. *Open Access Journal for a Global Sustainable Information Society* 12, 1 (2014): 57–101.
- Grgić, H. i D. Mučnjak. „Fenomen društvenih mreža i njegova primjena u knjižnicama“. *Croatian Journal of Education* 17 (2015): 217–41.
- Hall, S. “The rediscovery of ‘ideology’; return of the repressed in media studies”. In *Culture, society and the media* 52–86. Routledge, 2005.
- Krstić, A. “Građansko novinarstvo–šanse i izazovi za novinarsku profesiju”. *CM Komunikacija i mediji* 6, 20 (2011): 97–115.
- Mihajlov Prokopović, A. and Z. Jevtović. “Transformation of traditional media in Serbia to the networked society”. U *Digitalne medijske tehnologije i društveno-obrazovne promene*, 136–147. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2017.
- Molnar, A. “Civilno društvo”. U *Kritički pojmovnik civilnog društva*, priredili Đorđe Vukadinović i Predrag Krstić, 17–55. Beograd: Grupa 484, 2003.
- Nielsen, S. N., R. H. Andersen, & S. Dau. “Podcast as a learning media in higher education”. In *17th European Conference on E-Learning*, edited by K. Ntalianis, A. Andreatos, & C. Sgouropoulou, 424–430. Academic Conferences and Publishing International Limited Reading, 2018.
- Pavlović, J. “Digitalizacija javne sfere u Srbiji: Online pritisci izvršne vlasti na ombudsmana i reakcija opoziciono opredeljene Tviter zajednice”. *Political perspectives: Journal for political research* 7, 3 (2017): 51–74.

- Petrović, D. „Od društvenih mreža do umreženog društva: jedan osvrt na makro mrežni pristup u sociologiji“. *Sociologija* 49, 2 (2007):161–182.
- Prokopović, A. M. “Media and Technology: Digital Optimists and Digital Pessimists”. *Facta universitatis, series Philosophy, Sociology, Psychology and History* 16, 2 (2017): 117–127.
- Redek, T. and U. Godnov. „Twitter as a political tool in EU countries during the economic crisis: A comparative text-mining analysis“. *Društvena istraživanja* 27, 4 (2018): 691–711.
- Rotar, N. Z. “Novi mediji digitalnog doba”. U *Informacijska tehnologija i mediji 2016*, uredila Ljubica Josić, 57–66. Zagreb: Hrvatski studiji, Sveučilište u Zagrebu, 2017.
- Splichal, S. “Masovni mediji između javnosti i javne sfere”. *Medijska istraživanja: znanstveno-stručni časopis za novinarstvo i medije* 20, 1 (2014): 5–25.

ONLINE PUBLIC SPHERE – CHARACTERISTICS AND POTENTIAL

Summary

New social and media epochs require new considerations of the transformation of the public sphere as we have known it so far. Online sociability and media ubiquity in the digital age require revision and placement in a new media and sociological context of the concept of the public sphere. The ubiquity of internet media and the digital "conditionality" of the functioning of modern society force us to think about the constitution of the digital public sphere and reshaped media paradigms. In this paper, an overview of the characteristics and potential development of the public sphere within social networks and the Internet space is given. The authors see in social networks the possibility of an expanded public sphere, which is increasingly becoming the primary public sphere, triumphing over the traditional one, which was achievable within traditional media. The new media era is the period of the online public sphere in which social, political, persuasive, propaganda interests and goals are achieved.

Key words: public sphere, social networks, media, digital public sphere, public opinion.

ИНТЕРНЕТ ГЕНЕРАЦИЈА КАО АКТЕР ДИГИТАЛНЕ ЕКОНОМИЈЕ И УМРЕЖЕНОГ ДРУШТВА СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ФРИЛЕНСЕРЕ

Резиме

У раду се проблематизује однос успона радних снага нових технологија трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа и процеса дигитализације економије и конституисања глобално умреженог друштва. У фокусу анализе је појава интернет генерације, као нове социо-професионалне категорије на тржишту рада и новог актера у свету дигиталне економије и умреженог друштва. У раду се дају прегледна слика и типологија нових професионалних ликова интернет генерације и њених класно-слојних профила. Анализира се њихов статус и улога у постсоцијалистичком друштву Србије, Балкана и свету. У овом контексту посебно се анализира статус и улога фриленсера.

Кључне речи: радна снага нових технологија, интернет генерација, дигитална економија, фриленсери.

УВОД

Историја социјалне и социолошке мисли поучава нас о смени актера друштвених промена из епоху у епоху од Антике до савремености. У том контексту, са променом технологије и начина производње, мењала се и улога социјалне и професионалне структуре друштва и социо-културних маски доминантних друштвених актера. У овом компаративно-историјском контексту сазнајемо, најпре, како су о томе писали Платон и Аристотел о феномену *Homo politicus*-а у пракси полиса (града-државе) и подели на мањину слободних грађана и робовласника, односно атинске аристократије (која је била хегемон и уживалац демократије) и већину – робова (“оруђа која говоре”), експлоатисаних и обесправљених маса (Plato, 2004; Aristotle, 1998). У контексту средњовековне друштвено-економске формације, историчари и социјални теоретичари пишу о свету атомизираних феудалних државица и класној подели на феудалце и кметове, док верски идеолози пишу о човеку као *Homo religiosus*-у. Нови век, са успоном индустријализације, произвео је наратив о *Homo faber*-у, док је у реалности настајао и развијао се капитализам са класном поделом на буржоазију

¹³ velickovicdunja@gmail.com

Рад је настао у оквиру пројекта који се у 2023. години реализовао у Иновационом центру Универзитета у Нишу (451-03-9/2021-14/200371).

и пролетеријат (“плаве оковратнике”). Пет векова постојања капитализма сведочанство је, не само о његовој развојној виталности, јер је, уз сталну отвореност према процесима модернизације и рационализације, стално мењао облике експлоатације, од масовне употребе физичког рада до савременог процеса коришћења интелектуалних снага друштва, али је задржао експлоататорски карактер. Двадесети век је довео до еволуције капитализма, од либералног, преко монополистичког до државног капитализма; од индустријског капитализма до постиндустријског и појаве масовно потрошачког друштва (и “друштва спектакла”) (Debord, 1967). Мењала се социјална и професионална структура капиталистичког друштва, а социјални аналитичари су писали о трансформацији индустријског пролетеријата у интелектуални, као и ширењу средње класе. У овом контексту истраживачи су дефинисали *Homo ludens*-а и *Homo consumericus*-а, доминантне социјалне маске, као израз новог животног стила и понашања маса. У другој половини XX века, на основу успона научно-технолошке и информатичке револуције суочени смо са појавом нове категорије професионалних и социјалних актера оличених у *интернет генерацији*.

Критичка анализа бројних историјских и социолошких студија, од Марксовог доба до савремености, суочиће нас са сталним проширивањем актера друштвених промена. Карл Маркс није био пророк, већ научник и критичар политичке економије капитализма, пре свега епохе индустријског капитализма. Он је управо дефинисао основне законитости настанка и функционисања капитализма и класне борбе друштвених покрета. Иако је писао револуционарној улози пролетеријата, он није фетишизирао његову улогу, већ је писао о фракцијама, социјалним слојевима у капиталистичком друштву у оквиру основних класних блокова – буржоазије и пролетеријата, увиђајући унутрашње облике раслојавања и диференцијације. Маркс није појам револуције редуковао на Макијавелистичку вештину мањине професионалних револуционара, какву смо имали у пракси Октобарске и других револуције. Он је превасходно писао о социјалној, епохалној револуцији у хоризонту могућности превладавања капитализма, односно победе живог рада над минулим радом или превладавања класне цивилизације (са приватно-својинским односом), бескласном цивилизацијом. У том смислу он је писао да нема револуције без зрелости и јединства субјективних и објективних претпоставки, истичући да је откриће парне машине одиграло револуционарнију улогу него што је улога револуционара Бланкија и Бабефа (Маркс, 1986). С тим у вези у “Основима критике политичке економије“ („Grundrisse“-у) Маркс пише да ће у далекој перспективи развитак науке довести до аутоматизације и роботизације производње и да ће ова револуција у начину производње довести до скраћења радног времена и стварања претпоставки “за пуни развој људске владавине над природним снагама” и “омогућити универзални развитак индивидуума”, односно финално омогућити “истинско ослобођење рада и човека”, односно искорак из класне у бескласну цивилизацију (Маркс, 1987).

Ми данас живимо у ери глобалне трансформације света, у епохи парентезе, односно глобалне транзиције из индустријског у глобално информатичко друштво. Џон Низбет је експлицирајући улогу глобалних мегатрендова, који обликују будућност човечанства, поручио да мегатрендови у савремености све више обликују нашу садашњост и будућност (Nesbit, 1985). Ако се раније учило од прошлости, нове генерације данас уче од изазова будућности, које је већ почела. Мајкл Хардт и Антонио Мегри у својој студији “Империја“ пишу о преобликовању светског поретка, односно о настанку процеса мондијализације, постнационалних констелација, успону снага плуралног мноштва, нових актера у лику когнитаријата и интернет генерације као протагониста нових прозводних снага и настанка човечанства као заједнице равноправних грађана и народа (Hardt and Negri, 2000).

НОВЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ И УСПОН ИНТЕРНЕТ ГЕНЕРАЦИЈЕ

Већ више од пола века најсензибилнији умови у савременој науци (инжењери, футуролози, економисти, антрополози, филозофи и социолози) окупирани су изазовима мегатрендова, новим технологијама и њиховим импликацијама, не само на научно-технолошки прогрес, већ и развој економије, екологије, ергономије и друштвене односе. О битним питањима промене онтологије и космологије савременог друштва и све доминантнију улогу дигитализације, комуникације и масмедија, али и нових облика хибридног раговања сведочи страна и домаћа литература. Подсетимо се овде на студије Хермана Кана, Жана Фурастијеа, Алвина Тофлера, Данијела Бела, Питера Дракера, Адама Шафа, Алена Турена, Пјера Навила, Маршала Маклуана, Гинтера Андерса, Урлиха Бека, Мануела Кастелса, Александра Калецког, али и домаћих аутора са бившег југословенског простора: Рајка Томовића, Боре Јевтића, Зорана Видаковића, Адолфа Драгичевића, Мирослава Печујлића, Михајла Марковића, Душана Чалића, Радмиле Стојановић, Славка Кулића и др. аутора. Код нас је, упоредо са тзв. Корчуланском праксис филозофском школом у Југославији, сваке године одржан научни симпозијуми у Херцег Новом на тему „Наука, технологија и друштво“. Ова институција је окупљала инжењере, информатичаре и друге научнике претече трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа настајућег постиндустријског друштва, глобализације, дигитализације и социјалне импликације развоја вештачке интелигенције.

Трећи и четврти талас развојно-цивилизацијских промена у савремености везан је за информационо-комуникационе технологије, које су омогућиле дигиталну револуцију и покренуле глобализацију процеса социјалне и просторне мобилности друштвених група широм планете. Њене тековине (роботика, информационе технологије, биотехнологија, вештачка интелигенција) доживеле су само за пола века снажну дифузију у све секторе привредног и друштвеног живота и имају моћ умрежавања сваког кутка наше планете. Наравно, тековине нових технологија, у ери асиметричне глобализације, данас још увек користе и монополишу развијене Земље, као протагонисти крупног ка-

питала и транснационалних корпорација. Отуда смо у пракси суочени са феноменом дигиталног информатичког јаза и симболичког насиља у савременом свету између постиндустријских друштава и трећег света. О томе су писали истакнути социолози и економисти: Пјер Бурдије, Мануел Кастелс, Урлих Бек, Имануел Волерстин, Дејвид Хелд, Томас Пикети и Вилијем Гибсон. Пикети у свом делу „Капитал за 21. век“ истиче да је овај јаз регионалних и друштвених неједнакости у свету 1960. године био 1:30, а данас је 1:300 (Piketty, 2013). Вилијем Гибсон о глобализацији пише као о „будућности која је почела, али је за сада неправедно распоређена“ (Gibson, 2003). Осим тога, канадски социолог Мајкл Чусудовски написао је студију о глобализацији сиромаштва у савременом свету (Chossudovsky, 1997).

Овом проблематиком у нашој социологији посебно се бавио професор Мирослав Печујлић. Он још деведетих година прошлог века показао постојање дигиталног информатичког јаза између постиндустријских друштава и земаља трећег света (Табела 1) (Печујлић, 1997: 115).

Табела 1. Дигитално информатички јаз у свету

	Постиндустријска друштва	Трећи свет
Број телефонских линија	74,4%	1,5%
Корисници интернета	93%	0,2%
Удео у патентима	95%	0,0%

У другој деценији XXI века упркос тенденцији да се дигитализација и тековине дигиталних технологија имплементирају глобално, расте дигитална неједнакост и сиромаштво у Трећем и Четвртог свету (Imran, 2023). Према подацима Развојног сектора Међународне Телекомуникационе Уније (International Telecommunication Union (ITU) Development Sector, енг) 5,3 милијарди људи (од укупно 8 милијарди на планети) користи свакодневно интернет (~ 66% глобалне популације), док 2,7 милијарди људи никад није имало ту привилегију. Ова дигитално ускраћена популација припада сиромашним земљама Трећег и Четвртог света (ITU, 2022; <https://www.itu.int/itu-d/sites/statistics/>).

Развој дигиталних технологија омогућио је глобално умрежавање. *Мреже* су, како пише Мануел Кастелс у својим студијама („Успон умреженог друштва“, „Моћ идентитета“, „Интернет галаксија. Размишљање о интернету, пословању и друштву“, „Моћ комуникација“ и „Мреже револта и наде“), постале основне јединице економске и социјалне организације друштва, а не појединац, породица или предузеће (Castels, 2000; 2002; 2003; 2009; 2018). На делу је успон нове економије – информационе дигиталне економије, али и нова култура стварне виртуелности. И док је индустријализам био оријентисан према економском расту и масовној запослености, информатизам је много заинтересованији за развој друштва знања и креацију мреже у глобалном светском селу. У овом контексту, на делу је својеврсна

дигитална револуција и стварање виртуелне стварности уз висок степен међузависности савременог света. Ови процеси промена у професионалној и друштвеној структури одређени су развојем нових технологија трећег и четвртог таласа. Суочени смо са процесима велике сеобе радне снаге из секундарног у терцијални сектор, затим са интелектуализацијом рада, променама образовног профила у професионалној структури и произвођачком саставу друштва, односно са опадањем „плавих оковратника“ (тј. индустријских радника) и ширењем средњег слоја и састава когнитаријата, уз јачање значаја образовног капитала за социјалну мобилност друштвених група. У овом контексту имамо сеобу радне снаге из примарног и секундарног у терцијални сектор и јачање у стратификационој структури моћи финансијске буржоазије и менаџерског слоја. Остварују се на делу прогнозе Данијела Бела из његове студије „Долазак постиндустријског друштва“ у којој је предвидео да ће у овом новом типу друштва највећу моћ имати, поред плутократске и меритократске класе власника и менаџера, научници-истраживачи и наступајућа интернет генерација предузетника (Bel, 1973).

У савременом свету суочени смо са феноменом раста нових облика дигиталне и симболичке неједнакости. О тој новој социјалној и регионалној диференцијацији, која се односи на различиту поларизацију светског богатства и моћи између развијених земаља, земаља трећег и четвртог света писали су Зигмунд Бауман, Пјер Бурдије и Дејвид Хелд. Класични облици социјалне неједнакости допуњени су и дигиталним разликама у симболичкој сфери, разликама у образовном капиталу, симболичкој моћи и покретљивости. Тако нпр. Бауман указује на све већу поделу између глобално покретљивих и локално усидрених класа и слојева у савременом свету (Bauman, 1996; 1998; 2000; 2004).

У савременој науци све је више истраживача који се баве глобалним мегатрендовима (Џон Низбет), новом синергијом парадигми (Жорж Рицер), затим, проучавањем радних снага нових технологија, информационог и телекомуникационог напретка, когнитивног и образовног капитала и одрживог развоја.

Индустријску револуцију заменила је после Другог светског рата, најпре, научно-технолошка, а данас живимо у ери информационо-дигиталне револуције и глобализације, које су онтолошки умрежиле светско друштво и мондијализовале процесе у технологији, економији, образовању и култури. Ови нови процеси доводе у питање Веберову парадигму о бирократији као хијерархијски рационалном облику управљања, који је некада кореспондирао са духом епохе индустријализма и Тејлоровом организацијом командно-хијерархијским обликом управљања развојем. У настајућој постиндустријској цивилизацији, савремена организација рада и управљања, све се више темељи на демократском полиархијском моделу, у чијем је средишту моћ знања, мрежаста партиципативни менаџмент, адхократија, а не бирократија, о чему пишу у својим студијама Алвин Тофлер („Шок будућности“) и Питер Дракер („Посткапиталистичко друштво“) (Toffler,

1975; Drucker, 1990).

Искусвена евиденција друштвених промена у високо развијеним земљама света потврђује правила из Низбетове студије о мегатрендовима (Nesbit, 1985). Под утицајем нових технологија настало је сељење капитала и развоја, радне снаге и елите знања од секунарног ка терцијалном сектору, настале су промене доминантног профила радне снаге (од физичког ка значају интелектуалног рада), од националних привреда ка глобалној светској економији и партиципативној демократији. У таквом умреженом свету настају промене у идентитетској култури друштвених група. Дигитализација је омогућила радикалне промене не само у глобалној економији већ и у начину живота и стилу деловања друштвених група на свим нивоима јачајући њихову мобилност, акултурацијске и интеркултуралне односе у свету, што је довело до појаве феномена транснационалног и дигиталног идентитета.

Задњих година све је више литературе и истраживача посвећених феномену дигиталних номада (Hermann and Paris, 2020; Hannonen, 2020; Hensellek and Puchala, 2021; Šimová, 2023). Врше се емпиријска истраживања о узроцима нарастања овог феномена у новим генерацијама и идентификују профили и категорије дигиталних номада. Како показују нека од тих истраживања: идентификовано је да постоји преко 20 врста тзв. дигиталних номада који делују у савременом свету у различитим областима рада (од економије, образовања, здравства, медија до културе) социолози рада и културолози већ граде нову класификацију ове нове категорије радника. Ова истраживања показују да су фрилансери - само подгрупа ове комплексне категорије интернет генерације и дигиталних номада. Поред фриленсера истраживачи су детектовали и друге подгрупе мобилности интернет генерације.

Иако је процес глобализације у Србији дочекан са конзервативним стереотипима као напад на суверенитет, све више нараста свест о значају дигитализације и потребе њене имплементације. Србија је јула 2023. године постала члан Европске дигиталне уније, док је 2022. године формирано Министарство за информисање и дигитализацију Републике Србије. Прошле године је на Универзитету у Београду на Електротехничком факултету акредитован нов смер за дигитално образовање. Све то говори да, упркос предрасудама, на универзитету као најсензибилнијем делу друштва, расте отвореност за изазове дигитализације и глобализације као мегатрендова.

Covid-19 пандемије је подстакла експанзију појаве дигиталних радника/дигиталних печалбара и у Србији (Гречић, 2021). Наравно, њих је било у неким делатностима и областима рада и пре пандемије, у сивој зони пословања. Пандемија је само множила ову појаву на тржишту сиве материје и дигиталне економије. Поред професионалних информатичара појавили су се и представници и других професија, који су морали прећи на рад online користећи дигиталну технологију, телефоне најновије врсте и високог капацитета. Увидевши да добар део нове интернет генерације у нас ради у овој новој области интернет услуга, ангажујући свој интелектуални капитал (иновативно-кре-

ативне потенцијале), Министарство финансија Републике Србије досетило се да опорезује њихове приходе. Тако је од друге половине 2022. године, па до данас кренула кампања у лов на ове интернет раднике-фрилансере, предузетнике и менаџере, како би се попуниле рупе у државном буџету. Влада је донела пропис да се изврши попис ових радника ради опорезивања, са пореским задужењем од 2015. године. Фриленсери су се побунили и формирали свој синдикат за одбрану свог рада и захтевом за правичном регулацијом свог статуса. Њихови представници сматрају да је то високо пореско оптерећење, те да би исплатом пореског дуга многи пропали или ушли у дужничко ропство како би отплатили своје порезе. Отуда су многи потражили спас бегом у иностранство или отварајући своје приватне фирме.

Треба рећи да без обзира на декларативну опредељеност, у Србији се још касни са променама у законодавству и нормативном уређивању ове материје која се односи на дигитални рад, а посебно на улогу фриленсера. Отуда појава полуилегалног „герилског рада“ фриленсера у сивој зони дигиталне економије. Крајње је време, ако једно друштво жели одрживи развој и напредак, оно се мора отворити према свим видовима својих иновационо-креативних потенцијала и уткати њихов рад у програм реформи и друштвеног преображаја. Настајуће друштво знања данас захтева брже отварање према изазовима нових мегатрендова и њихових актера. У савременом фронту рада и партнерству за развој Србије и фриленсери морају наћи своје место ако се жели напредак савременог транзиционог друштва Србије.

ПЛЕДОАЈЕ ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ УЛОГЕ ИНТЕРНЕТ ГЕНЕРАЦИЈЕ И ФИЛЕНСЕРА КАО ДИГИТАЛНИХ ПРЕДУЗЕТНИКА У ДИГИТАЛНОЈ ЕКОНОМИЈИ И УМРЕЖЕНОМ ДРУШТВУ

Претече и визионари информатичког цивилизацијског развоја, као што смо већ истакли, били су још научници из XIX и XX века (Карл Маркс, који је први писао у „Grundrisse“-у о радним снагама нових технологија, које ће омогућити “скок из царства нужности у царство слободе”; Никола Тесла, који је својим научним открићима у области електронске комуникације задужио савремено човечанство поручујући: „Сви би да владају светом, а ја бих да га својим открићима учиним својином човечанства“.). Треба, међутим, истаћи да је нова парадигма о постиндустријском друштву и цивилизацији сутрашњице дефинисана у радовима: Данијела Бела, Алвина Тофлера, Алена Турена и Мануела Кастерса (Bel, D., 1973; Castels, M., 2000, 2002, 2003, 2009, 2018; Tofler, A., 1973, 1983; Touraine, A., 1971). Од аутора са простора Југославије треба истаћи Бору Јевтића („Информационо доба“, 1970) и Адолфа Драгичевића („Киберкомунизам – високе технологије и друштвене промене“, 2003).

Дигитализација је омогућила радикалне промене, не само у глобалној економији, већ и у начину живота и стилу деловања друштвених група на свим нивоима јачајући њихову мобилност, акултурацијс-

ке и интеркултуралне односе у свету, што је довело до појаве феномена транснационалног и дигиталног идентитета. Искуство пандемије Covid-19 потенцирало је значај дигиталне економије и вештине интернет генерација.

Савремене студије су све више посвећене ери дигиталне економије и интернет генерација, као и свеприсутном феномену фриленсера. *Фриленсери* су независни предузетници, који захваљујући свом образовању и дигиталним вештинама, зарађују на краткотрајним пословима, радом од куће са флексибилним радним временом и бољом равнотежом између приватног и професионалног живота. Овај начин рада и живота представља удаљавање од традиционалног седентарног начина привређивања везаног за место и радно време ван куће у фирмама.

Према подацима Светске Банке (World Bank, енг.) и Међународне организације рада (International Labour Organization, енг. – ILO) тренутно у у сектору самозапослених радника ради 1,57 милијарди људи на планети (46,5% радне снаге) (<https://data.worldbank.org/>; <https://ilostat.ilo.org/data/>). Тако нпр. у САД је прошле године радило 73,3 милиона фриленсера, а предвиђа се да ће до 2028. године тај број нарасти преко 90 милиона (60 % радне снаге) (<https://explodingtopics.com/>). У погледу генерацијске структуре, по Истраживачком департману Статиста (Statista Research Department), фриленсери у САД 2023. године су углавном припадници млађих и средњих генерација: односно, највише миленијалци или генерација Y (45%) и генерација X (27%), затим генерације Z (15%), а најмање старије генерације baby boomers-a (9%) и тихих генерација (silent generation, енг) (4%) (<https://www.statista.com/statistics/531012/freelancers-by-age-us/>).

Подаци о фриленсерима у Србији говоре да је 2022. године било 100.000 фриленсера и да је тај број данас још већи (Анђелковић и сар., 2023; <https://gigmetar.publicpolicy.rs/en/serbia-2023-1/>). Србија је по броју дигиталних печалбара на 3. месту у Европи, а на 10. месту у свету (Анђелковић и сар., 2023).

Имајући у виду друштвени значај улоге интернет генерације и фриленсера за развој дигиталне економије умреженог друштва у Србији сматрамо да је неопходно емпиријски истражити улогу и статус ове субгрупе.

Социолошко-емпиријско истраживање ове проблематике довело би до прецизнијих сазнања о обиму и структури ове појаве по делатностима и регионима, као и њиховог реалног статуса, манифестне и латентне улоге у економији друштва. Овакво истраживање биће засновано на комплементарној методологији, уз симултано коришћење статистичке анализе, упоредног метода, анализе садржаја, анкете и дубинског интервјуа, што би омогућило да сазнамо стварни карактер појаве фриленсера. Дијалектичка метода истраживања подразумева да је свака друштвена појава “производ и произвођач друштва” (Карл Косик), односно резултанта детерминистичког склопа објективних и субјективних фактора. Овакви резултати истраживања појаве филенсера као дигиталних предузетника могу имати научни и друштвени значај. Они могу да прошире сазнајни хоризонт у области одређених научних дисциплина (социјалне демографије, дигиталне социологије,

социологије рада и економског живота). У социјално-акцијском смислу резултати истраживања овог феномена могу својим закључцима допринети рационалном заснивању јавне политике у овој области и оптималне нормативне регулације статуса и улоге фриленсера у друштву.

Хипотезе у науци имају хеуристичку инструктивну методолошку улогу: да истраживача воде на прави пут у сазнавању комплексне мреже детерминистичких чворова и законитости друштвених појава, које су предмет истраживања. Ове друштвене појаве увек су производ и произвођач у дијалектици ткања структуре и динамике друштвеног живота, који представља својеврсни динамички тоталитет – мрежу микро-, мезо- и макро- система и актера, објективно-субјективних фактора, институционалних и ванинституционалних, формалних и неформалних веза и друштвених односа, манифестних и латентних функција, друштвених појава, чију суштину треба разоткрити, научно интерпретирати и презентовати јавности.

Управо полазећи од овог теоријског фонда, али и савремених теорија светско системске анализе, критичке теорије глобализације и транзиције (Wallerstein, 1995), могу се формулисати опште и посебне хипотезе за потенцијално истраживање улоге интернет генерације у дигиталној економији и умреженом друштву

Општа хипотеза

Од развитка радних снага нових технологија трећег и четвртог развојно-цивилизацијског таласа (кибернетике, роботике, информатике, биотехнологије и вештачке интелигенције) у савременом свету зависи темпо глобалне транзиције од индустријског у информатичко друштво, са дигиталном економијом и умреженим друштвом у глобалном светском систему. Ови процеси се неједнако регионално развијају у различитим зонама светског система због доминантног модела асиметричне неолибералне глобализације, која води до апсолутизације моћи мега капитала, и доводи до јачања социјалних и регионалних неједнакости, тј. раста дигиталног јаза између земаља светског центра и периферије.

Помоћна хипотеза

- 1) Ова врста транзиције доводи до радикалних промена на тржишту рада и у професионалној структури запослених, где индустријске раднике све више замењује интелектуална радна снага, интернет генерација и дигитални предузетници.
- 2) Темпом којим се асиметрични модел глобализације буде трансформисао у асоцијативни тип, смањиваће се дигитални јаз између различитих зона светског система, а рашиће утицај нових технологија широм светског пространства и све већи утицај интернет генерације на развој привреде и умреженог друштва.

Посебна хипотеза

Оним темпом којим једна земља и регион улазе у процесе технолошке модернизације, дигитализације и глобализације у њима ће се развијати нови тип дигиталне економије и умреженог друштва, као и расти потреба за новим профилем радне снаге – високообразоване интернет генерације и фриленсера као дигиталних предузетника и менаџера. Ова правилност важиће и за транзиционо друштво Србије и Балкане.

Очекивани резултати и закључци

Спровођење овог истраживања у регионалним и националним оквирима омогућило би продубљење сазнајног фонда о појави фриленсера. Оно ће показати да су фриленсери, као дигитални мигранти и печалбари, производ савремених процеса дигитализације и глобализације, али и неравномерног регионалног развоја у свету, односно различитих реалних могућности запошљавања и социјалне мобилности нове интернет генерације на савременом тржишту рада. Ова појава је различито распоређена, како по регионалним зонама у глобалном светском систему (Светски Центар, Полупериферија, Периферија), тако и у спектру делатности и врсти дигитализације света рада, од привреде до ванпривредних делатности (пословно комуницирање, образовање, здравство, медији и других видова саобраћаја међу индивидуама, групама, институцијама и организацијама у свету). Осим тога, фриленсери су различити по социопрофесионалном саставу, јер се најчешће регрутују из различитих редова информатичара, економиста, програмера, али и из других професија, чији су протагонисти информатички функционално писмени, односно дигитално образовани кадрови. У демографском погледу фриленсери припадају млађој и средњој генерацији. Иако су пореклом из различитих социјалних слојева, фриленсери, као нова субгрупа интернет генерације, припадају различитим слојевима у савременом друштву (од припадника нових ситних поседника, преко новог интелектуалног пролетаријата до средњих слојева и виших менаџерских и власничких структура у композицији националних и транснационалних класа).

Очекујемо да ће истраживање открити културолошку нехомогеност ове групе. Различитост њихових социјалних ставова потичу из противречног бића савременог капитализма и друштва у транзицији, али и етнокултурног идентитета. Прецизније речено, фриленсери су више агрегат, него хомогена група, односно субгрупа савремене интернет генерације. Отуда они више следе филозофију ситних атомизираних поседника и њихових интереса, него ли понашање класно-хомогенизоване друштвене групе. Између осталог то говори о степену њихове синдикалне и друге организованости, односно неорганизованости у друштву, али и у другим облицима социјалне интеракције и дисфункционалности што блокира заједнички наступ у борби за њихова права.

Наше истраживање треба да утврди типична социолошка обељежа фриленсера (као предузетника и менаџера у савременој светској економији), у којој се третирају као саставни део нових радних снага у настајућој економији информација, знања и услуга. У исто време ово истраживање треба да покаже и зашто статус фриленсера у земљама у транзицији, па и у законодавству Србије, још увек није прецизно дефинисан, па они делују као “илегалци” и паралелне професионалне структуре у привреди и животу као невидљиви део зоне сиве економије. Најзад, ово истраживање треба да укаже на будућност и одрживост овог новог вида пословања у развоју дигиталне економије и напретку друштва у Србији.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Бранка, Тања Јакоби, Владимир Ивановић, Зоран Калинић и Љубивоје Радоњић. *Гигметар Србија*. Београд: Центар за истраживање јавних политика, 2023. Доступно на: <http://gigmetar.publicpolicy.rs/srbija-2023-2/>.
- Aristotle. *The Politics*. Translated by C.D.C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing, 1998.
- Bauman, Zigmund. *Tourists and vagabonds: Heroes and victims of postmodernity*. Wien: Institut für Höhere Studien, 1996.
- Bauman, Zigmund. *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press, 1998.
- Bauman, Zigmund. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity, 2000.
- Bauman, Zigmund. *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*. Cambridge: Polity, 2004.
- Bel, Daniel. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books, 1973.
- Vlach, Robert. *The Freelance Way. Best Business Practices, Tools & Strategies for Freelancers*. Brno: Jan Melvil Publishing, 2019.
- Gibson, William. *Neuromancer*. London: Harper Colins, 1984.
- Gibson, William, *Virtual Light*. London: Viking, 1993.
- Gibson, William. *Pattern Recognition*. London: Penguin Books Ltd, 2003.
- Гречић, Владимир. „Импликације Covid-19 на тржишту рада: значај дигиталних миграција“. *Економске идеје и пракса* 40 (2021): 9–31.
- Dragičević, Adolf i Dražen Dragičević. *Kiberkomunizam – visoke tehnologije i društvene promjene*. Zagreb: Golden marketing, 2003.
- Debord, Guy. *La société du spectacle*. Paris: Buchet and Chastel, 1967.
- Drucker, Peter. *Postkapitalističko društvo*. Београд: Grmeč i Privredni pregled, 1990.
- Imran, Ahmed. “Why addressing digital inequality should be a priority?” *The Electronic Journal of Information Systems in Developing Countries* 89, 3 (2023): e12255. Available at: <https://doi.org/10.1002/isd2.12255>

- ITU *Measuring Digital Development: Facts and Figures*. Geneva: ITU, International Telecommunication Union Development Sector, 2022. Available at: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2021.pdf>
- Jevtić, Bora. *Informatizacijska doba*. Zagreb: Globus, 1986.
- Marx, Karl. *The Civil War in France* contained in the *Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 22*, pp. 307–59. New York: International Publishers, 1986.
- Marx, Karl. *A Contribution to the Critique of Political Economy (The Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie)* contained in the *Collected Works of Karl Marx and Frederick Engels: Volume 29*, pp. 257–417. New York: International Publishers, 1987.
- Nesbit, John. *Megatrendovi – Deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život*. Zagreb: Globus, 1985.
- Печујлић, Мирослав. *Савремена социологија*. Београд: БИГЗ, 1997.
- Plato. *The Republic*. Translated by C.D.C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing, 2004.
- Piketty, Thomas. *Le capital au XXI siècle*. Paris: Editions du Seuil, 2013.
- Тодоровић, Драган, Далибор Петровић и Драган Прља, прир. *Интернет и друштво*. Београд и Ниш: Српско социолошко друштво и Филозофски факултет, 2014.
- Tofler, Alvin. *Šok budućnosti*. Rijeka: Otokar Keršovani, 1975.
- Tofler, Alvin. *Treći talas*. Beograd: Jugoslavija i Prosveta, 1983.
- Touraine, Alain. *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House, 1971.
- Hannonen, Olga, *In search of a digital nomad: defining the phenomenon. Inf Technol Tourism 22 (2020)*, 335–353. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00177-z>
- Hardt, Michael, and Antonio Negri. *Empire*. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press, 2000.
- Hensellek, Simon, and Natália Puchala. *The Emergence of the Digital Nomad: A Review and Analysis of the Opportunities and Risks of Digital Nomadism*, In: *Human Resource Management The Flexible Workplace*, p. 195-214. Springer International Publishing, 2021.
- Hermann, Inge, and Cody Morris Paris. „Digital Nomadism: The nexus of remote working and travel mobility“. *Inf Technol Tourism 22 (2020)*: 329–334. <https://doi.org/10.1007/s40558-020-00188-w>
- Castells, Manuel. *Uspon umreženog društva, svezak 1. Informacijsko doba: ekonomija, društvo i kultura*. Zagreb: Golden marketing, 2000.
- Castells, Manuel. *Moć identiteta, svezak 2. Informacijsko doba; ekonomija, društvo i kultura*. Zagreb: Golden marketing, 2002.
- Castells, Manuel. *Internet galaksija. Razmišljanje o Internetu, poslovanju i društvu*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2003.

- Castells, Manuel. *Communication Power*. New York: Oxford University Press, 2009.
- Castells, Manuel. *Mreže revolta i nade. Društveni pokreti u doba interneta*. Beograd: Službeni glasnik, 2018.
- Chossudovsky, Michel. *The Globalization of Poverty and the New World Order*. London and New Jersey: Zed Books Ltd., 1997.
- Šímová, Tereza. „A research framework for digital nomadism: A bibliometric study“. *World Leisure Journal* 65(2) (2023): 175–191. <https://doi.org/10.1080/16078055.2022.2134200>
- Wallerstein, Imanuel. *After Liberalism*. New York: New Press, 1995.

Електронски извори

- <https://data.worldbank.org/indicator/>, accessed on January 20th, 2024.
- <https://ilostat.ilo.org/data/>, accessed on January 20th, 2024.
- <https://itu.int/itu-d/sites/statistics/>, accessed on January 25th, 2024.
- <https://explodingtopics.com/blog/number-of-freelancers#freelancers-worldwide>, accessed on January 20th, 2024.
- <https://gigmetar.publicpolicy.rs/en/serbia-2023-1/>, accessed on January 25th, 2024.
- <https://statista.com/statistics/531012/freelancers-by-age-us/>, accessed on January 25th, 2024.

THE INTERNET GENERATION AS AN ACTOR OF THE DIGITAL ECONOMY AND NETWORKED SOCIETY WITH SPECIAL REFERENCE TO FREELANCERS

Summary

This paper examines the relationship between the rise of the workforce of new technologies of the third and fourth development-civilization waves and the process of digitalization of the economy and the constitution of a globally networked society. Our analysis is focused on the emergence of the internet generation, as a new socio-professional category on the labor market and a new actor in the world of the digital economy and networked society. This paper provides an overview and typology of the new professional characters of the internet generation and its class-level profiles. Their status and role in the post-socialist society of Serbia, the Balkans and the world is analyzed. Furthermore, special reference to the status and role of freelancers is given.

Key words: workforce of new technologies, internet generation, digital economy, freelancers.

ПРЕВОДИ АКАТА ВИДИНСКОМ И НИШКОМ ПАШИ О СПРОВОЂЕЊУ КАПИТУЛАЦИЈА СУЛТАНА АХМЕДА III ХАБЗБУРШКОЈ МОНАРХИЈИ ИЗ 1724. ГОДИНЕ

Резиме

У раду је анализиран и донет приређени текст аката из 1724. године о спровођењу султанских трговинских капитулација. Реч је о канцеларијском преводу оријенталних аката на латински језик за потребе Бечког двора у периоду након успостављања мира и регулација трговинских односа између Хабзбуршке Монархије и Османског Царства 1718. године. Тексту докумената претходи уводна студија у којој су приказане природа капитулација као правних аката и опште околности настанка приређених докумената.

Кључне речи: Хабзбуршка Монархија, Османско Царство, српски народ, трговина, XVIII век.

Капитулације (ахднаме) су међународни уговори који су у периоду раног новог века склапани између Османског Царства (и других оријенталних) и европских држава, где османски владар одобрава европским државама, а на њихов захтев, низ привилегија имунитета за поданике дотичне државе на османском тлу. Основна сврха капитулација је било регулација, подстицање и олакшавање трговине између Османског Царства и европских држава, те су срж капитулација чиниле трговинске повластице, пореска и судска изузећа поданика држава које су добиле султанове капитулације. Важно обележје капитулација је изостанак реципроцитета, као и чињеница да се, упркос државној иницијативи, ради о персоналним актима. Капитулацијама је било допуштено конзулима и амбасадорима да, према правним нормама и обичајима своје земље, врше судску власт над поданицима своје државе у међусобним споровима, на простору Османског Царства, чиме је гарантована њихова екстериторијалност у односу на османски правни систем. (Гаšраговић, 2009: 680–681, 698, 712, нап. 126).¹⁵ Чешће но преко сталних амбасадора, аустро-турски односи одвијали су се преко посланика по одређеном питању. Посланици у Цариграду су носили неслужбени назив „резидент“, док је први стални представник на Порти, називан интернунцијем, титулом нижом од амбасадорске, изабран 1612. године. У XVIII веку Монархија је, уместо да се ослања

¹⁴ aleksa.avramovic@filfak.ni.ac.rs

Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03).

¹⁵ Капитулације ове врсте не треба мешати са појмом капитулација у војном праву. (Гаšраговић, 2009: 680, нап. 3).

на домаће становнике Цариграда, попут других европских земаља, почела да обучава сопствене тумаче. Мада је већина посланстава европских држава у Османском Царству била у Пери, на Златном рогу, хабзбуршко посланство је у периоду 1700–1719. било смештено у хришћанској махали у Галати. Касније је и оно пренето у Перу, одакле је одржавана редовна преписка са бечким Двором. У другој половини XVIII века, Порта се чак чешће обраћа посланству, него сâмом двору у Бечу (Roider, 1982: 9–13).

Ратови између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије током XVII и XVIII века стављају регулисање трговине између две земље на значајно место у решавању међудржавних питања ових земаља. Равноправност пловидбе и трговине између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије, као и важност ранијих капитулација, призната према члану 14 Карловачког мира, склопљеног 26. јануара 1699. године, док је наредним, петнаестим чланом, предвиђено да све што поменута акта не прописују, нема правну снагу. Пожаревачки мир од 21. јула, као и пратећа трговинска конвенција од 27. јула 1718. године, регулисали су питања слободе пловидбе и трговине, висину царине, путарине и начине њиховог плаћања, поморске путеве, спречавање и кажњавање кријумчарења и надокнаду штете, регулисање спорова, начине поступања у смртном и случају бродолома, као и слободу вероисповести за хабзбуршке трговце у Османском Царству. Трговци који су уносили робу из једне у другу земљу, плаћали су једино увозну таксу од 3%, на државној граници. Иако је Порта принуђена да прихвати поменуту ниску царинску стопу, Беч није остварио ни циљ потискивања „турских“ трговаца, као ни циљ продора на османско тржиште и у трговини са Османским Царством је бележио негативан биланс кроз XVIII век. Одредбе ове конвенције су на снази остале до 1771. године (*Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, 1897: №19, pp. 208, 212–219; №20, pp. 223–226; Бронза, 2012: 288–289; Поповић, 66–68, нап.10).

Велики део османских путева у Панонији и на Балкану, одржао се и у време хабзбуршке власти и управо су ови путеви били носилац развоја трговине (Зиројевић, 1987: 119-129). Након Карловачког и Пожаревачког мира, стабилизовање трговине је наметало Хабзбуршкој Монархији оријентацију на тржиште Балкана и Леванта, као извора сировина, а делом и робе широке потрошње, нарочито у јужним, новоосвојеним областима Монархије. Трговину са источним земљама, цар Карло VI (1711–1740) настојао да оживи и Друштвом за оријенталну трговину. *Оснивачки патент за оријентално трговинско друштво на основу Пожаревачког мира* (Gründungspatent einer Orientalischen Handelsgesellschaft auf Grund des Friedens von Passarowitz) донет је 27. маја 1719. године. Патент је Царској привилегованој оријенталној компанији гарантовао трговинске монополе и државне субвенције (Бронза, 2012: 276–278; Ђорђевић, 2012: 156–157, нап. 446).

Српски трговци нису озбиљније били погођени повластицама које је добила Оријентална компанија, изузев у трговини медом и воском, јер су трговали специфичном робом, а фабрике Компаније су

остваривале низак ниво производње. Као предузимљивији и прилагодљивији, српски (и цинцарски) трговци су преузели источну трговину Хабзбуршке Монархије. Иначе, транзитна царина за унутрашњи промет је одређена на 1% за Компанију а сировине за фабрике Компаније су ослобођене царина (Ђорђевић, 2012: 161; Ђорђевић, Васић, 2013: 269-274). Балкански трговци се, иако османски поданици, крећу широким простором, а у феудалној Угарској је домаћи трговац балканског порекла имао превласт и знатно пре 1718. године, будући да су „турски“ трговци плаћали једино поменутих 3% (односно, 5%) увозне царине, док су домаћи били оптерећени и унутрашњим царинама, потом и плаћали тридесетину и земаљски намет од 7%, или по посебној тарифи из 1702. године (*Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века*, 1985: 1–2; Исто, 1996: 1–3).

***

Документи донети у прилогу рада су у стању добре очуваности, писани на латинском језику, канцеларијским курзивом, на по једном листу хартије, обострано. Оба документа су у заједничком омоту списка и чувају се у Државном архиву Аустрије, под сигнатуром АТ-ОеStA/ННStA StAbt Turkei I 191-2, fol. 81–83. Текст докумената је уовде транслитерисан на начин да што верније прати оригинал. Ауторске (приређивачке) интервенције дате су у угластим заградама. Натписана слова и знаци су спуштени у основни ред, а лигатуре рашчитане на следећи начин: љ као ii, æ као ae, ј као s, & као et.

У складу са трговинским споразумима, јануара 1724. године, султан Ахмед III (1703–1730) је издао документе којима се налаже поштовање капитулација и изричито забрањују случајеви кршења султанских капитулација о слободи трговине. У овом случају, упркос томе што се ради о актима насталим у земљи шеријатског права, документи умногоме имају дипломатички склоп аката карактеристичних за хришћанске земље. Овде треба истаћи чињеницу да, иако део османског правног система, условно канонског права (јер се не могу применити без фермана и берата), капитулације потичу из средњовековног, византијског права (Gašparović, 2009: 682, 703, 712). Наведена документа су слична у инскрипцији (уз нужне разлике адресата); међутим, петиција је иста у оба документа. Наиме, оба акта се односе на кршење трговинских привилегија и других права хабзбуршких поданика на која је хабзбуршки царски резидент, фон Дирлинг, изнео жалбу на Порти, при чему султан касније у санкцији остаје изричит у наредби да се његове капитулације и споразуми којима је утврђен мир између Османског Царства и Хабзбуршке Монархије морају поштовати. У општем предмету и одлуци (експозицији и диспозицији) ови документи су различити, будући да се односе на конкретне случајеве.

Први документ датиран је на 9. јануар 1724. године и говори о случају угрожавања права напајања стоке и риболова на граничној реци Олти. Наводи се да територија западно од Олте припада (према Пожаревачком миру, А. П.) хабзбуршком цару, док територија источно

од ове реке остаје у поседу османског султана, с тим да поданици оба владара имају права напајања стоке, риболова „и за друге нужне потребе“. Због тога што су права хабзбуршких поданика у овом смислу оспорена, што је фон Дирлинг изнео на Порти, султан забрањује да се поступа супротно капитулацијама и изричито наређује да се отклоне „сметње и дрскости“.

Други документ, од јануара 1724. године, наводи да је према капитулацијама, „немачким“ поданицима дозвољено да се баве трговином и да је забрањено да буду изложени „нападу и малтретирању порезника“. Да не би долазило до спора, царска писма и наредбе се морају обзнанити свима¹⁶, „како никоме не би пало на памет да буде у супротности са уговором“. Оне који и даље врше злоупотребе треба пријавити. Упркос ранијим наредбама, истакнуто је да је забележен случај да су „немачким трговцима“ у Једрену порески чиновници наплатили двоструке порезе и дажбине, супротно „суштини мира“ (*Alma Paci*). Поновљено је да су сви обавезни држати се капитулација и да сви се морају повиновати и султановој речи. Овај акт је упућен и видинском и нишком паши, јер се односи на шири предмет него претходни, имајући у виду да се трговина обављала углавном Цариградским друмом, као и чињеницу да је нишки паша у периоду након Пожаревачког мира био беглербег Румелије¹⁷.

I

Sultan Ahmed Chan¹⁸ Filius Sultani Mehmet Chani¹⁹ Semper Victoriosus

Mi gloriosissime veziri²⁰, consilii maxime, ordo Mundi, moderator rerum publicarum sublimi iudicio, terminator negotiorum universi recto Consilio²¹, corroborator fabrica Imperii et prosperitatis firmator columnarum felicitatis²² gloriae dotate variis gratiis regis altissimi gubernator Vidinii meus locumtenens N.N. Bassa Deus excelsus perpetuet gloriam ejus, et tu exemplar iudicum praestulumque, fodina scientiae et facundiae Vidinii caeterique iudicas augeatur eorum praestantia, cum ad vos pervenerit hoc excelsum mandatum nostrum sit, quod ex parte Romanorum imperatoris, qui est prototypon magnatum gentis in messiam credentis ad

¹⁶ Тј. свима надлежним.

¹⁷ Pro Rex et Gubernatoris Rumeliae.

¹⁸ Ахмед III, двадесет и трећи османски султан, 2. август 1673 - 1. јули 1736; на власти: 23. август 1703 - 28. септембар 1730.

¹⁹ Мехмед IV (*Ловац*), деветнаести османски султан, 2. јуна 1642 - 6. јануар 1693; на власти: 8. август 1648 - 8. новембар 1687.

²⁰ Велики везир у ово време био је Невшехирли Дамад Ибрахим-паша (1666-1730), велики везир у периоду 1718-1730..

²¹ Османски Царски Диван.

²² „Стубови среће“, тј. Висока порта, седиште дивана Османског Царства.

Praefulgidam Portam meam commorans residens²³ de Dierling²⁴, terminentur ejus extrema felicitate, limini meo felici libello supplici repraesentaverit, quo pactotum Capitulationibus Imperialibus insertum sit, ut Alutae Fluminis ripae orientem spectantes. Mei excelsi Imperii occidentem vero spectantes Romanorum Imperatoris in possessione sint, dictum flumen a quo Transylvania effluit, usque dum se in Danubium se effundit, praefati fluvii confinia sint, prout antecederent Marusio²⁵ determinabantur, et utriusque partis subditi pecorum adaquationis piscationis, aliorumque maxime necessariorum communi emolumento proficiant. His jam contravenire necesse non fuerit, neque etiam Ottomanna navigia in trajectu damnificando a Germanis unius modi motus non emanaverit, in locis tamen, in quibus per Imperiales Capitulationes utriusque partis subditis adaquatio pecorum et piscatio concessa est, quidam immunes et subditi mei multifariis adornationibus contra Imperiales capitulationes Germanos piscationem exerentes impediendo persidi esse anhelaverint, idcirco ad tolenda ejusmodi impedimenta, insolentias, et inimicitas Nobile Mandatum meum efflagitaverit, recurrendo ad Imperiales capitulationes juxtaque praefatam normam fore in sertum atque inscriptum fuisse deprehendendo, ad intercludenda pacis Imperialium Capitulationum adversantia impedimenta mandatum meum emanavit. Mandavique, ut ad adventum ejus in hocce puncto juxta mandatum meum et Imperiales Capitulationes agentes, nemini contra eas, actus, motus, et inimicitas fieri sinatis, juxta contentum nobilis mandati mei operantes signo huic nobili fidem adhibeatis. Scriptum in mediis diebus mensis lunaris rebbiu lachir²⁶ dicti, Anno Hegiirae 1136. Id est 9no mensis Januarii anno a Christo nato 1724.

Traducti Managetta von Lerchenau²⁷, candidatus linguarum orientalium.

II

Sultan Ahmed Han, Filius Sultani Mehmed Hani

Semper Victoriosus Gloriosissimis Vesiriis, Consilariis maximis, ordeniby mndi moderatoribus rerum publicarum sublimes judiciorum, terminatoribus negotiorum inversi recto consilio, firmatoribus gabricae imperii et prosperitatio, roboratoribus columnarum felicitatis et gloria, dotati vario gratiio regio altissimi, meo gubernatoribus Nissa et Widinii basio N.N. quorum deus excelsus aternet magnificentias. Optimisque judicio, presu-

²³ „Боравећи на мојој сјајној Порти“, односно у дипломатској служби сталног резидента.

²⁴ Дирлинг је раније био и секретар хабзбуршког посланства током мировних преговора у Пожаревцу. (Крчмар, 2022, 90-91).

²⁵ Мисли се на грофа Луиђија Фердинанда Марсиљија (Luigi Ferdinando Marsilli, 1658-1730).

²⁶ Реби ул-ахир, четврти месец исламског календара.

²⁷ Allgemeine deutsche Biographie <https://www.deutsche-biographie.de/pnd129199532.html> (на дан 10. март 2024. године).

lumque, fodinis fontibusque scientiarum ex facundiae, a prefulgidae, portae ad confinianoque Germaniae in via occurrentibus iudicibus. Quorum scientiae angantur, i ubi excelsum signum sultanicum advenerit notio sit, quod ea parte romanorum imperatoris, qui est prototypon principum gentis in messiam credentis²⁸ ad raefulgidam portae meam commorans residens de Dierling, cujus extrema prospere ierminetur, felici lumini meo, liello supplici repraesentaverit imprerialibus capitulationibus insertumfuisse, si quiopcam mercatorum ex ditionibus Germaniae sive mercatura sive peregrinationis vie in aliquem locum se consere voluerit, ne euntes redeunte-sve libere in itinere occurrentes tributi exactores, corusdemque executores infestent vel molestend, a praefulgida porta litterae communicatos et immunitatis concedantur, licitum fore suprandibo autem sacro tractati contravenire ium neutiquam occurreret. Nihilominus nunc Germaniae subditi um Mercatoria ium aliorum suorum nagotiorum ratione venixlex immunes cristiani aut hebraei confinia aut Adreianopolim cum contigerand, dicti tributi exactores, corumque subordinati, praelerquam, quod contra imperiale capitulationes tribux viotenfer intorserint, atrocibus verbents cosdem praetando, abque in carieres per multium temporis detrudento, duplex tribudum fraudulenter enervarint, Alma Paci adversantes actionis et excessus, nec non injurias et oppressiones praesumpserint: Quamobrem ne imposter provia severa inhibitione hujumodi iam imperialibus capitulationibus quam Alma Paci contrariantes exorbitar adverslus praefatos commitantur, neve contra imperiali capitulatione insusta exactione tributi aliiqo modio violentaribus inestari ac molestari sinatur, mandatum meum nobili exlagitavit et recurrendo a capitulationes imperiale supradiviti modi se hadere comper-tum est. Igitur rone in puncture contra imperiales capitulationes pluremium caventes iniquitates ejusmodi fieri sinantur, Filta Dignitatis mandatum meum emanavit, mandavique ut in hujus adventu hocic in particulari juxta condentum nobilissimi mandati mei, cui omnini obtemperadum et auscultandum est, operemini est, adversari summopere abstineatis. Ha scitote, nobilique signo fidem ad hibitok. Scriptum in ediis dieby mensis lunaris Rabbi-ul achir dicti anno hegyrae 1136; id est anno christi 1724. prope medium magnis jan[uario] 7.

Von residentia constantinoploa a DEU Custodita

Tradu[ct]um Theodory Mannagottu Linguand orientalibus Ex cand[did]atum.

Са стране:

Pera le 13. de Juin 1724.

²⁸ romanorum imperatoris, qui est prototypon principum gentis in messiam credentis - Римски цар (цар Светог Римског Царства Немачке Народности, А.П.), који је узор кнежева народа (на овом месту се јасно указује на изборност цара СРЦ, А.П.) који верују у Месију (хришћана, А.П.).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архивска грађа

Oesterreichische Staatsarchiv / Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Staatabtheilung Türkei I, Karton 191.

Објављени извори

Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, II, (прир. Славко Гавриловић), *Царинарнице*, Београд: Српска академија наука и уметности: 1996.

Грађа о балканским трговцима у Угарској XVIII века, I, (прир. Славко Гавриловић, Иван Јакшић, Срега Пецињачки), *Царинарнице и контумаџи*, Београд: Српска академија наука и уметности: 1985.

Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman. Traites, conventions, arrangements, déclarations, protocoles, proces-verbaux, virmans, berats, lettres patentes et autres documents relatifs au droit public exterieur de la Turquie, (red. Gabriel ef. Noradounghian), *tomme I, 1300-1789*, Paris: 1897.

Литература

Бронза, Боро. *Аустријска политика према простору Босне и Херцеговине 1699–1788*. Бања Лука: Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци, 2012.

Gašparović, Luka. „Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom Carstvu (XVI.-XVIII. St.)“. *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 59–4 (2009): 679–716.

Ђорђевић, Милош и Александра Васић. „Патенти као законски акти хабзбуршких царева и њихов утицај у Краљевству Србији на примеру Привилеговане оријенталне компаније“. *Пешчаник* 11 (2013): 269–274.

Ђорђевић, Милош. *Краљевство Србија 1718–1739*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2018.

Зиројевић, Олга. „Мрежа турских путева (копнених и водених) на подручју данашње Војводине и Славоније“. *Историјски часопис* 34 (1987): 119–129.

Крмар, Филип. „Пожаревачки мир у два немачким компилацијама: *Маџарско-млетачка ратна позорница* Јохана Теодора Боецијуса и *Историјско-политички театар церемонија* Јохана Кристијана Линига“. *Записи. Годишњак Историског архива Пожаревац* 11 (2022): 78–108.

Поповић, Алекса. „Улога православних трговаца у интеграцији српског народа током XVIII века“. *Лесковачки зборник* 63 (2023): 65–78.

Roider, Karl A. *Austria's Eastern Question, 1700–1790*. Princeton: Princeton University Press, 1982.

Интернет извори

Allgemeine deutsche Biographie <https://www.deutsche-biographie.de/pnd129199532.html> (на дан 10. март 2024. године)

TRADUCTIONS DES ACTES POUR PACHA DE VIDINA ET NIŠ CONCERNANT LA MISE EN ŒUVRE DES CAPITULATIONS DU SULTAN AHMED III À LA MONARCHIE HABSBOURGEOISE DEPUIS L'ANNÉE 1724

Résumé

L'article présente le texte édité des actes de l'année 1724. sur la mise en œuvre des capitulations du commerce du sultan et leur traduction dans la langue serbe moderne. Il s'agit d'une traduction officielle de documents orientaux en langue latine, destinée aux besoins de la cour de Vienne après l'établissement de la paix et la régulation des relations commerciales entre la Monarchie habsbourgeoise et l'Empire ottoman en 1718. Le texte des documents est précédé par une étude introductive dans laquelle sont présentées la nature des capitulations en tant qu'actes juridiques et les circonstances générales de la création des documents préparés.

Les mots clefs: La Monarchie habsbourgeoise , L'Empire ottoman , la peuple Serbe , le commerce , le XVIIIme siècle.

СКАДАРСКИ СТАТУТ КАО ИЗВОР ЗА ПРОУЧАВАЊЕ СОЦИЈАЛНЕ СТРУКТУРЕ СТАНОВНИШТВА СРЕДЊОВЕКОВНОГ СКАДРА

Резиме

У раду се истиче значај Скадарског статута, највишег правног акта, односно збирке правних прописа, којим је било уређено функционисање средњовековне градске комуне. Статут, који је кодификован у првој половини 14. века и допуњаван по потреби у потоњим деценијама, гарантовао је одређени степен аутономије Скадра у периоду признавања врховне власти Немањића, Балшића и Млетачке републике. У фокусу истраживања су одредбе Скадарског статута које доприносе истраживању социјалне структуре становништва града. Циљ рада је да прикаже како је развој других приморских градова утицао на друштвено уређење Скадра, који је припадао приобалном подручју јадранско-зетског залеђа. Попут осталих приморских градова, у Скадру су били заступљени слични друштвени односи и важила је слична социјална подела, карактеристична за средњи век.

Кључне речи: Скадарски статут, Скадар, комуна, социјална структура становништва, средњи век

ПРОЦЕС УРБАНИЗАЦИЈЕ У СРПСКИМ ЗЕМЉАМА СРЕДЊЕГ ВЕКА

Статути приморских градова представљају основу њиховог комуналног уређења, које подразумева јединствену управу над подручјем града и његовим залеђем, са одређеним степеном аутономије у односу на врховну власт. Комунално уређење је карактеристично за градове који се налазе близу обале Јадранског мора.³⁰ Међутим, подручје између Котора и Љеша, заједно са простором око Скадарског језера и сливом Дрима, одликује се сличним процесом урбанизације. У науци се ова територијална целина означава као Зетско приморје и северна Албанија (Антоновић, 2003). Античко наслеђе, близина мора, утицај Медитерана и други специфични фактори одразили су се на

²⁹ dragana.milic@filfak.ni.ac.rs

Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-66/2024-03). Припремљено у оквиру пројекта *Историја данас, изазови и искушења*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 336/1-6-01).

³⁰ Комуно или општину је чинило утврђено градско насеље на јадранској обали заједно са својим дистриктим и околним селима, односно залеђем. О настанку комуна на јадранској обали видети: ИЦГ II-1, 1970: 83–94; Steindorff, 1986: 141–152; Ћирковић, 1997: 185–196.

начин формирања градова на овом подручју. Ови градови су углавном основани у античко доба, а од раног средњег века били су црквени центри и седишта епископија (Благојевић, 1992: 71; ЛГИТ, 2010: 12).

Приморски градови средњовековних српских земаља су се развијали под друштвеним и државно–правним утицајима који су се разликовали од процеса урбанизације у копненом делу Балканског полуострва.³¹ Различити типови градова могу се уочити и по терминологији којом се означавају насеља. Тако постоји град (градъ), насеље са утврђењем и примарном административном функцијом; трг (тръгъ), насеље у коме трговина има примарну функцију; варош (варошь), која представља мађарски термин за подграђе или *suburbium* (ЛССВ, 1999: 122; Зарковић, 2017: 76, 78–79). Развитак градова у српским земљама се одвијао под различитим условима на подручјима са другачијим историјским наслеђем. То се односило како на организацију администрације, односно управе у граду, тако и на друштвену структуру становништва.

На развој и организацију приморских градова утицале су комуне са Апенинског полуострва, нарочито Венеција чији систем управе су примењивале остале комуне (Ћирковић, 1997: 189). Основна особина приморских комуна је висок степен аутономије у односу на централну власт, а њихов положај се заснивао на градским статутима. Сматра се да је комунално уређење градова у Зетском приморју и приобалном подручју Јадранског мора почело да се развија у 12. веку (Steindorff, 1986: 144–145; Милић, 2022: 40).

Градови који припадају Зетском приморју и северној Албанији дошли су под власт Немањића у другој половини 12. века, оквирно између 1183. и 1186. године у време борби између великог жупана Стефана Немање (1166–1196) и Византијског царства (ИЦГ I 1967, 409–410; ИЦГ II–1, 1970: 3–4; ИСН I, 1981: 252–253; Благојевић, Медаковић, 2000: 93–94). Стефан Немања је том приликом „повратио Диоклитију и Далмацију, отачаство и рођење своје, праву дедовину своју, коју је насиљем држао грчки народ, и градове у њој, сазидане од руку њихових, тако да се прозвала грчка област, а којима су имена: Дањ град, Сардоники град, Дриваст, Росаф град звани Скадар, град Свач, град Улцињ, град славни Бар. А Котор остави, утврди га и пренесе свој двор у њ, који је и до данас“ (Стефан Првовенчани 1988: 73). Градови које је Стефан Немања освојио сматрани су грчким, односно византијским, што значи да су се развијали под једнаким условима. Скадар се, дакле, налазио у саставу Зете (Диоклитије, Дукље) и по карактеристикама је припадао приморским градским центрима.³²

³¹ Процес урбанизације средњовековне српске државе је зависио од више фактора. То су, пре свега, регионална припадност градова, привреда, страни утицаји и њихово културно-историјско наслеђе. Видети: Благојевић, 1992: 67–84; ЛССВ, 1999: 122–123; Динић, 2003: 679–685; Поповић, 2016: 53–65; Зарковић, 2017: 37–80; Петровић, 2020: 419, нап. 22 са списком литературе.

³² Назив Зета је уместо назива Дукља почео да се користи неслужбено крајем 12. а службено од средине 13. века (ИЦГ I, 1967: 316–322, 381–410; Благојевић, Медаковић, 2000: 35–37, 62–80).

КРАТАК ПРЕГЛЕД ИСТОРИЈЕ СКАДРА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Скадар је град са изузетним стратешким положајем, будући да се његово утврђење налази на узвишењу поред источне обале Скадарског језера. Током историје је био препознатљив по различитим именима: Scodra, Scutarum, Scutari, Iscenderie, Shkodër, Скъдър, Росаф, Rosafa, Ruzaphata (Јиречек, 1914: 156; ЛГИТ, 2010: 254). Илири су у 4. веку пре нове ере основали Скадар, који је био један од њихових већих градова. Илирску краљевину, укључујући и Скадар, заузели су Римљани у 2. веку пре нове ере (ЛГИТ, 2010: 255). У позној антици и раном средњем веку град је представљао административни и црквени центар провинције Превалитане у Источном Римском царству, после административне реформе цара Диоклецијана у 3. веку нове ере. У раном средњем веку Скадар је остао у саставу Источног Римског царства (Византије), а под српску власт је доспео у 11. веку (ИЦГ I, 1967: 241–243, 256; ЛГИТ, 2010: 255).³³

Византијска власт је обновљена почетком 12. века, а град се поново нашао под српском управом после успешних војних похода великог жупана Стефана Немање против Византије. У време српске власти Скадар се развио као значајни регионални центар. У 13. и 14. веку је био један од важнијих градова јадранско-зетског приморја државе Немањића, а вероватно је важио за средиште управника Зете. У Зети су у другој половини 13. и у првој половини 14. века управљали краљица Јелена, позната као Анжујска и млади краљеви Стефан Дечански и Стефан Душан (ИЦГ II–1, 1970, 60–61, 71; ИСН I, 1981: 439, 462, 464, 509).³⁴

Након смрти цара Душана браћа Балшић су постепено завладала Зетом борећи се против друге властеле, а Скадар је припојен њиховој држави 1359. године.³⁵ Под влашћу Балшића град се налазио до 1393. године, када га је Ђурађ II Страцимировић Балшић, заједно са Дривастом и Светим Срђем, предао турском војводи Шахину како би се откупио из заробљеништва. Поново га је освојио септембра или октобра 1395. године, али га је већ наредне године предао Млетачкој републици (Јиречек, 1914: 156–158; ИЦГ II–1, 1970: 59–63; Антоновић, 2003: 227–228).

³³ Скадар се нашао у саставу кнежевине, потом краљевине Дукље у 11. веку, након устанака кнеза Стефана Војислава против Византије. О Дукљи у 11. веку видети: ИЦГ I, 1967: 385–399; ИСН I, 1981: 180–196; Благојевић, Медаковић, 2000: 62–80.

³⁴ У последњој четвртини 13. и на почетку 14. века краљица Јелена је управљала облашћу која је обухватала Зету, Требиње и крајеве око Плава и Горњег Ибра. Након ње, управник Зете је био млади краљ Стефан Дечански за кога се претпоставља да је имао двор у близини Скадра. Он је овде повео неуспешну побуну против оца, краља Милутина 1314. године. У подграђу, на реци Дримац, налазиле су се палате младог краља Стефана Душана, где се одиграла његова успешна побуна против краља Стефана Дечанског 1331. године (ИЦГ II–1, 1970: 60–61, 71; Антоновић, 2003: 54).

³⁵ У околини Скадра је 1358. године била битка између цара Уроша Немањића и Симеона (Синише) Палеолога, брата цара Душана, који је претендовао на царску власт. Иако је цар Урош победио, Скадар је након тога дошао у посед Балшића (ИСН I, 1981: 569–570).

У време млетачке власти, Скадар је представљао својеврсни центар у чијој близини су се одвијале борбе између Млечана, локалних обласних господара и Турака Османлија. То говори о његовом стратешком значају. Највећа опасност по град било је незауостављиво ширење османске државе путем освајања, па је Скадар био под опсадом два пута, током 1474. и 1478. године. Иако су обе опсаде биле неуспешне, град је било тешко бранити, па је предат Турцима 1479. године, склапањем турско-млетачког мировног уговора. Тада је заведена османска управа, а град је постао центар новоформираног Скадарског санџака (Антоновић, 2003: 50–56).

СКАДАРСКИ СТАТУТ

Аутономни положај приморских комуна био је правно нормиран статутом града, који представља збирку правних прописа које су доносили локални органи власти уз поштовање правног система државе (ИЦГ II–1, 1970: 90; ЛССВ, 1999: 702; Антоновић, 2003: 115). Правни и друштвени поредак градских комуна био је уређен и *старим обичајима*, односно обичајним некодификованим правним одредбама (Антоновић 2003: 29, 114). Статути су настали по узору на градове са Апенинског полуострва и јадранско-далматинског приморја.³⁶ Представљају скуп правних норми које су настајале током времена како би регулисале различите врсте правних радњи. Да би добиле правну снагу и почеле да се примењују стално, сакупљане су у јединствени зборник. Приморски градови српске средњовековне државе за које је познато да су имали статуте, мада нису сви сачувани, су: Котор, Будва, Бар, Улцињ, Свач, Скадар, Дриваст, Сард и Дањ (ЛССВ, 1999: 702–703; Динић, 2003: 682; Петровић, 2020: 419, нап. 24).

Статут Скадра је дуго био непознат науци. Пронађен је у библиотеци музеја Корер у Венецији и објављен је на средњовековном италијанском и албанском језику 2002. године (Nadin, 2002). Ово издање је преведено и публиковано 2016. године (Bogojević Gluščević, 2016).

Сматра се да је кодификација Скадарског статута обављена у првој половини 14. века, најкасније до 16. априла 1346. године, када је Стефан Душан крунисан за цара Срба и Грка, будући да се српски владар помиње са титулом краља (*Statuti di Scutari*, 2002: 16, 29–31; Bogojević Gluščević, 2016: 7–9, 15, 18, 46). Пошто се у време писања статута Скадар налазио у саставу државе Немањића, чију је врховну власт признавао, српски владар је споменут као господар у чије име се организује управа у градској комуни.

Текст статута није сачуван у оригиналу, већ у аутентичном препису, који је начинио Марин Дулчић на средњовековном италијанском језику почетком 16. века, што се закључује на основу анализе садржине статута. Састоји се од укупно 279 чланова који уређују јавно, цивилно и кривично право и градску управу Скадра (Bogojević Gluščević, 2016: 43, 208–218). Првобитно је записано 268, а накнад-

³⁶ Термин статут потиче од латинске речи *statuere*, у значењу одредити, установити. О статутима видети: ЛССВ, 1999: 702–707.

но је додато 11 чланова током 1391, 1393, 1461, 1462. и 1469. године (Вогојевић Глушчевић, 2016: 15, 18, 34, 46, 75, 302–310).

Скадарски статут је због недостатка других извора драгоцен за изучавање историје средњовековног развитка Скадра. Захваљујући одредбама којима уређује различите сфере живота, представља значајан историјски извор. На основу њега се може боље сагледати општа социјална структура становништва средњовековног Скадра.

СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА СТАНОВНИШТВА СРЕДЊОВЕКОВНОГ СКАДРА ПРЕМА ОДРЕДБАМА СТАТУТА

Градови у Зетском приморју и северној Албанији у основи су имали поделу становништва на грађане и странце. Ова подела је истакнута већ у првом члану Скадарског статута, према коме се помињу *наши грађани* (*nostrī citadini*), што се односи на припаднике комуне, док су *странци* (*stranieri, forestieri, frustieri*) особе које долазе у град са намером да се у њему настане (Nadin, 2002: Сap. 1: 91; Богојевић Глушчевић, 2016: Сl. 1: 107, 218). Подела на ове две групације је била основна због разлика у правном статусу. Сви становници града су у начелу били слободни и имали су једнака права која им је гарантовао статут (Антоновић, 2003: 95). Ова категорија је позната под називом *грађани*, у српским изворима *грађани* или *граждани*, а у латинским *civis* или *citadini* (Steindorff, 1986: 144, 146; ЛССВ, 1999: 122, 126). Оба назива су изведена од именице град (градъ, *civitas*). Статус становника приморских градова се разликовао у зависности од привредно-економске моћи, уређења и законодавства градова. Због тога положај свих становника приморских градова није био правно уједначен, те грађанство није чинило јединствени staleж (Шаркић, 2011: 18, 26).

Дакле, у Скадру су *грађани* били становници града који су статутом имали загарантована права и обавезе као резиденти, што се разликовало од статуса *странаца*. Што се тиче људи који долазе у град са намером да постану *грађани*, статут разликује три термина. Помињу се *stranieri, forestieri* и *frustieri* који се преводом истим термином – *странци*. Међутим, речи *forestieri* и *frustieri* се могу превести као *дошљаци* и *туђини*, што појачава значење (Вогојевић Глушчевић, 2016: 80). Према статуту, сваки *странац* који дође у Скадар да би се настанио у њему, има личну слободу, добија право да не плаћа порез у року од годину дана, а у обавези је да се потчини једино властима комуне (Nadin, 2002: Сap. 1: 91, Сap. 269, 155; Богојевић Глушчевић, 2016: Сl. 1: 107, 218, Сl. 262, 299–300). Међутим, *странци* могу бити и становници других градова који су дошли неким послом у Скадар. О томе сведочи Члан 153. који прописује начин наплате дуга, начињеног у Скадру од стране *странца* (Вогојевић Глушчевић, 2016: Сl. 153: 267). У том случају је *странац* дужан да одговара пред скадарским судијама и врати дуг *грађанину* Скадра. Уколико је *странац* дуг направио ван Скадра, прописано је да *наш грађанин* (*nostro citadino*) треба да га тужи у његовом граду. У овом случају за *странца* је употребљен

термин *stranier* (Nadin, 2002: Cap. 153: 128). Уколико се ради о наплати дуга између два *странца*, *грађани* су дужни да се не мешају у спор (Bogojević Gluščević, 2016: Čl. 264: 300).

У Скадарском статуту се помињу Словени (Срби, *Sclavi*) и Арбанаси као посебне категорије у односу на *грађане*, мада су са њима изједначени по правима и обавезама према *странцима*. Ипак, између *грађана* и Словена (Срба) и Арбанаса постоје разлике у правном статусу. Тако се у Члану 136. (*О сведочењу између грађана и странаца*) прописује да у спору између грађана и Словена (Срба) и Арбанаса, свака страна именује по половину сведока *из свог народа* (Bogojević Gluščević, 2016: Čl. 136: 262). Ово може значити да су *грађани* били припадници романизованог становништва, односно Латини, који се нису мешали са припадницима других народа (Благојевић, 1992: 71; Петровић, 2020: 420).

Становници Скадра, односно *грађани*, били су подељени на повлашћену категорију, племство (патрицијат, *nobiles*) и све остале становнике града, народ или пук (*populus*) (ИЦГ II–1: 84; Ћирковић, 1997: 189–190; ЛССВ, 1999: 502–503, 604; Антоновић, 2003: 85). Племство је чинило најбогатију социјалну групу, учествовало је градској управи, а по пореклу је потицало углавном од романизованог становништва које српски извори називају Латинима (Благојевић, 1992: 71; ЛССВ, 1999: 126). Градски патрицијат је био затворени сталеж, који је истицао своју индивидуалност од припадника пука пореклом, занимањем и начином живота (ЛССВ, 1999: 503). Скадарски статут потврђује учешће племства у управи града. У њему се помињу два термина: *zenti* (*zentilhom*) и *nobili* (Nadin, 2002: Cap. 89: 113, Cap. 279, 162). Племићи су обављали важне функције у граду и бирани су за кнезове, судије, амбасадоре, нотаре, адвокате и др. Осим тога, учествовали су у избору других градских службеника.

Пук је обухватао социјално разноврсну категорију становништва која се разликовала по имовинском и правном статусу. Било је имућних међу њима, као што су богати трговци и занатлије. Ипак, најбројнији су били ситни трговци и занатлије, радници који су се бавили разним врстама послова, кућна послуга и др. (ЛССВ, 1999: 604; Антоновић, 2003: 95). У Скадарском статуту се пук или пучани не помињу посебним термином, али се његови припадници могу разликовати од племства. У питању су трговци, занатлије (млинари, пекари, обућари, ковачи, месари), војници, лекари, градски чувари, радници.³⁷ Статут уређује положај следећих група радника: зидари, мајстори који постављају кров, оштрачи, носачи, копачи, чувари, берачи, жетеоци, обрађивачи винограда и пастири (Милић, 2022: 44).³⁸ Посебно се помиње кућна послуга, правно слободна као категорија становништва, али на ниској друштвеној лествици. У статуту се помињу слуге и слушкиње (*servitor, serviciala*) (Bogojević Gluščević, 2016: Čl. 71: 129, 239, Čl. 220: 288, Čl. 221: 288).

³⁷ Због бројности припадника ове социјалне категорије детаљна анализа њиховог правног положаја ће бити предмет посебног рада.

³⁸ О положају радника Скадра према његовом статуту видети: Милић, 2022: 39–47.

Посебну социјалну групацију *грађана* чини свештенство, у случају Скадра припадници римокатоличке цркве. Свештенство се може разликовати по статусу на више и ниже. Врховну црквену надлежност у граду имао је скадарски епископ, односно бискуп, који је учествовао у избору чланова градске управе и судском поступку, што је у складу са црквеним канонима.³⁹

У скадарском дистрикту, који је обухватао обрадиво земљиште у залеђу града са селима, живели су *посадници* или *сељани* (*possanici, villani, paghi*) (Nadin, 2002: Сар. 223: 146, Сар. 253: 153; Ћирковић, 1997: 191–192; ЈССВ, 1999: 558). Посадници припадају сеоском становништву будући да су се бавили пољопривредом и живели су ван градских зидина. Сеоско становништво је било интегрисано у социјалну структуру Скадра и његов правни положај је уређивао статут у малом броју случајева. У питању су одредбе које се тичу имања у градском дистрикту или колективне одговорности становника села. Уколико се начини нека штета имању *грађанина* Скадра, сељани су дужни да ту штету надокнаде (Nadin, 2002: Сар. 253: 153; Богојевић Глушчевић, 2016: Џл. 253: 297). У случају да се у селу скривају лопови који су починили крађу у граду, цело село сноси одговорност и плаћа казну, уз надокнаду штете за украдену робу (Nadin, 2002: Сар. 223: 146; Богојевић Глушчевић, 2016: Џл. 223: 289).

На најнижој друштвеној лествици, потпуно обесправљени, налазили су се робови. Статус робова у Скадарском статуту није довољно објашњен и не помиње се често. У Члану 220. је прописано да је господар дужан да плати казну за ствар коју је украо његов роб (*servo*) или робиња (*ancilla*), али није познато шта се потом са њима дешавало (Nadin, 2002: Сар. 220: 145; Богојевић Глушчевић, 2016: Џл. 220: 288). Пошто је господар имао потпуну власт над робовима, могао је да их казни према свом нахођењу (Антоновић, 2003: 111–112). Робови су у приморским градовима, често обављали послове слугу, односно кућне послуге. Међутим, њихов положај се разликовао од положаја слуге јер нису имали личну слободу и налазили су се у власништву господара (ЈССВ, 1999: 623).

ЗАКЉУЧАК

Становништво Скадра је током средњег века било разнолико по социјалном, али и етничком саставу. Положај становништва је био уређен статутом града. Постојало је више социјалних групација, које су биле подељене у две основне категорије. Становништво које је живело у градској комуни, по правном статусу се разликовало од имиграната или *странаца*. То се уклапало у поделу која је важила у приморским градовима. Дакле, према Скадарском статуту се најпре разликују *наши грађани* (*nostri cittadini*), односно становници комуне и *странци* (*stranieri, forestieri, frustieri*), који подразумевају особе које долазе у град из неког другог места.

Грађани Скадра су били подељени на племство (патрицијат, *nobiles*), које је означавало повлашћену категорију и народ или пук

³⁹ О положају скадарског епископа видети: Милић, 2024 (у штампи).

(populus), односно становнике који се нису истицали по племенитом пореклу. Средњовековно друштво је било класно подељено, па је припадност одређеној категорији дефинисало положај становништва. Тако је највишем слоју, племству, било обезбеђено учешће у градској управи. Нижи по статусу, али бројнији слој, сачињавале су различите социјалне групације, које су се разликовале по занимању и висини прихода. Свештенство је такође чинило посебну категорију становништва, а разликовало се на више и ниже. У околини Скадра, односно у његовом дистрикту, живели су *посадници* или *сељани* (*possanici, villani, paghi*), који су припадали засебној социјалној категорији. На крају, као посебна категорија становништва, помињу се робови, који нису имали личну слободу и углавном су обављали послове кућне послуге.

Социјална структура становништва која је постојала у средњовековном Скадру није иступала из друштвеног контекста приморских градова. Комунално уређење, карактеристично за ову врсту градова и феудални систем утицали су на класну поделу друштва у Скадру. Проучавање социјалне структуре становништва на основу Скадарског статута представља почетни корак у проучавању друштвених односа у Скадру током средњег века. Детаљнија анализа и поређење са социјалном структуром становништва која је постојала у другим приморским градовима значајно би допринела овом истраживању.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

- Bogojević Gluščević, Nevenka. *Statut grada Skadra iz prve polovine XIV vijeka sa dodacima, završno sa 1461. godinom*. Podgorica, 2016.
- Nadin, Lucia. *Statuti di Scutari Della Prima Metà Del Secolo XIV Con Le Addizione Fino Al 1469, (=Statuti di Scutari)*, A cura di Lucia Nadin. Roma, 2002.
- Стефан Првовенчани. *Сабрани списи*. прир. Јухас Геогријевска, Љиљана. Београд: Просвета и Српска књижевна задруга, 1988.

Литература

- Антоновић, Милош. *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку*. Београд: Историјски институт, 2003.
- Благојевић, Милош и Медаковић, Дејан. *Историја српске државности*. I, Нови Сад, 2000.
- Благојевић, Милош. „Град и жупа – међе градског друштва“. У *Социјална структура српских градских насеља (XII – XVIII век)*, ур. Јованка Калић и Милосав Чоловић, 67–84. Смедерево и Београд, 1992.
- Група аутора. *Историја српског народа, (=ИСН)*, I, ур. Сима Ћирковић. Београд, 1981.

- Група аутора. *Историја Црне Горе*, (=ИЦГ). I, ур. Милинко Ђуровић. Титоград, 1967.
- Група аутора. *Историја Црне Горе*, (=ИЦГ). II-1, ур. Милинко Ђуровић. Титоград, 1970.
- Група аутора. *Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља према писаним изворима*, (=ЛГИТ), ур. Мишић, Синиша. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Група аутора. *Лексикон српског средњег века*, (=ЛССВ), ур. Сима Ћирковић и Раде Михаљчић. Београд: Knowledge, 1999.
- Динић, Михаило. „Градови у средњовековној српској држави“. У *Из српске историје средњег века*, 679–685. Београд, 2003.
- Зарковић, Божидар. *Тргови и урбанизација Србије у средњем веку*. Косовска Митровица, 2017.
- Јиречек, Константин. „Скадар и његово земљиште у средњем веку“. *Гласник СГД* III/3-4 (1914): 149-171.
- Милић, Драгана. „Прилог проучавању положаја радника у средњовековном Скадру“. *Балканске синтезе* IX, 2 (2022): 39-47.
- Милић, Драгана. „О положају епископа Скадра у 14. веку“. У *Византијско-словенска чтенија VII*, ур. Драгиша Бојовић и Кристина Митић. Ниш, 2024 (у штампи).
- Петровић, Владета. „Градска насеља у доба првих Немањића“. У *Стефан првовенчани и његово доба*, ур. Ивана Коматина, 411-427. Београд, 2020.
- Поповић, Марко. „Космополитска средина српских градова“. У *Византијско наслеђе и српска уметност I: Процеси византинизације и српска археологија*, ур. Весна Бикић, 151–157. Београд, 2016.
- Steindorff, Ludwig. „Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana“. *Starohrvatska prosvjeta* III/16 (1986): 141–152.
- Ћирковић, Сима. „Континуитет и прекид међу хијерархијама: приморски градови и њихово залеђе у средњем веку“. *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд, 1997, 185–196.
- Шаркић, Срђан. „Градско становништво у средњовековној Србији“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду* 2 (2011): 17–27.

LE STATUT DE SHKODRA COMME SOURCE D'ÉTUDE DE LA STRUCTURE SOCIALE DE LA POPULATION DE SHKODRA MÉDIÉVALE

Résumé

L'article souligne l'importance du Statut de Shkodra, l'acte juridique suprême, en fait la collection des réglementations légales, qui réglaient le fonctionnement de la commune de la ville médiévale. Le

statut, codifié dans la première moitié du 14e siècle et complété selon les besoins aux décennies suivantes, garantissait un certain degré d'autonomie de Shkodra pendant la période de reconnaissance de la suprématie des familles Nemanjić et Balšić et après de la République de Venise. La recherche se concentre sur les dispositions du Statut de Shkodra qui contribuent à l'étude de la structure sociale de la population de la ville. L'objectif de l'article est de montrer comment le développement d'autres villes côtières a influencé l'organisation sociale de Shkodra, qui appartenait à la zone côtière de l'arrière-pays Adriatique-Zeta. Des relations sociales et une division sociale dans d'autres villes côtières étaient similaires que les relations à Shkodra. C'était caractéristique du Moyen Âge.

Les mots clefs: Le Statut de Shkodra, Shkodra, commune, structure sociale de la population, Moyen Âge.

ПРИКАЗИ

Аутор проф. др Драган Јаковљевић² својим избором, никад не-пресушне истраживачке теме *идентитета*, успешно попуњава "празна места" у домаћој стручној литератури о овој теми. Ово посебно има на значају у ери када се ова, и многа друга питања, постављају у први план имплементације холистичког концепта глобалног друштва. Наведена чињеница свакако указује на актуелност теме и очекивану заинтересованост широке читалачке публике. Посебно треба указати на то да се овим не завршава едукативна мисија ове књиге, већ аутор у многим поглављима формулише препоруке и указује на правце његовог даљег унапређивања.

Ради се о монографији која, у својим основним тезама, заузима посебну афирмативну позицију доприносећи мозаику актуелних друштвених процеса ка јачању интересовања за идентитетска питања. То уједно погодује тумачењу и антиципирању решавања поменутог комплексног објашњења.

Монографија *КА ДЕМОКРАТСКОМ РАЗУМЕВАЊУ ИДЕНТИТЕТА (Скица неких темељних елемената осмишљавања могуће доградње идентитета модерне Црне Горе)* представља рад који на изузетан начин спаја анализу тренутног стања и пружања довољних мотива за размишљања у смеру изналажења увек нових и бољих праваца за демократско, грађанско и мирољубиво разумевање идентитета. Аутор је сагледавајући ситуацију у Црној Гори пронашао мотиве за писање овог штива, где покушава да кроз призму принципа демократског друштва протумачи, оцени, донекле критикује и укаже на будућа политичка кретања у њој (стр. 23-134). Поред тога, проф. Јаковљевић иде и даље, па идеолошку и партикуларну причу о овоме премешта у сферу свеобухватног философског, социолошког и антрополошког сагледавања, својственог једном добром филозофу. Неопходно је рећи да је аутор рад на монографији започео пре више година, али и то да је сам допринос квалитету текста унапређен од стране и самих рецензента (проф. др Мирослава Додеровића са Филозофског факултета из Никшића и проф. др Будимира Алексића са Факултета за културу и медије из Београда), који су препоручили њено публикување, чиме сама монографија добија на научном значају и позитивној оцени. Књига професора *Јаковљевића* опсежно је дело на око 210 страна великог формата, у којој се аутор служио завидним бројем актуелних библиографских јединица.

¹ Драган Јаковљевић, *Ка демократском разумевању идентитета (Скица неких темељних елемената осмишљавања могуће доградње идентитета модерне Црне Горе)*. Подгорица: Институт за српску културу, 2022, стр. 210.

² Проф. др Драган Јаковљевић дугогодишњи је редовни универзитетски професор УЦГ у пензији, са експозантним бројем објављених библиографских јединица (учбеника, монографија, тематских зборника и научних чланака) објављених у земљи и иностранству.

Монографија је подељена у десет поглавља, у којима су на систематичан начин обрађена најважнија питања промишљања идентитета између традиције и реформи. У свом уводном делу аутор даје кратак преглед тема и питања којима ће се бавити у књизи. И њу започиње разматрањем одређених реалних отворених питања и проблема, чије сагледавање и разрешавање представља претпоставку данас актуелног својеврсног делимичног реконструисања идентитета Црне Горе (стр. 5-23). Поштујући хронологију дешавања у области којом се аутор бави, у овој књизи дошло се до значајних сазнања, која обухватају савремене трендове различитих идентитетских питања, али у једном ширем распону, почев од националног идентитета, преко идентитета државе, правно-политичког и друштвено-економског поретка, све до вредносно-културног идентитета (стр. 23-60). Ово нам говори да се, наиме, ради о једном сразмерно широком спектру питања и аспеката друштвено-културне стварности, за које аутор сматра да је преко потребно покренути слободну рационалну дискусију. Исписујући књигу Јаковљевић је дубоко уверен да ће неким својим изнетим ставовима можда покренути и лавину донекле супротних мишљења. Иако је ова област изузетно широка, наш аутор успева да представи тренутно најважнија и приоритетна питања не губећи наду да ће својим критичким запажањима и реформским иницијативама, јавно изнешеним, управо допринети долажењу до одређених употребљивих оријентира за превазилажење идентификованих друштвених и политичких дилема, и тако пружити извесне конструктивне подстицаје модификовања и побољшања одговарајућих сегмената наше друштвене праксе.

Са циљем да систематично и прегледно изложи проблематику којом се бави, аутор је споменуто структуру књиге изложио са циљем да јасно разграничи осмишљене делове, у вери да ће управо такве посебне проблемске области на неки начин представљати и засебно заокружене целине којима се Јаковљевић веома успешно и дан-данас бави.

Аутор ове изузетне књиге у својим разматрањима ставља акценат на неколико важних и битних питања. Са темељним познавањем прилази појму *традиције*, као "живом бићу" чији опстанак, према његовом мишљењу увелико зависи од нашег властитога става према њој (стр. 25). Посебно наглашава да је разумевање овог појма и те како битан темељ за разумевање црногорског друштва, које је "... и само саткано од свијести о континуираном, непрекидном заједничком дјелу... Дјелу које се зове: држава, политичка заједница" (стр. 47). У контексту приче о овом појму аутор поентира да њен опстанак не значи и њену непроменљивост и модификацију, као ни потпуни раскид "... универзалног предуслова напретка!" (стр. 169). У књизи су изложени и теоријски аспекти традиције црногорске друштвене заједнице које аутор на врло експлицитан начин нераскидиво повезује са европским наслеђем. Ако погледамо у ширем дијапазону, реч је о аспекту који изазива опречне ставове у јавном мњењу. Отуда је и посебан допринос ове књиге расветљавање актуелних проблема, који је омогућен објективним приступом аутора наведеној теми. Сва ова питања Јаковљевић сагледава у једном другачијем и ширем контексту дуготрајнијих, поли-

тичких и историјских кретања на континенту. Указано је да је "... европска традиција, на једној страни, родила темеље савременог грађанског друштва, секуларне одвојености цркве и државе,... док је на другој страни управо она чувар свести да су идеје слободе, равноправности, просперитета па и појам грађанства, или настали и значајно преобликовани у крилу хришћанске мисли..." (стр. 150). Аутор износи тезу да се управо на овим мислима формирају кључна штива културног идентитета и средњовековне и нововековне Црне Горе.

Бавећи се традицијом, Јаковљевић се врло вешто, кроз своје тематске целине, истовремено окреће појму *демократије* као и *принципима демократског друштвеног уређења*. Аутор умешним примерима упозорава на значај правилног развоја и употребе језика друштвене комуникације, поготово ако је "...загађен нејасним терминима и штетним алузијама на стања и збивања из прошлости"! (стр. 79). Др Драган Јаковљевић у том контексту наводи разне примере овдашњег политичког појмовног система, из којих, у једном делу своје монографије издваја непринципијално баратање појмовима "антифашизам" и "демократија". Поред изношења потенцијалних последица њиховим погрешним баратањем, аутор на врло јасан и недвосмислен начин иде и корак даље када истиче одговорност оних који ове термине и користе. Предуслов њиховој примени, како он то наглашава, мора и треба да претходи њиховом апсолутном разумевању и усвајању као наших личних уверења, која се једино виде као основне поставке демократског друштвеног уређења (стр. 11-15).

Неколико посебних поглавља (стр. 102-134) посвећени су генези *црногорског колективног идентитета*, у коме га, данас, аутор оцењује, као "... фактички – двокрилни идентитет...", који "...обједињава идентитет националних Црногораца са једне, и црногорских Срба са друге стране"! Аутор настоји да кроз анализу постојећих чињеница утемељи његову одрживост и развојне перспективе. Даље, констатује да се колективни идентитет гради и негује на идејама важећим за све људе и све појединце подједнако. Једино се тако развија заједница равноправних грађана и савремена демократска држава, у којој нема и не сме бити места за било какво етничко или национално име. Оно што је занимљиво јесте да аутор и на овом месту наводи значај познавања основних принципа и значења појмова који ће бити уграђени у темеље заједнице о којој је реч. Текст, опет, бива обogaћен и личним ставовима самог аутора на ову тему, па истиче да "...Проблем Црне Горе као вишенационалне заједнице није у 'нашим поделама' као таквима, већ у драстичном помањању демократске културе толерантног и узајамно усклађеног опхођења са различитостима..." (стр. 32). Објашњавајући основне принципе национализма, аутор пружа одговарајуће путоказе и смернице пожељних агенса сваког демократског процеса. Нагласак, према његовим речима, мора бити на изградњи оне и онакве државе која ће бити довољно комфорна за све припаднике других нација, истовремено способна за креативни компромис и ненарушавање уставно загарантованих права.

Нарочити значај у монографији посвећен је и уставној фрази “еколошка држава”, која треба и мора да буде део црногорске политичке активности. Реч је о значају “... прихватања и одржавања принципијелног, што боље могућег континуума човека и природе, наместо мирнења са стварањем јазова између њих...” (стр. 135-144). У овом контексту аутор на један врло реалистичан начин указује на значај ове проблематике, која потреса све планетарне политичке системе, са којом су се у коштац ухватиле чак и оне земље које су много мање од Црне Горе. Јаковљевић овим питањима оправдано тестира демократско здравље друштва и његових политичких елита.

Кроз релевантне примере из прошлости др Јаковљевић трага и за универзалним принципима етике савременог човечанства, који уставним и универзалним императивима граде идентитет црногорског грађанског друштва.

Књига “Ка демократском разумевању идентитета” несумњиво је корисна како представницима правне струке, који су директно или индиректно укључени у процес реализације законских регулатива једне демократске државе, тако и свим осталим релевантним субјектима у области изградње нових и бољих праваца за демократско, грађанско и мирољубиво разумевање идентитета. Још једном напомињемо да је реч о монографији која је писана јасним и језгровитим стилем, који, уз примену историјског, нормативног, правно-системског и телеолошко-филозофског метода, омогућава широком кругу читалаца стручни увид у поштовање плуралног лика идентитета Црне Горе у његовим вишеструким димензијама, али и веома аналитички и критички однос према свим оним искључивим идеолошким ставовима који продубљују поделе у црногорском друштву. Могло би се рећи да је синоним за намеру аутора у књизи заправо реч “компромис”! Због свега овога, уз списак коришћене богате литературе домаћих и страних аутора, изнетих домаћих правних прописа и међународних докумената и примера из релевантне праксе, монографија потврђује ауторов свеобухватни, темељни и квалитетно бирани приступ обради изабране теме, која због свог значаја, све више заокупља пажњу целокупне јавности.

Дубоко смо уверени да ће монографија др Драгана Јаковљевића у наредном периоду дати не само свој теоријски, већ и практични допринос унапређењу релевантних мера јавне политике у изградњи демократског друштва. Очекујемо да ће ово издање подстаћи на истраживања и дубље промишљање домаће и иностране истраживаче, с обзиром да ово комплексно штиво задивљује и заслужује највишу научну оцену. Стога је топло препоручујем читаоцима, у нади да ће допринети потпунијем разумевању бројних значајних питања не само политичко-социолошке науке, већ и шире.

Доц. др Биљана Продовић Милојковић
Универзитет у Нишу
Педагошки факултет у Врању

IN MEMORIAM

Петар-Емил Митев, доктор филозофских наука, био је истакнути професор политикологије и социологије на Софијском универзитету, оснивач и директор Института за социјалне вредности и структуре „Иван Хаџијски“ и председник Бугарске социолошке асоцијације. Професионална интересовања кретала су му се у областима етнокултурологије и етносоциологије, социологије политике, социологије религије, социологије беде и социологије транзиције Бугарске и Балкана.

Писац је значајних студија из ових области: *Друштвени прогрес и омладина* (Софија, 1969), *Социјална иницијатива и естетичка култура младих* (Софија, 1972), *Социјална активност младих и наука* (Софија, 1980), *Млади и социјална промена* (Софија, 1988), *Бугарска у транзицији* (Софија, 1998), *Развој и беда* (Софија, 2001), *Иван Хаџијски, читан данас* (Софија, 2007), *Карл Маркс човек и будућност* (у коауторству са Б. Попивановим, Софија, 2013), *Young People in European Bulgaria – A Sociological Portrait* (у коауторству са Сијком Ковачевом, Софија, 2014), *Бугари – социолошки погледи* (Софија, 2016).

У формирању погледа на свет Петра-Емила Митева издвајају се две фазе: *прва*, у којој је аутор стварао под утицајем марксистичке парадигме (стваралачки, не из догматске опције) и *друга*, његов прелазак на мултиплуралистичку теоријску позицију. Но, увек је био и остао критички и хуманистички оријентисан истраживач, ангажовани интелектуалац и борац леве оријентације, увек отворен за научне иновације, инсистирајући на креативном јединству између науке и филозофије, теорије и емпиријских истраживања друштвене праксе.

У зрелим годинама окренуо се истраживањима проблема младе генерације Бугарске и Балкана, препознајући у њима актере „будућности која је почела, а која, нажалост, још увек није равномерно распоређена“ (В. Гибсон).

Учини ли се покушај регистровања основних проблемских поља у стваралачком луку Петра-Емила Митева, зажажа се његово континуирано бављење:

- Проблемима младих у контексту друштвених промена (социологија омладине),
- Улогом и значајем социолошком наслеђа бугарског социолога Ивана Хаџијског,
- Етносоциологијом и транзицијом Бугарске и Балкана,
- Положајем мањинских група (Роми и друге националне мањине) и проблемима остваривања људских права.

Повезујући успешно промене у положају младе генерације са променама у бугарском друштву, као и у глобалном светском систему, својим истраживањима дао је немерљив *допринос утемељењу и развоју савремене социологије омладине*. Указивао је на границе и могућности ангажовања и социјалне мобилности младе генерације, на феномен њеног „бекства од слободе“ услед медијске манипулације „друштва спектакла“, на последице феномена „одлива мозга“ и

стварање нове колоније бугарске интелектуалне дијаспоре итд.

Посебно је наглашавао значај изучавања научног дела *Ивана Хаџијског* у националној социолошкој традицији Бугарске, незаобилазне фигуре и утемељивача бугарске етнокултурологије и етносоциологије. Најпре заслугом проф. Митева Истраживачки Институт „Иван Хаџијски“ објавио је најважнија дела овог бугарског социолога: *Бит и душевност за наш народ*, *Оптимистична теорија за наш народ* и *Грађанска смрт и бесмртност*.

Следеће проблемско интересовање проф. Митева повезано је са истраживањем *савремених транзиционих процеса у Бугарској и на Балкану*. Конципирајући и оцењујући бројне истраживачке националне и међународне пројекте драгоцено је допринео унапређењу теоријско-методолошког приступа и критичком сагледавању могућностима развоја балканских друштава у транзицији.

Професор Митев блиско је сарађивао са Институтом за социолошка истраживања филозофског факултета у Нишу у реализацији бројних пројеката између 2000. и 2020. године. Одсудно је помогао у успостављању ближих професионалних контаката са колегама из Института за социологију БАН и Филозофског факултета Универзитета у Великом Трнову, али и са поменутиим Истраживачким центром „Иван Хаџијски“. У прилог ставу да наука не зна за границе говори и његова вишедеценијска посвећеност сарадњи са Институтом за филозофију и друштвену теорију из Београда, Српским социолошким друштвом, Катедром за друштвене науке Машинског факултета Универзитета у Нишу, Центром за балканске студије и ЈУНИР-ом из Ниша и другим бројним научним организацијама и удружењима. Гајио је блиске и пријатељске односе са Светозарем Стојановићем, Зораном Видојевићем, Божидаром Јакшићем, Гораном Башићем, Драгољубом Б. Ђорђевићем, Драганом Тодоровићем, као и са мојом маленкошћу. Заједно са Марком Марковим, пресудно је утицао да се на бугарски језик преведу и објаве најважнија филозофска и социолошка дела.

Професор Петар-Емил Митев био је социолог европског ранга, један од доајена савремене бугарске социологије који је пресудно допринео њеној међународној репутацији и афирмацији. Красио га је високи професионализам, али ће га српски социолози памтити и као оданог пријатеља који је читавог живота радио на успостављању добрих односа између научника из Србије и Бугарске. Био је незаобилазан међународни рецензент српских истраживачких пројеката и научних студија, чест гост на међународним научним конференцијама у Београду и Нишу, драгоцено доприносио ширењу међународне сарадње и повезивању различитих генерација истраживача из Бугарске и Србије. Био је члан међународног издавачког савета часописа „Социолошки преглед“, гласила Српског социолошког друштва и „Балканске синтезе“, гласила Универзитета у Нишу.

Успомену на његов драги лик и велико научно дело чуваћемо трајно, са поносом и поштовањем!

Др Љубиша Митровић,
професор емеритус
Универзитета у Нишу
Филозофски факултет

Проф. др Петар-Емил Митев (1936 – 2023)

BALKAN SYNTHESSES

Journal for social issues, culture and regional development

Faculty of Philosophy, University of Niš

Vol. XI, Number 1

Niš, (2024)

Published by

Faculty of Philosophy

University of Niš

Niš, Ćirila i Metodija 2

Publisher

Natalija Jovanović, full profesor, Dean

Proofreading

Marija Šapić

Journal cover

Darko Jovanović

Page break

Darko Jovanović

Format

16 x 25 cm

Print

SCERO PRINT

Print run

100

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

БАЛКАНСКЕ СИНТЕЗЕ

Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој
Филозофског факултета Универзитета у Нишу

Година XI, број 1

Ниш, (2024)

Издавач

Филозофски факултет
Универзитета у Нишу
Ниш, Пирила и Методија 2

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура / коректура

Марија Шапић

Корице

Дарко Јовановић

Прелом

Дарко Јовановић

Формат

16 x 25 cm

Штампа

SCERO PRINT

Тираж

100 примерака

www.filfak.ni.ac.rs/balkanske_sinteze

ISSN 2406 - 1190

Издавачки центар
Филозофског факултета
Универзитета у Нишу

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

3+94

БАЛКАНСКЕ синтезе : часопис за друштвена питања, културу и регионални развој = Balkan synthesis : journal for social issues, culture and regional development / за издавача Наталија Јовановић. - Год. 1, бр. 1 (2014)- . - Ниш : Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2014- (Ниш : Scero print). - 24 cm

Два пута годишње.
ISSN 2406-1190 = Балканске синтезе
COBISS.SR-ID 210639116

